

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**KUTBUDDİN İZNIKÎ'NİN “MUKADDİME”Sİ VE ÖMER
NASUHİ BİLMEN'İN “BÜYÜK İSLAM İLMİHALİ”NİN
MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Gül ALTUN

BURSA 2013

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**KUTBUDDİN İZNIKÎ’NİN “MUKADDİME”Sİ VE ÖMER
NASUHİ BİLMEN’İN “BÜYÜK İSLAM İLMİHALİ”NİN
MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Gül ALTUN

**Danışman:
Prof. Dr. Halil İbrahim ACAR**

BURSA 2013

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

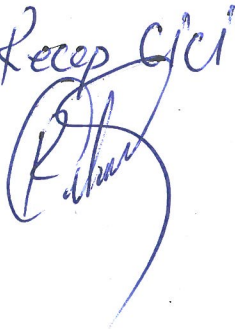
.....Temel İslam Bilimleri..... Anabilim/Anasanat
Dalı,İslam Hukuku..... Bilim Dalı'nda 700923016.....
numaralıFatma Gül.....Altun.....'nın
hazırladığı "Kutbuddin İznikî'nin "Mukaddime'si ve Ö.N. Bilmen'in "Büyük İslam İlmihali'nin konulu
.....Yüksek Lisans..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması)
ile ilgili tez savunma sınavı, 04/06/2013 günü ..15.00 - 16.30....saatleri arasında yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
.....başarılı..... (başarılı/başarısız) olduğunaoybirliği.....
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. H. İbrahim ACAR
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Mefail HIZLI
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
U.Ü. İlahiyat Fak.

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Recep GICI

ÖZET

Yazar : Fatma Gül ALTUN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Hukuku
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : x + 108
Mezuniyet Tarihi : / / 2013
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Halil İbrahim ACAR

KUTBUDDİN İZNIKÎ’NİN “MUKADDİME” Sİ VE ÖMER NASUHI BİLMEN’İN “BÜYÜK İSLAM İLMİHALİ”NİN MUKAYESESİ

Bu tez, ilk dönem Osmanlı fakihlerinden Kutbuddin İznikî ile Cumhuriyet dönemi alimlerinden Ömer Nasuhi Bilmen’in yazdıkları ilmihal kitaplarını çeşitli yönlerden karşılaştırarak ilmihal geleneği açısından iki dönem arasındaki farkı ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Araştırma, bir **Giriş** ve iki **Bölüm**’den meydana gelmektedir.

Girişte, konunun seçimi, sınırlandırılması, metod, literatür ve ilmihal geleneğine yer verilmiştir.

Birinci bölümde, tezimize konu olan *Mukaddime* ve *Büyük İslam İlmihali*’nin müellifleri ve diğer eserleri hakkında bilgi verilmiş ve tez konusu olan ilmihaller çeşitli yönlerden karşılaştırılmıştır.

İkinci bölümde ise *Mukaddime* ve *Büyük İslam İlmihali*’nin konuları tasnif edilerek mukayese yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Kutbuddin İznikî, Ömer Nasuhi Bilmen, İlmihal, Mukayese

ABSTRACT

Name and Surname : Fatma Gül Altun
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic İslamic Sciences
Branch : İslamic Law
Degree Awarded : Master
Page Number : x + 108
Degree Date : / / 2013
Supervisor : Prof. Dr. Halil İbrahim ACAR

THE COMPARISION BETWEEN KUTBUDDİN İZNIKÎ’S “MUQADDAMAH” AND ÖMER NASUHİ BİLMEN’S “GREAT İSLAMIC CATECHİSM”

This thesis aims to search out the difference between two periods in terms of catechism tradition by comparing early period of Ottoman scribes with Republic period scribes catechism according to various aspects.

This thesis consist an introduction and two main chapters.

In the introduction there is selection of topic, delimitation, method, literatüre and catechism tradition.

In the first chapter informs authers and achievements of *Muqaddamah* and *Great İslamic Catechism* which are the thesis and *Muqaddamah* and *Great İslamic Catechism* are compared according to various aspects.

In the second chapter *Muqaddamah* and *Great İslamic Catechism* are compared according to categorization of topics.

Keywords

Kutbuddin İznikî, Ömer Nasuhi Bilmen, Catechism, Comparative

ÖNSÖZ

Kutbuddin İznikî tarafından kaleme alınmış olan *Mukaddime*, ilk Türkçe ilmihal özelliği taşımakla beraber ilk dönem Osmanlı kaynaklarından biridir. Pek çok yazma nüshası bulunan kitap dönemine damgasını vurduğu gibi önemini günümüze kadar taşımıştır. *Büyük İslam İlmihali* ise Erzurumlu Ömer Nasuhi Bilmen'e ait olup milyonlarca Müslümana yön vermiş Cumhuriyet dönemi kaynaklarından. Farklı dönemlerde telif edilen bu iki ilmihal de yazıldıkları dönemde toplumun dini anlayışını etkilemiş ve halk arasında da çok rağbet görmüştür.

Döneminde adını duyurarak müslümanların başucu kitabı haline gelmiş olan bu değerli iki ilmihalin niçin bu kadar şöhret kazandığını ve buldukları dönemin özelliklerini yansıtıp yansıtmadığını araştırmanın ilmihal geleneği açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Tezin maksadı, bu ilmihallerin ortak olarak değindikleri konuları nasıl ele aldıkları, hükümleri çıkarırken yararlandıkları bilgi kaynakları, yaşadıkları dönemin etkileri, müelliflerin daha çok önem verip detaylı şekilde anlattıkları konular ve Hanefî mezhebinin görüşlerine bağlı kalıp kalmamaları gibi yönlerden mukayeseler yapıp Osmanlı'nın ilmihal geleneği açısından ilk ve son dönemleri arasındaki farkları ortaya çıkarmaktır.

Tez konusunun seçiminde ve tezle ilgili her konuda yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Recep CiCi'ye, danışman hocam Prof. Dr. H. İbrahim ACAR'a, ayrıca ders ve tez döneminde emeği geçen bütün hocalarıma ve her zaman her konuda yanımda bulunan ve beni destekleyen sevgili aileme teşekkür ederim.

Bursa 2013

Fatma Gül ALTUN

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1
I- KONUNUN SEÇİMİ VE SINIRLANDIRILMASI.....	1
II- METOD	1
III- LİTERATÜR.....	2
IV- İLMİHAL GELENEĞİ	2
A. İlmihal Kavramı.....	2
B. İlmihallerin Önemi ve Gerekliliği.....	3
C. Osmanlı İlk Dönem İlmihal Çalışmaları.....	4
D. Osmanlı Son Dönem İlmihal Çalışmaları.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTBUDDİN İZNIKÎ VE ÖMER NASUHİ BİLMEN'İN HAYATI, ESERLERİ VE TEZ KONUSU İLMİHALLERİN MUKAYESESİ

I- KUTBUDDİN İZNIKÎ'NİN HAYATI	7
A. Hayatı.....	7
B. Eserleri	9
II- ÖMER NASUHİ BİLMEN'İN HAYATI VE ESERLERİ.....	9
A. Hayatı.....	10
B. Eserleri	11
III- MUKADDİME VE BÜYÜK İSLAM İLMİHALİ'NİN MUKAYESESİ	15
A. Genel Özellikleri.....	15

B. Yazılış Gerekçeleri.....	15
C. Şekil Bakımından Karşılaştırma	16
1. Konuların Tasnifi.....	16
2. Yazım Şekli	29
3. Eserlerin Etkilendiği Kaynaklar	30
a. Mukaddime’de Yararlanılan Kaynaklar:	30
b. Büyük İslam İlmihali’nde Yararlanılan Kaynaklar	35
4. Muhteva Bakımından Karşılaştırma.....	37
a. Konuların Arzı.....	37
b. Delillendirme	38
c. Mezhep İçi veya Mezhepler Arası Tercih.....	39
d. Mezhebe Bağlılık.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

KONULARIN TASNİFİ VE MUKAYESESİ

I- İMAN VE İSLAM.....	42
A. Allah Tealâ’ya ve Sıfatlarına İman.....	43
B. Meleklerle İman	44
C. Kitaplara İman	45
D. Peygamberlere İman	46
1. Berzah Alemi.....	48
2. Mizan.....	48
3. Amel Defteri.....	48
4. Sırat Köprüsü.....	49
5. Cehennem.....	49
F. Kaza ve Kadere İman	50
II. TAHARET VE SULAR.....	51
A. Sular.....	51
B. Özür Sahiplerine Dair Bazı Meseleler	53
C. Kadınlara Mahsus Hayız, Nifas ve İstihâze Halleri.....	53
1. Hayız.....	54
2. Nifas	54
3. İstihâze.....	54

D. Abdest.....	55
1. Abdestin Farzları	55
2. Abdestin Sünnetleri	56
3. Abdestin Adabı.....	56
4. Mestler Üzerine Mesh	57
5. Abdesti Bozan Şeyler	58
E-Gusül.....	59
1. Guslün Farzları	59
2. Guslün Sünnetleri	59
F. Teyemmüm.....	60
III. NAMAZ.....	62
A. NAMAZ.....	62
1. Namazın Şartları.....	62
a. Hadesten ve Necasetten Taharet.....	63
b. Setr-i Avret	63
c. İstikbâl-i Kible	63
d. Vakit	64
e. Niyet	64
2. Namazın Rükünleri.....	65
a. İftitah Tekbiri.....	65
b. Kıyam	65
c. Kıraat	66
d. Rükü	66
e. Secde.....	66
f. Kâde-i Âhire.....	67
3. Namazın Vacipleri.....	68
4. Namazın Sünnetleri	69
5. Namazın Adabı.....	71
6. Namazın Mekruhları.....	72
7. Namazı Bozan Şeyler	74
B. İMAMET VE CEMAAT	75
1. Namazların Tatbiki.....	76

2. Cuma Namazı	77
3. Bayram Namazı	78
4. Teravih Namazı	79
5. Hasta Namazı.....	79
6. Seferin Mahiyeti, Müddeti ve Yolcu Namazı.....	80
7. Eda ile Kazanın Mahiyeti ve Kaza Namazı.....	81
8. Müdrik, Lahik ve Mesbuk Hakkındaki Meseleler.....	81
9. Sehv Secdesi.....	82
10. Mekruh Vakitler	83
11. Namazda Kıraat	83
12. Zelletü'l-Kâri	84
13. Kuran-ı Kerim'e Karşı Vazifeler.....	84
14. İskât-ı Salât	85
15. Mescitlere Ait Hükümler.....	86
C. CENAZE HAKKINDAKİ VECİBELER VE VAZİFELER.....	86
D. ŞEHİTLER	88
IV. ORUÇ	88
A. ORUÇ	88
1. Oruç Çeşitleri.....	88
2. Ramazan Hilalinin Sübutu.....	89
3. Oruçlara Ait Niyetler	89
4. Oruçlu Kimseler İçin Mekruh Olan Şeyler.....	90
5. Orucu Bozan Şeyler.....	90
6. Keffâret Gerektirmeyen Oruçlar.....	91
B. KEFFÂRET ÇEŞİTLERİ	91
C. İTİKÂF	91
V. ZEKÂT	92
A. Zekâtın Farz Olma Şartları	92
B. Zekâta Tabi Olan ve Olmayan Mallar	93
C. Kendilerine Zekât Verilmesi Caiz Olan ve Olmayanlar	94
D. Sadaka-i Fıtır	95
VI. HAC.....	96

A. Hac Çeşitleri	96
B. Haccın Rukünleri	96
C. Haccın Vacipleri	96
D. Haccın Sünnetleri	97
E. Haccın Farz Olma Şartları.....	98
F. Haccın Vücub Şartları	99
G. Haccın Sıhhat Şartları	99
H. Tavaf ve Çeşitleri.....	99
VII. KURBAN	100
Kurbanın Cinsi, Vakti ve Eti	100
VIII. AHLAK	101
A. Güzel/ İyi Ahlak (Huy).....	102
B. Çirkin/ Kötü Ahlak (Huy)	102
SONUÇ	104
BİBLİYOGRAFYA.....	106
ÖZGEÇMİŞ	108

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
mad.	: Madde
ö.	: Ölüml
s.	: Sayfa
(s.a.v.)	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
S.Ü.İ.F.D.	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ss.	: Sayfadan sayfaya
sy.	: Sayı
ty.	: Basım tarihi yok
vr.	: Varak
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I- KONUNUN SEÇİMİ VE SINIRLANDIRILMASI

İlmihaller fıkıh edebiyatının bir türü olarak bilinmelerine rağmen içerisinde fıkıhla ilgili konuların dışında akâid, ahlak, dinler tarihi, mezhepler tarihi ve İslam tarihi konularına ait bilgiler de ihtiva etmektedir. Ait oldukları dönemin özelliklerini taşıyan ilmihallerde kapsam, içerik, dil ve üslup bakımından farklılıklar görülmektedir. Tezin amacı Osmanlı'nın ilk döneminde yazılmış olan *Mukaddime* ve Cumhuriyet dönemi kaynaklarından olan *Büyük İslam İlmihali*'ni çeşitli yönlerden karşılaştırarak ilmihal geleneği açısından iki dönem arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmaktır.

Çalışma, bir giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında konunun seçimi, sınırlandırılması, metod ve literatüre yer verildikten sonra ilmihal kavramı hakkında kısaca bilgi verilmiş, ilmihallerin tarihi seyri içerisinde Osmanlı ilk dönem ve Cumhuriyet dönemi ilmihal geleneğine değinilmiştir. Birinci bölümde, tezimize konu edinilen *Mukaddime* ve *Büyük İslam İlmihali* 'nin yazarları ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş ve sonra her iki eser şekil ve muhteva bakımından karşılaştırılmıştır. İkinci bölümde ise ilmihallerin konuları yeniden tasnif edilerek mukayeseleri yapılmıştır.

II- METOD

Tezde ele alınan ilmihallerden biri ilk Türkçe ilmihal olma özelliğini taşıyan Osmanlı ilk dönem kaynaklarından *Mukaddime*'dir. Diğeri ise Cumhuriyet döneminde kaleme alınmış olan *Büyük İslam İlmihali*'dir.

Tezin ana malzemesi bu iki kitap olduğu için çalışma her ikisinin baştan sona okunarak incelenmesi, özelliklerinin tespit edilmesi, telif amacının bulunması, dil, üslup, yöntem ve muhteva gibi değişik açılardan araştırılmasını gerektirmiştir. Her iki eser arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya çıkarabilmek için ikisinin yine bu açılardan

karşılaştırılması icap etmiştir ki, tezde bu yönde bir karşılaştırma da yapılmıştır. Yani mukayeseli bir çalışma olduğu da söylenebilir.

III- LİTERATÜR

Tez, kitap üzerinde yapılan bir araştırmayı içerdiği için tezin ana kaynaklarını da söz konusu kitaplar oluşturmaktadır. Bu kaynakların ilki Kutbuddin İznîkî'nin *Mukaddime* adlı ilmihal eseridir. Eser incelenirken Kerime Üstünova'nın latinize edip doçentlik çalışması olarak yayımladığı Bursa (2003) baskılı kitabı esas alınmıştır. Üstünova, bu çalışmasında birçok nüshası bulunan *Mukaddime*'nin Süleymaniye Kütüphanesi "Hamidiye Bölümü"ndeki Osmanlıca nüshasını günümüz Türkçesi ile yazmış ve dil açısından incelemiştir.

Diğer ana kaynağımız ise Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslam İlmihali* adlı eseridir. Gerek ilmihal geleneğini ve gerekse müelliflerin hayatlarını araştırırken bu iki ana kaynak dışında birçok kaynağa da başvurulmuştur.

IV- İLMİHAL GELENEĞİ

A. İlmihal Kavramı

Sözlükte "davranış bilgisi", "durum bilgisi" anlamlarına gelen ilm-i hal kavramı, terim olarak her müslümanın öğrenmesi ve yapması gereken itikad, ibadet ve ahlâka dair temel bilgileri anlatan eserler anlamına gelmektedir. İlmihalin birçok tanımı yapılmış olmasına rağmen tamamı aşağı yukarı aynı anlamı ifade etmektedir. Örneğin; "İnanç, ibadet, muamelat, ahlak konuları, yer yer büyük peygamberler, ayrıca Resul-i Ekrem'in hayatına dair özlü bilgiler içeren el kitabı"¹, "Bir Müslümanın bilmesi gereken temel inanç ilkelerini, temizlik, namaz, oruç, zekât, ve hac gibi ibadetleri ve evlilik- boşanma hükümlerini öğreten kitaplara verilen isimdir"², "Bir Müslümanın günlük yaşantısında lazım olan, kul ile Allah ve kulların kendi aralarındaki ilişkilerini düzenleyen ve her

¹ Hatice Kelpetin, "İlmihal", *DİA*, C. XXII, İstanbul, 2006, s. 139.

² Osman Güman, XIX. y.y. Nimet-i İslam Çerçevesinde İlmihal Fıkhı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2000, s. 26.

Müslümanın bilmesi gerekli olan bilgileri ihtiva eden ilimdir”³ şeklinde tanımlar yapılmıştır.

B. İlmihallerin Önemi ve Gerekliliği

İlmihaller; her Müslümanın ihtiyaç duyduğu ve hayatında kolayca uygulayabileceği temel dini konuları özlü bir şekilde anlatan, sade bir dil ve basit bir anlatıma sahip eserlerdir.

İlmihaller, yazıldıkları dönemin din anlayışını yansıtmaları ve dini bilgilerin günlük hayata uygulanmasını temin edip toplumun çeşitli kesimlerine yayılmasını sağlamaları bakımından önem taşır.⁴

İlmihaller, öncelikle inanç esasları ve ibadetleri, İslam’ın fert ve cemiyet hayatına dair ortaya koyduğu prensipleri, tavsiye, emir ve yasakları ile Müslümanların tarih boyunca bu prensipler doğrultusunda kazanmış oldukları örf, anane ve adetlerini, bir de İslam alimlerinin anlayış ve uygulamalarını ihtiva ettikleri için, Müslüman bir ferdin baş ucundan eksik edemeyeceği en temel eserler mahiyetindedir.

İlmihal bilgileri Müslümanların birinci derecede öğrenmesi gereken ve bilinmesi mükellefine farz olan bilgilerdir. Bilinmesi, Müslüman kadın ve erkeğe farz olan bir ilmin gerekliiliği üzerinde fazla söze hacet yoktur. Müslüman, sınırları Allah’ın emrettikleri ve yasakladıkları ile çizilen bir hayata giriş yapar. Allah’ın emirlerine muhatap olma çağına gelen Müslüman görev ve sorumluluklarını öğrenmekle mükelleftir. İman, ibadet ve ahlak gibi pek çok konuda sorumlu olan insan neyi, nerede, ne zaman, niçin, nasıl ve kimin için yapması gerektiğine dair bilgileri öğreneceği bir bilgi kaynağına muhtaçtır. İslami ilimlerin en mühim kaynağı olan Kur’an ve onu bize öğreten Hz. Peygamber’in sünnetinden herkesin bu kulluk bilgisini kullanıma hazır hale getirerek belirleyebilmesi, bulabilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Kitap ve sünneti, hayatta yaşanılabilir kullanıma hazır bilgilere dönüştüren fıkıh ilmidir. İşte ilmihal ya da ilmihal bilgileri, fıkıhla filtre edilmiş kulluk bilgilerinin bir kısmını ihtiva eder.⁵

³ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul. 1998, s. 194.

⁴ Kelpetin, a.g.md., s. 141.

⁵ Ramazan Bozkurt, Cumhuriyet Dönemi İlmihal Çalışmaları ve Problemleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006, s. 9.

C. Osmanlı İlk Dönem İlmihal Çalışmaları

Hız. Peygamber zamanında ilmihal bilgileri şifâhi yöntemle öğrenilmiş ve öğretilmiştir. Yazılı olan ilk ilmihal türü eserlere İmam-ı Âzam'ın (ö.150/767) *el-Fıkhu'l-Ekber* ve Ahmed b Hanbel'in (ö.241/855) *Kitâbu's-Salât*'ı örnek verilebilir. Ebu Mansur Maturidî (ö.333/944) döneminde ilmihal türü çalışmalar gelişme göstermiş, Gazâlî (ö.505/1111) ve Neseî (ö.508/1114) devirlerine, sonra imam Birgîvî (ö.981/1573)'den beri bu güne kadar gördüğümüz Türkçe ilmihaller şekline dönüşmüştür. O günden bugüne kimi zaman, akâid ve ibadetler ayrı kitaplarda kimi zaman ikisi bir kitapta, bazen de ihtiyaca göre ahlak, siyer, âdab gibi bahisler ilave edilerek ilmihal adı ile veya başka bir isim ile yayımlanmıştır. Bu çalışmalara; *Necâtu'l-Müminin*, *Eski Âmentü Şerhi*, *Mızraklı İlmihal*, *Halebî Tercümesi* ve *Nimet-i İslâm* örnek olarak verilebilir. İlmihal kültürü genel olarak, Türkler arasında çok yaygın olarak bilinmektedir. Türkler dışında Arap ülkelerinde ise genellikle ilmihal kitapları yerine *ez-Zarûrâtu'd-Diniyye* vb. isimlerle yazılan eserler bulunduğu bilinmektedir.

İlmihal geleneğinin IV. y.y'dan itibaren başladığını söylemek mümkündür. İlim öğrenmenin her müslümâna farz olduğunu bildiren hadisdeki "ilim" kelimesi "ilm-i hal" olarak yorumlanmış ve bunun kapsamına iman, namaz, oruç, helal ve haram gibi temel bilgilerin girdiği belirtilmiştir. İlmihal adı verilen eserlerin telifine ise muhtemelen IX-X. (XV-XVI.) yüzyıllarda başlanmıştır. İslami ilimlere dair II. (VIII.) yüzyıldan itibaren kaleme alınan risâle şeklindeki muhtasar eserlerin ardından hacimli kitaplar yazılmış, telif hareketi daha sonra uzun şerhler ve haşiyelerle devam etmiştir. Alimlere hitap eden bu kaynaklar dini konuları ayrıntılı biçimde ele aldığı ve eğitimde daha çok hoca merkezli olup sözlü geleneğe dayandığından halk için temel konularda özlü bilgiler ihtiva eden, dili sade, anlatımı basit, hatta ezberlenmeye müsait eserlere ihtiyaç duyulmuş, bu sebeple Osmanlılar döneminde ilk ilmihaller ortaya çıkmıştır.

İlmihal geleneği önce Arapça yazılmış bazı eserlerin Türkçeye çevrilmesi ve eksik görülen kısımların tamamlanmasıyla başlamıştır. Kutbuddin İznîkî'nin Ebu'l-Leys es-Semerkandî tarafından kaleme alınan *Mukaddime* adlı namaz risâlesini Türkçe'ye çevirip inanç, ibadet ve ahlaka dair konuları eklediği "Kitâbu'l-Mukaddime"si bu alanın ilk örneklerinden birini oluşturur.⁶ *Mukaddime*'nin dil ve muhteva bakımından oldukça iyi bir

⁶ Kelpetin, a.g.md., s. 139.

örnek olduğu, Hanefî Mezhebi'nin görüşleri esas alınarak yazılan ilmihalde diğer mezhep görüşlerine de atıflar yapıldığı ve fikhî konuların yanında ahlakî konulara da değinildiği söylenmektedir.⁷ Abdurrahman Aksarayı'nın Türkçe'ye tercüme ettiği ve bazı konular ekleyerek telif ettiği "*İmâdu'l-İslâm*" bu alanda tesbit edilebilen bir başka örnektir. 970 (1562-63) yılında yazıldığı tahmin edilen Birgivi'nin Vasiyetnâmesi (aynı eser "*Risâle-i Birgivi*" diye de anılmaktadır.) itikâda, ibadete ve ahlaka dair herkesin bilmesi gereken konuları ihtivâ etmektedir. Eser, kolayca anlaşılır olması ile de meşhur bir çalışmadır.⁸ "İlmihal" adının kullanıldığı ilk kitap ise XVI. yüzyıldan sonra yazıldığı tahmin edilen ve etkisi zamanımıza kadar sürmüş olan "*Mızraklı İlmihali*"dir.⁹ Bunun dışında Kadızâde İstanbulî'nin *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi şerhi'l-vasiyyeti'l-Muhammediyye*'si de ilk ilmihaller arasında gösterilebilir.¹⁰

D. Osmanlı Son Dönem İlmihal Çalışmaları

İlmihallerin yazımı Tanzimat'tan sonra hız kazanmıştır. Buna sebep olarak bu dönemde açılan okullardaki programlarda din derslerinin yer alması gösterilebilir. İncelemeler sonucunda mevcut olan kitapların din öğretimini karşılayamayacak seviyede, hurafe ve hikayelerle dolu, iyi tasnif edilmemiş olduğu anlaşılmıştır. Bu özelliklerin, dini hayatın zayıflamasına sebep olabileceği endişesiyle yeni ilmihal kitaplarının telifi gerekli görülmüş ve bu yönde önemli adımlar atılmıştır. İlmihallerin yazımı II. Meşrutiyet'le beraber hız kazanmış ve Cumhuriyet döneminde de devam edilerek daha düzenli bir telif türü teşkil edecek seviyeye ulaşmıştır.

Cumhuriyet döneminde yazılan ilmihaller genel olarak temel kaynaklara dayanmakta ve güvenilir bilgiler içermektedir. Bu dönemdeki ilmihallerin bir kısmında dua, vaaz ve irşad tarzında bölümler yer almakta ve büyük çoğunluğu sadece inanç, ibadet, ahlak ve günlük yaşamla ilgili bilgiler içermektedir. Bu dönemde yazılan Ahmet Hamdi

⁷ Süleyman Akkuş, "Kültürlerin Buluşma Noktasında Uluslararası İznik Sempozyumu Üzerine", S.Ü.İ.F.D., Sakarya, 2005, XII, ss. 251-263.

⁸ Emrullah Yüksel, "Birgivi", DİA, İstanbul, 1991, C. VI, ss. 191-194.

⁹ *Mızraklı İlmihal* bir dönemin en fazla kullanılan ve okutulan ilmihali olmuş, halkın din anlayışını önemli ölçüde etkilemiştir. Mızraklı İlmihal'in sıbyan mekteplerinde, camilerde köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okunması sebebiyle halkın din anlayışını etkilediği bilinmektedir. Bu yüzden modernleşme döneminde adı zikredilerek çokça tenkide konu olmuştur. Mızraklı İlmihal'de itikat, ibadet ve ahlak konuları bölümlere ayrılmadan karışık olarak anlatılmaktadır. Bkz., Bozkurt, a.g.t., s. 9.

¹⁰ Kelpetin, a.g.md., s. 140.

Akseki'nin "İslam Dini" ile Ömer Nasuhi Bilmen'in "Büyük İslam İlmihali" 1980'li yıllara kadar çok basılıp okunmuş, daha sonra yazılan ilmihallere de örnek teşkil etmiştir.¹¹

¹¹ Kelpetin, a.g.md., s. 140.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTBUDDİN İZNIKÎ VE ÖMER NASUHİ BİLMEN'İN HAYATI, ESERLERİ VE TEZ KONUSU İLMİHALLERİN MUKAYESESİ

I- KUTBUDDİN İZNIKÎ'NİN HAYATI

A. Hayatı

Kutbuddin Şeyh Muhammed b. Muhammed el-İznikî VII. asrın ikinci yarısında İznik'te doğmuş olup¹² Yıldırım Bayezid ve I. Mehmed devri alimlerindendir. İlk tahsilini memleketi İznik'te Alaaddin Esved'in oğlu Hasan Paşa ve Molla Fenarî'den almış ve Eşrefoğlu Rumî'nin sohbetlerinde bulunmuştur. Aklî ilimlerde, özellikle de şer'î ilimlerde söz sahibi olan Kutbuddin İznikî, İznik Orhan Gazi Medresesi'nde hocalık yapmıştır.¹³

İznikî'nin eğitim aldığı dönem, siyasi ve sosyal açıdan Moğolların Orta-Asya ve İslam dünyasını istila ettiği, İslam Medeniyeti'ne büyük zarar verdiği bir dönemdir. Bu dönemde Yıldırım Bayezid ve Timur arasında Ankara savaşı yapılmış, savaş sonunda Bayezid esir düşmüş ve neticede on yıllık fetret devri yaşanmıştır. İznikî'nin ilmî çalışmalarla kendini geliştireceği dönemde ortaya çıkan bu kargaşa ve iç karışıklıklar onun hayatında olumsuz etkiler meydana getirmiş ve ilmî çalışmalara gerektiği kadar önem vermesine engel olmuştur. Diğer taraftan Yıldırım Bayezid'in oğulları arasına sokulan fitne sonucu bir kısmı tahta geçme sevdasıyla Timur'a bağlılığını bildirmek istemiş ve neticede her biri halkın saygın kişileri olan ulemayı Timur'a elçi olarak göndermiştir. İşte bu noktada İsa Çelebi'nin elçiliğini Kutbuddin İznikî yapmıştır. İznikî'nin Timur'a elçi olarak gittiğinde, ona halka yaptığı zulümlerden bahsederek sert sözler söylediği, ama

¹² İznikî, *Mukaddime*, vr. 11a.

¹³ Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, Arasta Yay., Bursa, 2001, s. 88.

Timur'un buna karşı sükut ettiği kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁴ İznikî'nin Timur'la zaman zaman bir araya geldiği, hatta Timur'un ona büyük değer verdiği kaynaklarda yer almıştır. İznikî, Timur ile görüşmesinde “Haram olan kanı döküp Allah'ın kullarını öldürmekten vazgeçmen gerekir” diyerek onu sert bir dille azarlamış, buna karşılık huzurunda övünmeye devam eden Timur'a: “Sen akıllı değil, cahil birisin, çünkü şeytanın niteliklerinden olan gurur sende bulunmakta” diyerek hiç çekinmeden onu azarlamıştır.¹⁵

Osmanlı birliğinin Mehmet Çelebi tarafından sağlanması üzerine İznikî itibar kaybına uğramıştır. Dönemin büyük alimlerinden olup birçok esere imzasını atmasına rağmen siyasi olaylarında taraf olması sebebiyle olsa gerek o dönemin siyasi, sosyal ve kültürel tarihini yazan eserlerde İznikî ile ilgili fazla bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁶ Bununla birlikte Osmanlı tarihçilerinden bazıları Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Han'ın İznikî'nin bilgi ve faziletini takdir ettiğini haber vermektedir.¹⁷

İznikî'nin ilmî kişiliğinin şekillenmesinde temel oluşturan önemli faktörlerden biri Anadolu fikir ve bilim ortamı, diğeri ise hocası olan ilk Osmanlı müderrislerinden Davud el-Kayserî ve övgüyle bahsettiği hocası Alaeddin Esved'in oğlu Hasan Paşa olmuştur.

İznikî fıkıh alanında Hanefiliğin savunuculuğunu yapmış ki eserlerinde de bunu bâriz bir şekilde göstermiştir. Örneğin, *Mukaddime*'de diğer mezheplerden “onlar şöyle diyor”, Hanefî mezhebi için ise “bizim mezhebimizde böyledir” şeklinde ifâdeler kullanmıştır. Hocaları, içinde bulunduğu kültürel birikim ve kullandığı muteber kaynaklar buna iten sebepler arasında gösterilebilir.

Kayıtlara göre İznikî'nin iki oğlu vardır. Oğullarından Muhyiddin Mehmed, Molla Fenari'nin en kıymetli öğrencilerinden olup müftülük, kadılık, ve müderrislik yapmıştır. Tasavvufa da oldukça meraklı olan Muhyiddin Mehmed, pek çok eser kaleme alan ünlü bir zattır. Diğer oğlu Bahaeddin Ömer ise II. Murat zamanında fetva vermekle meşhur bir din bilginidir.

¹⁴ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri 1299-1915**, C. I, Meral Yay., İstanbul, 1975, s. 134.

¹⁵ Mecdî Mehmed Efendi, **Şakaık-ı Nümaniye ve Zeyilleri- Hadaiku's Şakaık**, C. I, İstanbul, 1989, s. 58-59.

¹⁶ Alimujiang Atawula, Kutbuddin İznikî'nin “Mukaddime” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s. 4.

¹⁷ Yusuf Ziya Öksüz, Kutbuddin b. Muhammed İznikî ve Mukaddime-i Kutbuddin”, **Atatürk Üniversitesi İslâmî ilimler Fakültesi M. Tayyib Okıç Armağanı**, Ankara, 1978, s. 226.

İlmî çalışmalarına dair bilgileri yavaş yavaş ilim ortamına¹⁸ aktarılmaya çalışılan İznikî, 8 Zilkade 821'de (7 Aralık 1421) memleketi İznik'te vefat etmiştir. Türbesi İznik'te Yeşil Cami ile Nilüfer Hatun İmâreti arasında olup hala İznik sakinlerince bazı menkıbelerle anılmaktadır.¹⁹

B. Eserleri:

Fikrî bakımdan Osmanlı'nın kurulma safhasındaki dönem, kendini toparlama devri olarak bilinir. Bu dönem uleması, daha çok eskiyi anlamaya çalışmalarından dolayı orijinal eser vermek yerine önceden yazılmış olan eserlere şerh, tâlik ve haşiye yazmışlardır. İznikî gibi bir kısım Osmanlı uleması orijinal eserler de vermişler ve bu zaman içerisinde oluşan klasik fıkıh yaklaşımıyla birleşerek Osmanlı'nın fikhî birikimini ortaya çıkarmışlardır.

Kutbuddin İznikî adına kayıtlı birçok eser bulunmakla birlikte tezde, İznikî'nin kendi adının geçtiği eserler sıralanmıştır:

1. Mürşidü'l-Müteehhil,
2. Bitin Yaratılması Hikmeti Hakkında Risâle,
3. İbn Arabî'nin Firavunun İmanı Hakkındaki Risâlesine Reddiye,
4. Yusuf Hakkında Risâle,
5. Risâle fi Şerh-i Sübhâneke mâ Arafnâke Hakka Mârifetike,
6. Risâle fi Şehr-i Ramadân,
7. Risâle fi Salâti't-Terâvih,
8. Kitâb fi İlmi't-Ta'bîr,
9. Tefsîr-u Kutbuddin.²⁰

II- ÖMER NASUHİ BİLMEN'İN HAYATI VE ESERLERİ

Ömer Nasuhi Bilmen, Türkiye'nin beşinci Diyanet İşleri Başkanı olma şerefine nail olmakla birlikte yazdığı eserlerle de sonraki nesillere ışık tutan seçkin düşünürlerimizden

¹⁸ Reşat Öngören, "Kutbüddin İznikî", **DİA**, C. XXVI, Ankara, 2002, s. 486.

¹⁹ Öksüz, a.g.e., s. 225.

²⁰ Atawula, a.g.t., ss. 6-17.

biridir. Bu bölümde düşünürümüzün hayatı ve eserleriyle ilgili bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

A. Hayatı

Ömer Nasuhi Bilmen, 1300/1883 yılında Erzurum'un Ilıca nahiyesine bağlı Salasor adlı köyünde dünyaya gelmiştir. Babası o dönemin tanınmış alimlerinden biri olan Hacı Ahmet Efendi, annesi ise Muhibbe Hanım'dır. Erken yaşta babasını kaybeden Ömer Nasuhi'yi o dönemin büyük alimlerinden amcası Abdurrezzak Efendi yanına almış ve böylece Ömer Nasuhi, Erzurum Ahmediyye Medresesi müderrisi ve aynı zamanda nakibüleşraf kaymakamı olan amcası Abdurrezzak Efendi'nin himayesinde yetişmiştir.

İlk tahsilini amcası Abdurrezzak İlmî Efendi ile Erzurum müftüsü Müderris Hüseyin Hâkî Efendi'den alan Ömer Nasuhi, hocalarının ard arda vefatı üzerine tahsiline devam etmek amacıyla İstanbul'a gitmiş ve burada önce Fatih dersiamlarından Tokatlı Şakir Efendi'nin derslerine devam edip icazet almış, daha sonra imtihanla girdiği Medresetü'l-Kudât'ı aliyü'l-âlâ (pekiyi) dereceyle bitirip Ruus (doktora) imtihanını da kazanarak Fatih dersiamlarının arasına katılmıştır.²¹

Küçük yaşta ciltçilik sanatını öğrenmiş ve emanet aldığı eserleri bir gecede yazarak ciltleyip kütüphanesine koymuş ve böylece de arkasında zengin bir kütüphane ve bundan faydalanarak yazdığı birçok değerli eser bırakmıştır.²² Farsça ve Arapçayı iyi derecede bilmekle beraber üç dilde şiir yazabilen Ömer Nasuhi Bilmen, Fransızca'yı da tercüme yapacak kadar öğrenmiştir.

Ömer Nasuhi Bilmen, 11 Temmuz 1329'da Fetvahâne-i Âlî Müsevvid Mülazımlığı'na atanmıştır. Bu ilk görevini almasıyla yıllarca tahsil hayatı sebebiyle ayrı kaldığı annesini ve kardeşini İstanbul'a getirmiş ve aynı yıl evlenmiştir. Bir rivayete göre Ömer Nasuhi Bilmen ailesiyle beraber, Rus işgalinden kaçıp Dersaadet'e gelmiştir.

Ömer Nasuhi Bilmen 1912'de Bayezid dersiamı olarak göreve başlamıştır. 1913'te Fetvâhâne-i Âlî Müsevvid Mülâzımlığı'na tayin edilmiş, bir yıl sonra başmülâzımlığa terfi edip 1915'te Hey'et-i Te'lifiyye üyesi olmuştur. 1916'da Dârülhilâfe Medresesi Kısım-ı Âlî

²¹ Rahmi Yaran, "Ömer Nasuhi Bilmen", **DİA**, İstanbul, 1992, VI. s.162; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 1996, s. 239.

²² Ahmet Selim Bilmen, **Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anıları**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 14

fıkıh müderrisliğine, 1917'de Mahkeme-i Temyîz Şer'iyeye Dairesi Terekeye Mûteallik İ'lâmât Telhîs Mümeyyizliği'ne nakledilmişse de 1920'de tekrar Hey'et-i Te'lifiyye üyeliğine getirilmiştir. 1922 yılında Meclis-i Tetkîkât-ı Şer'iyeye üyeliğine nakledilmiş ve aynı yıl bu dairenin kaldırılması üzerine dersiamlığa devam etmiştir. 1923'te Sahn Medresesi kelim müderrisi olmuş, fakat bir yıl sonra bu medrese de kapatılmıştır. 1926'da İstanbul Müftülüğü Müsevvidliği'ne, 1943'te de İstanbul Müftülüğü'ne getirilmiştir. 30 Haziran 1960'da Diyanet İşleri Başkanlığı'na tayin edilen Bilmen, siyasi baskılara boyun eğmemesi sebebiyle daha bir yılı dolmadan 6 Nisan 1961'de emekliye ayrılmıştır. Öğretmenlik hizmetinde de bulunan Bilmen, Dârüşşafaka Lisesi'nde yirmi yıla yakın yuttaşlık ve ahlak dersleri okutmuş, İstanbul İmam Hatip Okulu ve Yüksek İslam Enstitüsü'nde usûl-i fıkıh ve kelim dersleri vermiştir.

Ömrünün sonuna kadar ilmî çalışmalarını sürdüren Bilmen, son zamanlarını evinde ibadet ve taatle geçirmiştir. 12 Ekim 1971'de İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı Sakızağacı Şehitliği'ne defnedilmiştir.

Ömer Nasuhi Bilmen, amelde Hanefî, itikatta Maturidî mezhebinin görüşlerini benimsemiştir.

Son derece duygulu ve samimi olan Bilmen'in yaşadığı devir, müslümanların ezildiği, mağlub olduğu, camilerin kapatıldığı, yurdun işgal edildiği, insanların can güvenliğinin kalmadığı bir devirdir. Belki de böyle bir devirde yaşaması onun duygulu ve kederli bir insan olmasına sebep olmuştur.

Kur'an'a düşkünlüğü ile bilinen bir kişi olan Bilmen, her gün bir cüz okumayı alışkanlık haline getirmiştir.

B. Eserleri

Ömer Nasuhi Bilmen hayatının büyük bir bölümünü telif faaliyetleriyle geçirmiş ve yetkin bir kimliğe sahip olduğu İslamî ilimler alanında çok sayıda eser yazmıştır.

Onun başlıca eserleri şunlardır:

- 1- Büyük İslâm İlmihali (İstanbul. 1947-1948).
- 2- Büyük Tefsir Tarihi (I-II, Ankara 1955-1961).
- 3- Muvazzah İlm-i Kelâm (İstanbul. 1955).

- 4- Dini Bilgiler (Ankara 1959).
- 5- Kur'ân-ı Kerim'in Meâl-i Âlisi ve Tefsiri I-VIII, (İstanbul.1963-1966).
- 6- Hikmet Goncaları (İstanbul. 1963).
- 7- Nüzhetü'l-Ervah: Farisî Divançe ve Tercümesi (İstanbul.1968).
- 8- Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu. (İstanbul. 1967).
- 9- Nesayih-i Kur'aniyye: Kur'an-ı Kerim'den Dersler ve Öğütler (İstanbul.1995).
- 10- Sure-i Feth'in Türkçe Tefsiri, İ'tila-i İslâm ve İstanbul'un Tarihçesi ve Fethi (İstanbul.1953).
- 11- Sualli-Cevaplı Dini Bilgiler: Müftülük, Vaizlik ve Hayrat Hademeliği İmtihanına Girecekler İçin Yardımcı Kitap (İstanbul. 1959).
- 12- Nazarî ve Amelî Ahlâk-ı İslâmiyye Dersleri (İstanbul. 1928).
- 13- Dini ve Felsefe-i Ahlâk Lügatçesi (İstanbul.1967).
- 14- Mülehhas İlm-i Tevhid Akâid-i İslâmiyye (İstanbul. 1962).
- 15- Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İ'tikadları (1948).

Ömer Nasuhi Bilmen'in *Beyânü'l-Hak*, *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlu'r-Reşâd* dergilerinde çeşitli makaleleri yayımlanmış, ayrıca 1904'te *İki Şükûfe-i-Taaşşuk* adlı bir de roman yazmıştır.²³

Makaleleri

Ömer Nasuhi Bilmen'in Beyânü'l-Hak'taki Yazıları:

- 1- Mekteb-i Kudat Müdavimlerinden Ömer Nasuhi, Kainata Bir Nazar, c.IV, sy. 93 (İstanbul. 15 Muharrem 1329) ss.1751-53.
- 2- Mekteb-i Kudat İkinci Sınıf Talebelerinden Erzurumlu Ömer Nasuhi, Bir Levha-i İbret, c.IV, sy. 99 (İstanbul. 28 Safer 1329), ss. 1851-52.
- 3- Aynı İmza, Mahâsin-i Edeb, c.IV, sy. 96 (İstanbul. 7 Safer 1329), ss. 1800-1801.

²³ Yaran, a.g.md., ss. 162-163.

- 4- Aynı İmza, İslamiyet ve Ulum ve Fünun, c.IV, sy. 101 (İstanbul. 11 R. Evvel 1329), ss. 1882-85.
- 5- Aynı İmza, Terceme-i Hal (Mehmet Hazık Efendi), c.IV, sy. 104 (İstanbul. 2 R.Ahir 1329), ss. 2098-99.
- 6- Aynı İmza, Diyanet (şiir), c.V, sy. 107 (İstanbul. 24 R.Ahir 1329), ss.1986-87.
- 7- Aynı İmza, Adalet-i Şer'iyye, c.V, sy. 108 (İstanbul. 1 C. Evvel 1329), ss. 1992-96.
- 8- Mekteb-i Kudat Talebesinden Ömer Nasuhi, (Udeba-i Osmaniyeden Şeyh Vasfi Efendi'nin Gazel-i Şairanesini Tahmis), c.V, sy. 114 (İstanbul. 14 C.Ahir 1329), ss. 2098-99.
- 9- Aynı İmza, Muhit-i İslamiyet, c.V, sy. 118 (İstanbul. 13 Receb 1329), ss. 2152-55.
- 10- Erzurumlu Ömer Nasuhi, (Şuhur-ı Selase Münasebetiyle Nasihat), c.V, sy. 121 (İstanbul. 4 Şaban 1329), ss. 2200-02.
- 11- Aynı İmza, Afrika'da İslamiyet, c. VI, sy. 154 (İstanbul. 27 R. Ahir 1330), ss. 2730-32.
- 12- Aynı İmza, Sultan Selim'i Ziyaret, ss. 2739-41.
- 13- Aynı İmza, İki Gazel, c.VI, sy. 155 (İstanbul. 5 C. Evvel 1330), ss. 2758-59.
- 14- Müntesibin-i İlmiyyeden Erzurumlu Ömer Nasuhi, Hikmet-i İslamiyye, c. VII, sy. 157 (İstanbul. 19 C. Evvel 1330), ss. 2778-82.
- 15- Ömer Nasuhi, Bir Kıt'a (şiir), c.VII, sy. 159 (İstanbul. 3 C. Ahir 1330), s. 2853.
- 16- Aynı imza, Levha-i Tabiat (şiir), c.VII, sy. 162 (İstanbul. 24 C.Ahir 1330), s. 2870.
- 17- Aynı İmza, Üstadımın Kabrinde (şiir), c.VII, sy. 162 (İstanbul.24 C. Ahir 1330), s. 2870.
- 18- Aynı İmza, Leyle-i Regaib (şiir), c.VII, sy. 164 (İstanbul. 9 Receb 1330), ss. 2890-91.

- 19- Dersiamdan Erzurumlu Ömer Nasuhi, (Muhterem Beyânü'l-Hak İdâre-i Aliyyesine) İnegöl, c.VII, sy. 176 (İstanbul. 11 Şevval 1330), ss. 3092-94.

Sebilü'r-Reşâd'daki Yazıları:

- 1- Mülga Meclis-i Tahkikât-ı Şer'iyeye Azasından Ömer Nasuhi, Müslümanlıkta İftirâk-ı Zevceyn, c. XXIII, sy. 579 (İstanbul. 5 C. evvel 1342), ss. 100-04; sy. 580 (İstanbul. 12 C .evvel 1342), ss. 116-19.
- 2- Erzurumlu Ömer Nasuhi, Sıkt ve Iskat-ı Cenin Faciaları, c. XXIII, sy. 588 (İstanbul. 8 Receb 1342), ss. 242-45.
- 3- Ömer Nasuhi, Vaaz ve Vaizler, c. XXIII, sy. 589 (İstanbul. 15 Receb 1342), ss. 265-67.
- 4- Ömer Nasuhi, Teaddüd-i Zevcât Müessesesi-i İctimaiyesi, c. XXIII, sy. 590 (İstanbul. 22 Receb 1342), ss. 274-277; sy. 591 (İst. 29 Receb 1342), ss. 292-96.
- 5- Ömer Nasuhi, Kesret-i Nüfus (Nüfusun Çoğalmasına Müslümanlığın Verdiği Büyük Ehemmiyet), c. XXIII, sy. 592 (İstanbul. 7 Şubat 1342), ss. 318-20; sy. 593 (İstanbul. 14 Şaban 1342), ss. 324-27.
- 6- Ömer Nasuhi, İzdivaç Müessesesi-i İctimaiyyesi, c. 23, sy. 594 (İstanbul. 21 Şaban 1342), ss. 345-47; sy. 595 (İstanbul. 28 Şaban 1342), ss. 356-58.
- 7- Ömer Nasuhi, Nasayih-i Kur'aniyye (Mü'mininun 115-16), c. 23, sayı 596 (İstanbul. 6 Ramazan 1342), ss. 371-76.
- 8- Ömer Nasuhi, İntişar-ı İslam Tarihi, c. XXV, sy. 635 (İstanbul. 26 C. âhir 1343), ss. 168-70. ²⁴

²⁴ Nesimi Yazıcı, Ömer Nasuhi Bilmen'nin Sebilürreşâd ve Beyânü'l-Hak'daki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi. **Diyanet İlmi Dergisi**, C. XXXIII, Sy. 3, 1997, ss. 38-40.

III- MUKADDİME VE BÜYÜK İSLAM İLMİHALİ'NİN MUKAYESESİ

A. Genel Özellikleri

Mukaddime, İznikli Kutbuddin b. Muhammed tarafından yazılmış olup ilk Türkçe ilmihal özelliği taşımakla beraber Osmanlı ilk dönem eserlerindedir. Pek çok yazma nüshası bulunan kitap bulunduğu döneme damgasını vurmakla beraber şanını günümüze kadar da taşımıştır. Kitap, giriş ve 'bâb' adı verilen beş bölümden oluşmaktadır. Eserin giriş bölümünde yazılma nedeni, amacı, konusu, ilimler ve yaramaz sıfatlardan; birinci bâbda iman, imanın şartları ve çeşitli mezheplerin görüşlerinden; ikinci bâbda detaylı olarak namazdan; üçüncü bâbda zekâtan; dördüncü bâbda oruçtan; beşinci bâbda hac ve umreden bahsedilmektedir.

Büyük İslam İlmihali ise Erzurumlu Ömer Nasuhi Bilmen'e ait olup milyonlarca Müslümana hizmet etmiş Cumhuriyet dönemi eserlerindedir. Eser; İtikat, Tahâret, Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Kurban ve Av, Kerâhiyet ve İstihsân, İslam Ahlakı ve Peygamberlerin Siyeri olmak üzere on kitaptan müteşekkildir.²⁵

Tezin bu bölümünde *Büyük İslam İlmihali* adlı eserin içindekiler kısmı baz alınarak İznikî ve Bilmen'in görüşleri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

B. Yazılış Gerekçeleri

Kutbuddin İznikî, *Mukaddime* adını verdiği eserinin başında sebep-i telifini şu ifadelerle açıklamıştır: "Pes bilgil kim bu za'îfün maksûdı bu farz-ı ayn olan 'amelleri bildürmekde idi farz-ı kifâye ve sünnet ve müstehab olanları bildürmek degüldi çün kim farz-ı 'aynun dahi kemâli bunları işlemeg ile olur pes bu mukaddimedede farz-ı kifâye ve sünnet ve müstehab ve edeb olanları ve ibâdeti mekrûh ve fâsid ve nâkıs idenleri bildürdi dahi garîb ve çok vâkı' olur mes'eleler dahi getürdi mübtedîleri bu mukaddimeyi okumaga yiltemeg-icün"²⁶ "Bu za'if gördü kim bu farz-ı ayn olan ilimde kitablar düzmişler latîf ve görklü ammâ kimi arabî ve kimi fârsî her kişi anlara mütâla'a idüp ma'nisin çıkarmaz ve eger okıyup öğrenürse dahi tizcek girü unudur yâ sonra ma'nisin görklü eydimez pes diledi kim bu farz-ı ayn olan ilimde türkçe bir mukaddime düze tâki mibtedîlere anı okumak genez ola oglancuklara ve kızcugazlara bâlig olmaga yakın olıcak öğredeler tâ kim gönline

²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 537.

²⁶ İznikî, **Mukaddime**, vr. 2b.

ve i'tikâdına şerî'at emrin dutmak ve müsülmanlık kaydın yimek düşe bâlig olduktan sonra bunun içindekiyle amel ide ammâ bilgil ki farz-ı ayn olan ilimde ulema ihtilâf idüp dururlar.”²⁷

Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* adlı eserinin önsözünde sebep-i telifini şöyle açıklamaktadır: “Her Müslüman için en büyük bir vecibedir ki, mensub olduğu mukaddes İslam Dini hakkında kâfi derecede bilgi sahibi olsun, bu bilgisine göre dini vazifelerini yapsın, dinî hayatını tanzim etsin. İnsanların bu fitrî temayüllerinden, bu ruhî ihtiyaçlarından dolayıdır ki, her asırda din alimleri tarafından binlerce dinî eser yazılmıştır. Ancak her zamanın, her muhitin haline, kabiliyetine göre bu gibi eserlerde birer yenilik göstermek, mahiyetleri daima mahfuz bulunacak olan dinî meseleleri mümkün olduğu kadar herkesin anlayabileceği bir tarzda yazmak, bunların bir kısım hikmetlerini, faydelerini sade bir üslup ile göstermeğe çalışmak da pek lâzımdır. Muhtelif mesleklere ayrılmış olan dindaşlarımızın dinî ihtiyaçlarını kâfi derecede karşılayabilecek bir ilmihal kitabı yazılmasına birçok zatlar tarafından lüzum gösterilmekte ve bu hususta âcizlerine müracaat edilmekte idi. Binaenaleyh mukaddes dinimizin itikada, nezafete, ibadete, kerahiyet ve istihsane, ahlaka dair başlıca hükümlerine ve bir kısım büyük peygamberlerin mübarek siretleriyle İslam dininin tarihçesine ait ve on kitaptan müteşekkil olmak üzere oldukça büyük bir ilmihal kitabı yazmayı bir vazife bildim.”²⁸

İznikî ve Bilmen'in ilmihal yazmadaki ortak amaçları, ait oldukları dönemin dil ve üslup özelliklerini de dikkate alarak insanları dini açıdan bilgilendirip manevi doyuma ulaştırmaya yardımcı olmak ve böylece dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır.

C. Şekil Bakımından Karşılaştırma

1. Konuların Tasnifi

Osmanlı dönemi klasikleri arasında yer alan *Mukaddime* adlı ilmihal, Kutbuddin İznikî tarafından kaleme alınmış fıkıh alanına ait ünlü bir eser olmakla birlikte ilk Türkçe ilmihal özelliği de taşımaktadır. İnsanları dinî alanda bilgilendirmek, onlara yol göstermek amacıyla yazılmıştır.

²⁷ İznikî, a.g.e., vr. 1b.

²⁸ Bilmen, a.g.e., s. 3-4.

Mukaddime'nin birçok nüshası bulunduğundan bu çalışmada diğerleri arasında muteber olarak kabul edilen hattat Şehabeddin Kudsî tarafından istinsah edilmiş nüsha baz alınmıştır. Bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hamidiye 550/1 numarayla, "Kitâbu Mukaddime-i Salât" ismiyle kayıtlı bulunmaktadır.

İki bölüm ve yedi babdan oluşan *Mukaddime*'de öncelikle, öğrenilmesi farz olan ilimler farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olmak üzere iki kısma ayrılarak tasnif edilmiş, daha sonra eserin yazılış gerekçesi açıklanmıştır. Farz-ı ayn olan ilimler zâhirî ve bâtinî ilimler olarak ikiye ayrılarak eserin iki ana bölümü oluşturulmuştur. Zâhirî ilimler bölümünde iman, namaz, zekât, oruç, hac şeklinde konular beş bölüm halinde incelenmiş, bâtinî ilimler bölümünde ise ahlak konuları yaramaz sıfatlar ve iyi sıfatlar şeklinde iki bölümde ele alınmıştır.

Eserde ibadetlerin yanında akâid ve ahlaka dair konulara da değinilmiştir. Fakat eserde yeminler, adaklar, nikah, helal ve haram gibi konulara yer verilmemiştir. Buna karşın haraç, ganimet²⁹ gibi doğrudan ilmihalle ilgisi bulunmayan konuların eserde yer alması da oldukça dikkat çekicidir.

Eserde yer alan bazı konular farklı başlıklar altında incelenmiştir. Örneğin kurban konusu zekât içinde anlatılmıştır.

Sonraki dönem ilmihalleriyle mukayese edildiğinde eserde bazı konulara az değinilirken bazı konular da oldukça detaylı ele alınmıştır. Örneğin; özürülere ait hükümler, cuma ve bayram namazları, haccın yapılışı gibi konulara az yer verilirken; necaset, kıraat, imamet, namazda ve namazdan sonra okunan dua ve sûreler gibi konular detaylı anlatılmıştır.

Fıkıh kitaplarında genel olarak bâtinî amellerden bahsedilmez. Fakat İznikî, zâhirî ameller yanında bâtinî amellere de değinmiştir. Buna binaen namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinin zâhirî şartları yanında bâtinî şartlarını da ele almıştır ki zaten eserin büyük bir bölümünü ahlakî ve tasavvufî konulara ayırmış, ahlâkî nasihatlerde bulunmuştur.

Büyük İslam İlmihali, Cumhuriyet döneminde yazılan en önemli ilmihallerden biri olma özelliği taşımakla birlikte 1947-1949 yıllarında fasiküller halinde basılmış, 1954'te bir cilt halinde toplanmıştır.

²⁹ İznikî, a.g.e., vr., 24a.

Bu tezde *Büyük İslam İlmihali* orijinal metinden incelenmeye çalışılmıştır. Yararlanılan orijinal eser Bilmen Yayınevi tarafından basılmış, ancak basım tarihi belirtilmemiştir. On kitaptan müteşekkil olan eserin konuları 544 sayfada incelenmiştir.

Bilmen, eserine önsözle başlamış ve bu kısımda ilmihallerin Müslümanlar için önemine değindikten sonra eserin yazılış gerekçesini açıklamıştır. Daha sonra sırasıyla şu konular kitaplar halinde ele alınmıştır:

- 1- Akâid
- 2- Tahâret ve Sular
- 3- Namazlar
- 4- Oruçlar, Yeminler, Adaklar ve Keffâretler
- 5- Zekât, Sadaka-i Fıtır
- 6- Haclar
- 7- Kurban, Vesair Kesilen Hayvanlar, Avlar
- 8- Kerahiyet ve İstihsan
- 9- İslam Ahlakı
- 10- İsimleri Kur'an-ı Kerim'de Zikredilen Büyük Peygamberlerin Mübarek Sıyretleri, Tarihçeleri

Büyük İslam İlmihali'nde itikâdî konular kısa ve öz anlatılmış olmasına rağmen ibadet konularına oldukça ağırlık verilmiştir. Bu durum eserin itikâdî konulara inanmayan birini ikna için veya inanç konusunda birtakım şüpheler taşıyan kimselerin bu şüphelerine cevap verme düşüncesinden ziyade, inanmış birine bilgi verme maksadıyla yazıldığı söylenebilir. Diğer ilmihallerden farklı olarak kerâhiyet ve istihsan bahsi ile peygamberler tarihi konuları ele alınmıştır. Ayrıca diğer ilmihal kitaplarında hiç anlatılmayan veya kısaca değinilen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatı hakkında da geniş ölçüde bilgi verilmiştir.

Aşağıda *Mukaddime ve Büyük İslam İlmihali*'nin içindekiler kısmı tablo halinde verilmiştir. *Mukaddime*'de sadece bab başlıkları yer aldığı için tablo oluşturulurken *Büyük İslam İlmihali*'nin konu başlıkları baz alınarak başlıklandırma yapılmıştır. Böylece teze konu olan iki ilmihal içinde yer alan konular karşılaştırılmış ve hangi konulara yer verilip verilmediği daha net bir şekilde görülmüştür.

MUKADDİME VE BÜYÜK İSLAM İLMİHALİ'NİN İÇİNDEKİLER TABLOSU

SIRA NO	MUKADDİME İÇİNDEKİLER	SAYFA NO	SIRA NO	BÜYÜK İSLAM İLMİHALİ İÇİNDEKİLER	SAYFA NO
1	İMAN		1	AKÂİD	
	_____			1. Hakiki Bir Dinin Mahiyeti ve Başlıca Dinler	5
	_____			2. Hakiki Bir Dinin Vasıfları ve Faydaları	6
	_____			3. İslam Dininin Umumuyyeti ve Mesut Neticeleri	7
	_____			4. İman ile İslam'ın Mahiyetleri	8
	_____			5. İman ile İslam'ın Şartları	8
	1. Allah'a İman	3a		6. Allah Teâlâ'ya ve Sıfatlarına İman	9
	2. Peygamberlere İman	3b		7. Peygamberlere İman	16
	_____			8. Peygamberlerin Mübarek Vasıfları	17
	_____			9. Peygamberlere Olan İhtiyaç	18
	3. Kitaplara İman	3b		10. Semavi Kitaplara İman	20
	_____			11. Semavi Kitaplara Olan İhtiyaç	21
	_____			12. Kur'an-ı Kerim'in Nasıl Bir Kitab-ı İlâhi Olduğu	22
	_____			13. Kur'an-ı Kerim'in İhtiva Ettiği Hakikatler	23
	4. Meleklerle İman	3b		14. Meleklerle İman	24
	_____			15. Meleklerin Varlığındaki Hikmet	25
	_____			16. Kıyametin Mâhiyeti ve Mukaddimatı	26
	5. Ahiret Gününe İman	3b		17. Ahirete Ait Hadiseler	28
	_____			18. Ahiretin Varlığında ve Ebediyetindeki Hikmet	30
	6. Kaza ve Kadere İman	3b		19. Kaza ve Kadere İman	31
	_____			20. Kaza ile Kader, İnsanların Mesuliyetine Mani Değildir	31
	7. İtikadi Mezhepler ve Degerlendirmesi	4a-7b		21. İtikatta Ehl-i Sünnetin İmamları	32
	_____			22. İtikadın Manası	33
	_____			23. İmam-ı Maturidi ve İmam-ı Eş'ari	33
	Fasıl: Küfür	5a		_____	
	Fasıl: Mümin	7b		_____	
2	NAMAZ (Temizlik Bahsi)		2	TAHARET VE SULAR	
	_____			1. Mukaddime: Büyük Müçtehitlerimiz	34
	Fasıl: Abdest Alınacak Suyun Özellikleri	9b		_____	
	1. Sular	9b		2. Taharet ve Sular	39
	_____			3. Bir Kısım Dini Tabirler: İstılahlar	40
	2. Mutlak ve Mukayyed Sular	9b-10a		4. Suların Kısımları: Mutlak ve Mukayyed Sular	45
	Fasıl: Sular	10a		_____	
	_____			5. Mukayyed Suların Hükümleri	47

_____			6. Su Atıkları Hakkında Hükümler	48
3.Durgun Sular Hakkındaki Hükümler	10a		7. Kuyular Hakkında Hükümler	49
_____			8. Şer'an Temiz Sayılan Şeyler	51
_____			9. Şer'an Temiz Sayılmayan Şeyler	53
_____			10. Temiz Olmayan Şeylerin Hükümleri	54
_____			11. Tathîr = Temizleme Yolları	55
Fasıl: Özürlü Kişi	10b		_____	
4.Özür Sahiplerine Dair Bazı Meseleler, Özrün Hükümü	10a-10b		12. Özür Sahiplerine Dair Bazı Meseleler, Özrün Hükümü	61
5. Hayız	8a		13. Kadınlara Mahsus Hayız, Nifas ve İstihâze Halleri	62
6. Nifas	8a		14. Hayız Haline Ait Meseleler	63
_____			15. Nifas Haline Ait Meseleler	65
_____			16. Hayız ve Nifas Hallerine Dair Bazı Hükümler	66
_____			17. İstihaza Haline Ait Meseleler	68
Fasıl: Abdest Gerektiren ve Gerektirmeyen Durumlar	10a			
7. Abdesti Gerektiren Şeyler	8b		18. Abdestin Mahiyeti	68
8. Abdestin Farzları	8b		19. Abdestin Farzları	69
9.Abdestin Müstehapları ve Edepleri	8b		20. Abdestin Âdabı	72
_____			21. Abdestin Duaları	73
_____			22. Abdestin Vasıfları İtibariyle Nevileri	74
_____			23. Abdestin Sihatine Mani Olmayan Şeyler	75
10.Mestler Üzerine Mesh Verilmesi	9a		24. Mestler Üzerine Mesh Verilmesi	76
11. Meshin Cevazındaki Şartlar	9a		25. Meshin Cevazındaki Şartlar	76
12. Mesh Müddeti	9a		26. Mesh Müddeti	77
13. Sargı Üzerine Mesh	9a		27. Sargı Üzerine Mesh	78
_____			28. Meshi Bozan Şeyler	78

14. Abdesti Bozan Şeyler	13b		29. Abdesti Bozan Şeyler	78
_____			30. Abdesti Bozmayan Şeyler	80
Fasıl: Guslü Gerektiren Durumlar	8a		_____	
15. Guslü Gerektiren Haller	8a		31. Gusül ve Guslü İcap Eden Haller	81
Fasıl: Guslün Farzları	8a		_____	
16. Guslün Farzları	8a		32. Guslün Farzları	84
17. Guslün Sünnetleri	8b		33. Guslün Sünnetleri	85
18. Guslün Vasıfları	8b		34. Guslün Vasıfları	86
19. Gusl Etmeleri Farz Olanlara Haram veya Mekruh Olan Şeyler	8a		35. Gusl Etmeleri Farz Olanlara Haram veya Mekruh Olan Şeyler	87
20. Teyemmümün Hükümü ve Tatbiki	9a-9b		36. Teyemmümün Mahiyeti ve Farzları	88
_____			37. Teyemmümün Sünnet Veçhile Yapılması	89
_____			38. Teyemmümün Şartları	89

21. Teyemmümü Mübah Kılan ve Kılmayan Hükümler	9b		39. Teyemmümü Mübah Kılmayan Bazı Haller	91
_____			40. Teyemmümü Bozan Haller	93
22. Abdestin Sünnetleri	8b		_____	
_____		3	NAMAZ	
23. Namazın Hikmetleri	18a		1. Namazın Ehemmiyeti ve Fazileti	94
_____			2. Namaza Dair Bazı Tâbirler	96
Fasıl: Namaz	10b		_____	
24. Namazın Şartları	10a		3. Namazın Farzları, Şartlar ve Rükünleri	98
25. Namazın Vakitleri	11a		4. Namaz Vakitleri	102
26. Namazın Vâcipleri	12a		5. Namazın Vacipleri	118
27. Namazın Sünnetleri	12a		6. Namazın Sünnetleri	120
28. Namazın Edepleri	12b		7. Namazın Âdabı	124
_____			8. Ezan ve İkamet	124
Fasıl: Cemaatle Namaz	16b		_____	
Fasıl: İmam, Cemaat, Mescit	16b		_____	
29. İmamet Şartları ve Cemaat Hükümleri	16b		9. İmamet ve Cemaat	129
30. Kadınların Muhazatı	17a		10. Kadınların Muhazatı	136
31. Namazların Tatbiki	18b		11. Namazların Tatbiki	138
_____			12. Namazların Cemaatle Kılınması	143
Fasıl: Cuma ve Bayram Namazları	18b		_____	
32. Cuma Namazı	18b		13. Cuma Namazı	145
33. Cumanın Vücut Şartları	18b		14. Cumanın Vücut Şartları	146
34. Cumanın Edasının Şartları	18b		15. Cumanın Edasının Şartları	146
_____			16. Cuma Namazına Dair Meseleler	150
35. Bayram Namazı	18b		17. Bayram ve Bayram Namazları	151
36. Teravih Namazı	19a		18. Teravih Namazı	155
37. Hastaların Namazı	18a		19. Hastaların Namazı	156
38. Seferin Mahiyeti ve Müddeti	18b		20. Seferin Mahiyeti ve Müddeti	157
39. Seferin Hükümleri	18b		21. Seferin Hükümleri	159
_____			22. Musafereğin Ruhayet Bulup Bulunmaması	161
40. Eda ile Kazanın Mahiyeti ve Kaza Namazlar	18a		23. Eda ile Kazanın Mahiyeti ve Kaza Namazlar	163
41. Müdrük	15b		24. Müdrük Hakkında Meseleler	167
42. Lâhik	15b		25. Lâhik Hakkında Meseleler	168
_____			26. Mesbuk Hakkındaki Meseleler	169
Fasıl: Kıraat, Sehv Secdesi, Namazda Tertip	15a		_____	
43. Sehv Secdesi	15a		27. Sehv Secdelerine Mütellik Meseleler	172
_____			28. Secde-i Tilavete Mütellik Meseleler	179
_____			29. Secde-i Şükür	184

	_____			30. Salâvat-ı Havfe Dair Bilgi	185
	_____			31. Tatavvu = Nâfile Namazlar	186
	_____			32. Tahiyetülmescit	186
	_____			33. Abdesti veya Guslü Müteakip Namaz	186
	_____			34. Duha = Kuşluk Namazı	186
	_____			35. Teheccüt Namazı	187
	_____			36. Regaip Gecesi Namazı	187
	_____			37. Miraç Gecesi Namazı	188
	_____			38. Beraat Gecesi Namazı	188
	_____			39. Kadir Gecesi Namazı	188
	Fasıl: Yolcu Namazı	18b		_____	
	44. Yolcu Namazı	18b		40. Yolculuk Namazı	188
	_____			41. Tesbih Namazı	189
	_____			42. Tevbe Namazı	189
	_____			43. Hacet Namazı	189
	_____			44. İstihare Namazı	190
	_____			45. Katil Namazı	191
	_____			46. İstiska Namazı	191
	_____			47. Kûsuf Namazı	193
	_____			48. Husuf Namazı	193
	45. Mekruh Vakitler	11a		49. Mekruh Vakitler	195
	_____			50. Namazlarda Mekruh Olan ve Olmayan Kıraatler	196
	_____			51. Zelletülkari'e Ait Esaslar	199
	46. Namazların Mekruhları	13b-14a		52. Namazların Mekruhları	206
	Fasıl: Kaza Namazı, Namazın Hikmeti	18a		_____	
	47. Namazı Bozan Durumlar	13a		53. Namazları Bozan ve Bozmayan Şeyler	213
	_____			54. İskat-ı Salât Meselesi	218
	48. Mescit Hükümleri	17b		55. Mescitleri Ait Hükümler	222
	_____			56. Lâhika Mescitleri Binanın Fazileti	225
	Fasıl: Ölü Hükümleri ve Şehitler	19a		57. Cenâzeler Hakkında Vâcipler, Vazifeler	227
	49. Cenazenin Yıkanması	20a		58. Cenazelerin Gasl Edilmeleri	229
	50. Cenazelerin Kefenlenmeleri	19a		59. Cenazelerin Kefenlenmeleri	231
	51. Cenaze Namazı	19a		60. Cenaze Namazları	233
	52. Cenazenin Kabre Taşınması	20b		61. Cenazeleri Kabirlerine Teşyi Etmek	239
	53. Cenazelerin Kabirlerine Konulması	20b		62. Cenazelerin Kabirlerine Konulması	240
	_____			63. Kabirler ve Makberler	245
	54. Şehitlere Dair Hükümler	19b		64. Şehitler ve Haklarındaki Hükümler	248
	55. Namaz Esnasında ve Sonunda Okunan Dualar	20b-21a		_____	
4	ORUÇ		4	ORUÇ	

	Fasıl: İtikâf	26a		—————	
	1. Orucun Mahiyeti	24b		1. Orucun Mahiyeti	251
	2. Oruç Çeşitleri	25b		2. Orucun Nevileri	252
	—————			3. Orucun Farziyetindeki, Vücubundaki Sebepler	255
	—————			4. Orucun Meşruiyetindeki Hikmet	256
	—————			5. Oruçlu İçin Müstehap Olan Şeyler	256
	—————			6. Orucun Şartları	258
	—————			7. Orucun Vakti	258
	3. Ramazan Hilalinin Sübutu	24a-24b		8. Ramazan-ı Şerif ve Sair Hilallerinin Subuti	259
	4. Oruçlara Ait Niyetler	24b		9. Oruçlara Ait Niyetler	266
	5. Oruçlu Kimseler İçin Mekruh Olan Şeyler	25b		10. Oruçlu Kimseler İçin Mekruh Olan ve Olmayan Şeyler	268
	6. Orucu Bozan Şeyler	25b		11. Orucu Bozan ve Bozmayan Şeyler	270
	—————			12. Kaza Edilmeleri İcap Edilen ve Edilmeyen Oruçlar	275
	—————			13. Kefareti İcap Eden ve Etmeyen Oruçlar	277
	—————			14. Oruç Tutmamayı Mübah Kılan Özürlü	282
	7. Keffâret Çeşitleri	25a		15. Keffâretin Mahiyeti ve Nevileri	285
	8. Oruç Keffâreti	25a		16. Kefaret-i Savm	285
	9. Zıhar Keffâreti	25a		17. Kefaret-i Zıhar	287
	—————			18. Kefaret-i Halk	287
	10. Katil Keffâreti	25a		19. Keffâret-i Katil	287
	—————			20. Kefaret-i Yemin	288
	—————			21. Yeminin Mahiyeti ve Yemin Sayılıp Sayılmayan Şeyler	288
	—————			22. Kasem Suretiyle Olan Yeminin Nevileri ve Hükümleri	290
	—————			23. Yemine Dair Mütferrik Meseleler	291
	—————			24. Nezrin Şartları	299
	—————			25. Muayyen, Gayri Muayyen Mutlak ve Muallâk Nezirler	301
	11. İtikâfın Mahiyeti ve Hikmeti	26a		26. İtikâfın Mahiyeti, Nevileri, Hikmeti, Teşriyesi	305
	12. İtikâfın Şartları	26a		27. İtikâfın Şartları	306
	13. İtikâfın Adabı	26a		28. İtikâfın Adabı	307
	—————			29. İtikâfa Dair Bazı Meseleler	307
	14. İtikâfı Bozup Bozmayan Şeyler	26a		30. İtikâfı Bozup Bozmayan Şeyler	308
3	ZEKÂT		5	ZEKÂT	
	1. Zekâtın Hükümleri	21b		1. Zekâtın Mahiyeti ve Hikmet-i Teşriyesi	311
	2. Zekâtın Farziyyetinin Şartları	21b		2. Zekâtın Farziyyetinin Şartları	313
	—————			3. Zekâtın Sıhhatinin Şartı	316
	3. Zekâta Tâbi Olan Mallar	21b		4. Zekâta Tâbi Olan Mallar	317
	4. Zekâta Tabi Olmayan Mallar	21b		5. Zekâta Tabi Olmayan Mallar	318
	5. Hayvanların Zekatı	22a		6. Ehl-i Hayvanlara Ait Zekâtlar	322
	6. Ticaret Mallarının Zekâtı	21b		7. Ticaret Mallarının Zekâtı	325

	7. Altın ile Gümüşün Zekâtı	21b		8. Altın ile Gümüşün Zekâtı	327
	_____			9. Evrak-ı Nakdiye ile Banknotların Zekâtı	331
	_____			10. Matlup Borç Paranın Zekâtı	332
	Fasıl: Öşür, Haraç	22b		_____	
	8. Öşür, Humus	22b, 24a		11. Arazi Mahsullerinin Zekâtı	334
	Fasıl: Maden ve Gömülü Nesnelerin Hükümleri	23a		_____	
	9. Maden ve Definelerin Zekâtı	21b		12. Madenlerin ve Definelerin Zekâtı	335
	_____			13. Zekâtı Ödeme Yolları	337
	_____			14. Zekâtın Masrafı	339
	Fasıl: Zekâst Kimlere Verilir?	23a		_____	
	10. Kendilerine Zekât Verilmesi Caiz Olup Olmayanlar	23b		15. Kendilerine Zekât Verilmesi Caiz Olup Olmayanlar	341
	Fasıl: Fitre	23a		_____	
	11. Sadaka-i Fıtır	23a		16. Sadaka-i Fıtır	343
	12. Beytül Mal ve Haraç Hükümleri	24a		_____	
4	HAC		6	HAC	
	_____			1. Hac ile Umrenin Mahiyetleri	347
	1. Hac Çeşitleri	28a		2. Haccın Nevileri	348
	2. Haccın Rukünleri	26b		3. Haccın Rukünleri	348
	3. Tavafın Mahiyeti ve Nevileri	27b		4. Tavafın Mahiyeti ve Nevileri	350
	4. Haccın Farzîyetinin Şartları	26a		5. Haccın Farzîyetinin Şartları	351
	5. Haccın Vücubunun Şartları	26a		6. Haccın Vücubunun Şartları	353
	_____			7. Haccın Sıhhatinin Şartları	353
	6. Mikat	26b		8. Mikata Dair Malumat	355
	_____			9. Haccın Farzîyetinin Sebebi ve Edasının Fevri Olup Olmaması	356
	_____			10. Haccın Farzîyetindeki Hikmet-i Teşriiye	357
	7. Haccın Vacipleri	26b		11. Haccın Vacipleri	358
	8. Haccın Sünnetleri	26b		12. Haccın Sünnetleri	361
	_____			13. Haccın Âdabı	363
	_____			14. Hac Farizesi Hakkında Tatbikat	364
	9. Umre	26b		15. Umre Hakkında Tatbikat	367
	_____			16. Haccı Kıran Hakkında Tatbikat	368
	_____			17. Hedyin Mahiyeti ve Hükümleri	369
	_____			18. Hacca ve Umreye Mûteallık Memnuat	370
	10. Niyabet Sureti İle Hac	28a		19. Bedel = Niyabet Sureti İle Hac	375
	_____			20. Hac Hususunda Niyabet, Vasiyet ve Nezre Mûteallık Meseleler	378
	_____			21. İhsara Ait Meseleler	381
	_____			22. Resul-i Ekrem Efendimizin Kabrini Ziyaret	383
	_____			23. Naat-ı Şerif	388

5	KURBAN		7	KURBAN	
	Fasıl: Kurban	23a		_____	
	1. Kurbanın Vücubu	23a		1. Kurbanın Mahiyeti, Vücubu, Hikmet-i Teşriyesi	389
	2. Kurbanın Cinsi	23a		2. Kurbanın Cinsi ve Ayıplı Olmaması	390
	3. Kurbanın Kesilecek Vakti	23a		3. Kurbanın Kesilecek Vakti	392
	4. Kurbanın Eti	23a		4. Kurbanın Eti ve Derisi Hakkında Yapılacak Şeyler	393
	_____			5. Akika Kurbanı	393
	_____			6. Zebh, Zebiha ve Tezkiyenin Mahiyetleri	396
	_____			7. Zebh = Boğazlama Ameliyesi	396
	_____			8. Etleri Yiyilip Yiyilmeyen Hayvanlar	397
	_____			9. Kimlerin Boğazlayacakları Hayvanların Etleri Yiyilip Yiyilmeyeceği	400
	_____			10. Meytenin mahiyeti ve Hükümü	400
	_____			11. Avın Mahiyeti ve Cevazı	401
	_____			12. Neler ile Av Yapılabileceği	401
	_____			13. Av Hususunda Aranılan Şartlar	402
6	AHLAK		9	AHLAK	
	1. Ahlak	28b-40b		1. Ahlak-ı İslamiye	440
	_____			2. Ahlakın Mahiyeti, Nevileri ve Ahlak İlminin Kısımları	440
	_____			3. Ahlakın Ehemmiyeti ve Tehzibi Kabil Olması	441
	_____			4. Vazifelerin Mahiyetleri ve Nevileri	442
	_____			5. İlâhi Vazifeler	442
	_____			6. Şahsi Vazifeler	442
	_____			7. Ailevi Vazifeler	443
	Fasıl: Yaramaz ve İyi Sıfatlar	2b		_____	
	2. Yaramaz Sıfatlar ve İyi Sıfatlar	31a-40b		8. Güzel ve Çirkin Huylar	444
	3. Dünya Sevgisi	31a-32a		_____	
	4. Tekebbürlük	32a-32b		_____	
	5. Ücüb	32b		_____	
	6. Hased	32b-33a		_____	
	7. Cimrilik	33a		_____	
	8. Ululuk Sevmek	33a		_____	
	9. Öfkelenmek	33a-33b		_____	
	9. Riya	33b-34a		_____	
	10. İyi Yemeğe Çok Sevmek	34a		_____	
	11. Çok Söz Söylemek	24a-34b		_____	
	12. Allah Sevgisi	34b-35b		_____	
	13. Allah'ın Takdirine Rıza Göstermek	35b-36a		_____	
	14. Tevbe	36a-36b		_____	

	15. Allah'tan Korkmak	36b-37a		_____	
	16. Zühd	37a-37b		_____	
	17. Sabır	37b		_____	
	18. Şükür	37b-38b		_____	
	19. İhlas	38b-39a		_____	
	20. Tevekkül	39a-39b		_____	
	21. Ölümü Anmak	39b-40a		_____	
	_____			9. İctimaî Vazifeler	446
	_____			10. Müznıbâne Bir Niyaz	473
	_____			11. Müslümanlıkta Muaşeret Âdabı	447

	_____		10	KERAHİYET VE İSTİHSAN	
	_____			1. Kerahiyet ve İstihsan	405
	_____			2. Bazı Dini Tabirler	406
	_____			3. Her Müslüman İçin Talim ve Taallümün Lüzumu	406
	_____			4. Müslümanlıkta Vaz ve Nasihatın Ehemmiyeti	408
	_____			5. Mukaddesata Hürmet ve Tazim	410
	_____			6. Diyanet ve Muamelat Hususunda Sözleri Kabul Edilip Edilmeyecek Kimseler	413
	_____			7. Müslümanlıkta Aile ve Karabet Münasebetleri	414
	_____			8. Müslümanlıkta Kesp = Kazancın Ehemmiyeti	417
	_____			9. Muhtelif Kazanç Yollarının Efdaliyetçe Dereceleri	418
	_____			10. Alışverişin Nevileri ve Kazanç Miktarı	419
	_____			11. İhtikârın Mahiyeti	420
	_____			12. Ribanın Mahiyeti ve Nevileri	421
	_____			13. İstikraz Meseleleri	423
	_____			14. Müslümanlıkta Yapılmaları Caiz Olmayan Şeyler	424
	_____			15. Yiyilmeleri ve İçilmeleri Helal Olup Olmayan Şeyler	425
	_____			16. Yiyip İçme Miktarı ve Bunların Âdabı	427
	_____			17. Giyilmeleri Kullanılmaları Lazım ve Caiz Olup Olmayan Şeyler	429
	_____			18. Lukataların Mahiyeti ve Hükümleri	431
	_____			19. Müslümanlıkta Eğlencelerin ve Müsabakaları Hükümü	433
	_____			20. Müslümanlıkta İnsanların Hayatça ve Azaca Masuniyetleri	434
	_____			21. Hayvanlara Rıfk ile Muamelenin Lüzumu	436
	_____			22. Müslümanlıkta Maddi ve Ma'nevi Nezafet	437

	_____		11	SİYER-İ ENBİYA	
	_____			1. Siyer-i Enbiyanın Mahiyeti, Faydası ve Mehazları	474
	_____			2. Mübarek İsimler, Kur'an-ı Kerim'de Zikrolunan Peygamberan-ı Zışan	476
	_____			3. Hz. Muhammed Mustafa Aleyhissalat-ü Vesselâm	494
	_____			4. Peygamberimizin Mübarek Nesepleri	494

---			5. Resul-i Ekrem'in Sebaveti ve İlk Evlenmeleri	495
---			6. Peygamber Efendimizin Vahy-i İlâhiye ve Nübüvete ve Risalete Nailiyeti	497
---			7. İslamiyetin Zuhuru Sıralarında Arabistan'ın Dinî ve İçtimaî Ahvalı	498
---			8. İslamiyeti İlk Kabul Eden Zatlar	499
---			9. İlk Müslümanların Çektikleri Eziyetler, Habeşeye Muhaceret ve Mahsur Kalmaları	500
---			10. Peygamberimizin Amcası Ebu Talip ile Refikası Hatice'tül'kübra'nın Vefatları	501
---			11. Peygamberimizin Kabileleri Dine ve Akabe Biatı	502
---			12. İnşikak-ı Kamer Miraç Mucizeleri	503
---			13. İslamiyetin Medine-i Münevvere'de Yayılması ve Müslümanların Oraya Hicreti	504
---			14. Peygamber Efendimizin Medine-i Münevvere'ye Hicretleri ve Oradaki İcraat-ı Seniyyeleri	505
---			15. Resul-i Ekrem'in Cihada Mezuniyeti ve Karşısında Bulunan Başlıca Gayrimüslimler	508
---			16. Müslümanların İlk Sancaktarı ve İlk Seriyyesi	510
---			17. Birinci ve İkinci Bedr Gazveleri	512
---			18. Beni Kaynûka ve Uhud Gazveleri	514
---			19. Beni Nadir, Hendek ve Beni Kureyza Gazveleri	515
---			20. Hudeybiye Musalehası, Hayber Gazvesi	518
---			21. Resul-i Ekrem'in Hükümdarları Din-i İslam'a Daveti	520
---			22. Mekke-i Mükerreminin Fethi, Huneyn Gazvesi	522
---			23. Tebük Gazvesi	523
---			24. Hacc-ı Veda	523
---			25. Resul-i Ekrem Efendimiz'in Ahirete İrtihalleri	526
---			26. Peygamber Efendimiz'in İrtihallerinden Münbais Teessürler	527
---			27. Resul-i Ekrem Efendimiz'de Tecelli Eden Kemalât ve Mehasin	531
---			28. Resul-i Ekrem Efendimiz'in Nazirsiz Muvaffakiyetleri	535
---			29. Mehazlar	535
---			30. Naat-ı Şerif	536

Yukarıdaki tabloyu esas alarak şu değerlendirmeler yapabilir:

1. *Büyük İslam İlmihali*'nin içindekiler kısmında ilk sırada akâid konusu yer almış ve bu konu yirmi üç başlık altında incelenmiştir. *Mukaddime*'de ise ilk sırada iman bahsi yer almış olup yedi başlık altında incelenmiştir. Başlıklara bakacak olursak'de *Büyük İslam İlmihali*'nde *Mukaddime*'den farklı olarak din konusu ele alınmıştır.

2. *Büyük İslam İlmihali* 'nde ikinci sırada taharet ve sular konusuna yer verilmiş ve kırk başlık altında incelenmişken; *Mukaddime* 'de bu konu namaz başlığı altında yirmi iki maddede ele alınmıştır. *Büyük İslam İlmihali* 'nde *Mukaddime* 'den farklı olarak büyük müçtehitler konusuna ve bir kısım dini tabirlere yer verilmiş, sular ve abdest konuları daha detaylı bir şekilde başlıklandırılmıştır.

3. *Büyük İslam İlmihali* 'nde üçüncü sırada namaz konusuna yer verilmiş ve bu konu altmış dört başlık altında incelenmişken; *Mukaddime* 'de namaz otuz üç başlık altında ele alınmıştır. *Büyük İslam İlmihali* 'nde *Mukaddime* 'den farklı olarak namaza dair bazı tabirler, ezan ve ikâmet, secde ve namaz çeşitleri, zelletü'l-kâri, iskât-ı salât, kabir-makber gibi konulara yer verilmiştir. *Mukaddime* 'de secde çeşitlerinden sadece sehiv secdesine ve namaz çeşitlerinden de sadece Cuma, bayram, hasta ve yolcu namazına değinilmesi oldukça dikkat çekicidir. *Mukaddime* 'de ve günümüz ilmihallerinde mübarek gün ve gecelere has namazlar yer almamasına rağmen *Büyük İslam İlmihali* 'nde Regaip, Miraç, Beraat ve Kadir Gecesi namazlarına ve buna ilaveten katil ve korku namazlarına da yer verilmesi dikkat çeken diğer bir husustur. Ayrıca *Mukaddime* 'de namaz esnasında ve namaz sonunda okunan dualara da yer verilmiştir.

4. *Büyük İslam İlmihali* 'nde dördüncü sırada oruç konusuna yer verilmiş ve bu konu otuz başlık altında ele alınmıştır. *Mukaddime* 'de ise oruç on dört başlıkta incelenmiştir. Başlıklara baktığımızda *Büyük İslam İlmihali* 'nde oruç konusunun daha detaylı bir şekilde ele alındığını ve *Mukaddime* 'de keffaret-i halk ve yemin konusuna değinilmediği görülmüştür.

5. *Büyük İslam İlmihali* 'nde altıncı sırada zekât konusuna yer verilmiş ve bu konu on altı başlık altında incelenmişken; *Mukaddime* 'de zekât konusu on üç başlıkta ele alınmıştır. *Mukaddime* 'de beytü'l mal ve haraç gibi doğrudan ilmihalle ilgisi bulunmayan konuların yer alması oldukça dikkat çekicidir.

6. *Büyük İslam İlmihali* 'nde altıncı sırada hac konusuna değinilmiş ve konu yirmi üç başlıkta ele alınmışken; *Mukaddime* 'de hac konusu on başlıkta incelenmiştir.

7. *Büyük İslam İlmihali* 'nde yedinci sırada yer alan kurban konusu on üç başlık altında ele alınmışken *Mukaddime* 'de kurban konusu dört başlıkta incelenmiştir. *Büyük İslam İlmihali* 'nde *Mukaddime* 'den farklı olarak akika kurbanı ve av konusu da anlatılmıştır.

8. *Büyük İslam İlmihali*'nde dokuzuncu sırada ahlak konusu yer almış ve on bir başlıkta ele alınmıştır. *Mukaddime*'de ise ahlak konusu yirmi bir başlıkta incelenmiştir. Başlık sayısından da anlaşılacağı üzere *Mukaddime*'de ahlak konusuna daha fazla yer verildiği görülmektedir.

9. *Büyük İslam İlmihali*'nde onuncu sırada kerâhiyet ve istihsan konusu yirmi iki başlık altında yer almışken on birinci sırada yer alan siyer-i enbiya da otuz başlıkta anlatılmıştır. *Mukaddime*'de ise kerahiyet, istihsan ve siyer-i enbiya konularına yer verilmemiştir.

Netice itibariyle iki eserde de konular büyük ölçüde birbirine benzemekle beraber *Büyük İslam İlmihali*'nde daha detaylı, *Mukaddime*'de ise daha öz anlatılmıştır.

2. Yazım Şekli

İznikî, "*Mukaddime*" adlı ilmihal eserini her kesimden halkın anlayabileceği tarzda sade bir Türkçe ile kaleme almıştır.

Mukaddime, bir giriş ve bab adı verilen beş başlıktan oluşmuştur. Bablar da birtakım bölümlerden meydana gelmekle birlikte bölümlerin sayısında birlik bulunmamaktadır. Bölümler (1a,1b)'den (40a,40b)'ye kadar sıralanmaktadır. Her bölüm de kendi içinde maddelendirilmiştir. Örneğin 1b bölümü 33 maddeden oluşmaktadır. Bunun dışında *Mukaddime*'de fasıl adı verilen kısımlar da bulunmakla beraber bunların sayısı yirmi üçtür. Fasıllardan ilk on ikisi konu arasında geçmekte olup son on bir fasıl da ayrı başlıklar halinde verilmiştir. Buna göre birinci fasıl yaramaz ve iyi sıfatlar hakkında; ikinci ve üçüncü fasıllar iman hakkında, dördüncü ve beşinci fasıllar gusül hakkında; altı, yedi ve sekizinci fasıllar abdest alınacak sular hakkında; dokuzuncu fasıl özürli kişinin abdest ve namazı hakkında; onuncu fasıl namazın şartları, rukunleri, vacipleri, sünnetleri, edepleri ve mekruhları hakkında; on birinci fasıl namazda Kur'an okumak, sehiv secdesi ve namazda tertip hakkında; on ikinci fasıl cemaatle namaz ve Kur'an okunurken dikkat edilmesi gereken hususlar hakkındadır. On üçüncü fasıldan itibaren fasıllar ayrı başlıklar halinde verilmiş olup on üçüncü fasılda imam, cemaat ve mescit hükümlerine; on dördüncü fasılda namaz hakkında önemli birkaç nokta, abdest ve namazda şüphe etme, kaza namazı ve namazın hikmetine; on beşinci fasılda misafir namazına; on altıncı fasılda Cuma ve bayram namazlarına; on yedinci fasılda ölü hükümleri, cenaze namazı ve şehitlere; on sekizinci fasılda oşür, on dokuzuncu fasılda da fitreye; yirminci fasılda kurbanı; yirmi birinci fasılda

maden ve gömülü nesnelere hükümlerine; yirmi ikinci fasılda zekât verilen yerlere ve yirmi üçüncü fasılda itikaf konusuna değinilmiştir.

Mukaddime'de sadece bab başlıkları bulunmaktadır. Konular belli başlıklar altında, düzenli bir şekilde ele alınmamıştır. Bu özellikler eserin incelenmesini zorlaştırmaktadır.

Bilmen, konuları bab ve fasıllara göre değil de kitaplara göre ayırmıştır. Dili ağır olmakla birlikte üslubu güzel, faydalı bir eserdir. Ali Fikri Yavuz ve son zamanlarda yeni çıkan Mehmet Talu başkanlığındaki bir komisyon tarafından yapılan sadeleştirmeleriyle halkın kolay anlayabileceği bir ilmihal haline gelmiştir.

Büyük İslam İlmihali'nde konular anlatılırken konunun ana başlığı belirtildikten sonra içindekiler başlığı altında konuyla ilgili hangi meselelere değinileceği sıralanmış ve daha sonra bu meselelere rakamlandırma yöntemi kullanılarak açıklık getirilmiştir. İhtiyaç duyulduğunda bir alt rakamlandırma da yapılmıştır. Örneğin, itikat hakkında yazılmış olan birinci kitap 76 maddede anlatılmıştır. Ve yine birinci kitapta yer alan peygamberlere iman konusu 30-39. maddelerini içermekte olup 36. maddede anlatılan peygamberlerin özellikleri alt rakamlandırma ile beş maddede toplanmıştır.

Eserde konular anlatılırken daha iyi anlaşılması amacıyla mesela “Beşinci kitaba müracat ediniz” diye göndermede bulunulmuştur. Bir konuda iki görüş var ise ikisi de zikredilmiş ve “İhtiyata riayet edilmelidir.” denmiştir. Bazı meseleler açıklanırken başka alanlara da yönlendirmelerde bulunulmuştur. Bilmen, eserinde her konu anlatımını mütakiben kısaca bir özetleme yaptıktan sonra konu hakkında kendi görüşlerini ifade etmiştir. *Büyük İslam İlmihali* daha çok nakli esas alıp akla da önem veren bir ilmihal özelliği taşımaktadır.

Kitabın sonunda faydalanılan kaynaklar zikredilmiş, hangi görüşün hangi kaynaktan alındığına dair dipnot belirtilmemiştir. Bu durum doğal olarak eserdeki görüşlerin kime ait olduğunu tesbit etmede zorluk meydana getirmiştir. Kitapta geçen ayet numaraları ve hadis kaynaklarına da yer verilmemiştir.

3. Eserlerin Beslendiği Kaynaklar

a. Mukaddime'de Yararlanılan Kaynaklar

İznikî, yararlandığı kaynakları kitabın sonunda değil de konuları anlatırken cümle içinde belirtmiştir. Kaynak olarak kullandığı kitaplara baktığımızda bunlar, dinî alanda Hanefî ağırlıklı olmakla birlikte dinimizin temel eserlerini teşkil etmektedir.

Ayet ve Hadisler:

İznikî, konuların çoğunda ve özellikle ahlak bölümünde ayet beyan etmiştir. Ayetlerin Arapça metni yanında Türkçe anlamlarını da vermiştir.

İznikî konuları anlatırken hadislerden de oldukça faydalanmıştır. Özellikle ahlak konusunda çok hadis zikretmekle beraber hadislerin hem Arapça metnini hem de Türkçe anlamlarını vermiştir.

Şahıslar:

Ebû Hanife: İmam-ı Âzam Numan b. Sâbit el-Bağdâdî Ebu Hanife, (ö. 150/767). İslam alimlerinin en büyüklerindedir. Hanefî mezhebi bu zata nispet edilmektedir.

Ebû Yusuf: Yakub b. İbrahim b. Habib el-Ensârî el-Kufî Ebu Yusuf, (ö. 182/798). İmam-ı Âzam Ebu Hanife'nin talebelerinin en büyüğüdür.

İmam Muhammed: Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefî Şeybanî, (ö. 189/805). İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin derslerinde yetişen İslam alimlerinin en üstünlerindedir. İmam-ı Azam'ın derslerini, sözlerini kitaplara geçiren kişidir..

İmam Züfer: Züfer b. Hüzeyl, (ö. 158/775). İmam-ı Âzam Ebû Hanife'nin talebesindedir.

Şâfiî: Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas Şâfiî, (ö. 204/820). Büyük müctehid ve mezhep imamıdır.

Ahmed b. Hanbel: Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, (ö. 241/855). Hanbelî mezhebinin imamıdır.

Kerhî: Ebu'l-Hasan Ubeydullah b. Huseyin b. Dellâl el-Kerhî, (ö. 340/952). Büyük Hanefî Fıkıh âlimidir.

Tahavî: Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet Tahavî, (ö. 321/933). Hanefî fıkıh âlimidir.

İsfehânî: Ebu Bekr Muhammed b. Davud el-İsfehânî Zahirî (Davud ez-Zahirî), (ö. 270/883). Zahirîye mezhebinin kurucusudur.

Halvânî ya da Halvâî: Ebu Muhammed Abdulaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih, Şemsul'l-Eimme el-Halvânî el-Buhârî, (ö. 448/1050).

Ebu'l-Leys Es-Semerkandî: Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, (ö. 373/983).

Kadihan: Ebü'l-Mehasin Fahrüddin (Bedreddin) Hasan b. Mansur b. Mahmud el-Özgendî (Kadihan), (ö. 592/1196). Hanefî fıkıh alimidir.

Kirmânî: Ebü'l-Fazl Rükneddin Abdurrahman b. Muhammed b. Emirveyh Kirmani, (ö. 543/1149). Hanefî fıkıh alimidir.

Serahsî: Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed, Şemsü'l-eimme, (ö. 483/1090). Büyük Hanefî fıkıh alimidir.

Hâherzâde: Ebu Bekr Muhammed b. Hüsaeyin (Hasan) b. Muhammed el-Buhârî, (ö. 483/1090).

Kara Hoca: Alâeddin Ali Esved el-Karahisârî, (ö. 800/1397).

Ebû Hafs El-Kebîr: Ebû Hafs Ahmed b. Hafs el-Buhârî, (ö. 216/831).

Es-Sadru's Şehîd: Ebû Muhammed Husamuddin Ömer b. Abdulaziz b. Ömer b. Maze, es-Sadru's-Şehid, (ö. 536/1141).

Bakkâlî: Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ebi'l-Kasim b. Bâcuk el-Harezmi, (ö. 562/1167).

İbn-i Şuca': Velid b. Şuca' b. Velid b. Kays es-Sekûnî el-Kindî İbn-i Ebî Bedr el-Kûfî, (ö. 243/857).

Maturidî: Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Maturidî, (ö. 333/944).

Eşarî: Ebü'l-Hasan İbn Ebu Bişr Ali b. İsmail b. İshak Eşarî, (ö. 324/936).

Kuşeyrî: Ebül-Kasım Abdulkerim bin Hevazın b. Abdülmelik el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, (ö. 379/986).

Gazâlî: Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed El-Gazâlî, (ö. 505/1111).

Muhâsibî: Ebu Abdullah Haris b. Esed Muhâsibî, (ö. 243/857).

Hüseyn b. Fadl Becelî: Ebû Alî el-Becelî, Huseyn b. Fadl İbn Ömer (ö. 282/896)

Ebu'l-Kasım Râğıb: Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb El-İsfehânî, (ö. 503/1145).

Ebu Tâlib El-Mekkî: Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Harisi Ebu Talib el- Mekkî, (ö. 386/996).

Kettânî: Ebu Bekr Muhammed b. Ali Cafer el-Bağdâdî el-Kettânî, (ö. 322/933).

Zünnün Misrî: Ebü'l-Feyz Zünnun Sevban b. İbrahim el-İhmimi el-Mısırî, (ö. 245/860).

Fahru'r-Râzî: Muhammed b. Ömer, (ö. 606/1210).

Ebu Bekr Merendî: Muhammed b. Muhammed Ebubekr el-Merendî.

Ebu İsmail Ensârî: Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed El-Ensârî El-Herevî, (ö. 481/1088).

Hasan Basrî: Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî, (ö. 110/728).

Bâyezid-i Bistâmî: Ebû Yezîd Tayfûr b. İsâ b. Sürûşân, (ö. 234/848).

Marûf Kerhî: Marûf b. Firûz, (ö. 200/815).³⁰

Kitaplar:

- *Munyetü'l-Musallî ve Ğünyetü'l-Mübtedî:* Sediduddin Muhammed b. Muahammed b. Ali el-Kâşgerî, (ö. 705/1305).
- *Hulâsatü'l-Fetâvâ:* İftiharüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdürreşid el-Buhârî, (ö. 542/1147).
- *Mecmau'n-Nevâzil:* Bu eser kaynaklarda aynı isim adı altında birisinin Ahmed b. Musa b. İsa el-Keşşî'ye (550/1155) ait olduğu, diğerinin ise ünlü Burhânuddîn el-Merğînânî'ye ait olduğu göze çarpmaktadır
- *El-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-Fıkhî'n-Nu'mânî:* Mahmud b. Ahmed b. Abdulaziz b.Ömer b. Mâze el-Buhârî.

³⁰ Aatawula, a.g.t., s.s. 30-39.

- *Zahîretu'l-Fetâvâ*: Mahmud b. Ahmed b. Abdulaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî. Müellif bu eseri Zahire olarak zikretmektedir. Bu ad altında iki eser olup, diğeri Ali Tûsî'ye aittir, (ö. 887/1482).
- *Kunyetu'l-Munye Li-Tetmîni'l-Ğunye*: Ebu'r-Recâ Necmuddîn Muhtar b. Mahmud b. Muhammed ez-Zâhidî el-Ğazminî (ö. 658/1260).
- *El-Kifâye*: Mahmud b. Ahmed b. Ubeydullah b. İbrahim b. Ahmed el-Mahbûbî, Tâcu's-Şerî'a.
- *En-Nihâye*: Husâmuddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc es-Sıġnakî, (ö.711/1311).
- *El-Kâfî*: Ebu'l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Mervezî el-Belhî, el-Hâkimu's-Şehîd, (ö. 334/945).
- *El-Mukaddime fi's-Salât*: Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, (ö. 373/983).
- *İdah*: Ebü'l-Fazl Rükneddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Emirveyh Kirmanî (ö.543/1149).
- *El-Vikâye*: Alâeddin Ali Esved el-Karahisârî, (ö. 800/1397).
- *El-Mebsût*: Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed, Şemsü'l-eimme, es-Serahsî, (ö. 483/1090).
- *El-Kudûrî*: Ebi'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer el-Hanefî el-Baġdâdî, (ö. 428/1037).
- *El-Hidâye*: Ebu'l-Hasan Burhânuddîn Ali b. Ebûbekir b. Abdulcelîl el-Ferġânî el-Merġinânî, (ö. 593/1197).
- *U'yûnu'l-Mesâil*: Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, (ö. 373/983).
- *El-Mevâkıf*: Adûduddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdulgaffâr es-Sıddıkî el-Bekrî eş-Şebenkârî el-Îcî, (ö. 756/1355).
- *İhyâ-u Ulûmuddîn*: Gazâlî (ö. 505/1111).
- *Nihâyetu'l-U'kûl*: İmam Fahu'r-Râzî, (ö. 606/1210).

b. Büyük İslam İlmihali'nde Yararlanılan Kaynaklar

Büyük İslam İlmihali'nde faydalanılan kaynaklar kitabın sonunda zikredilmiş olup hangi görüşün hangi kaynaktan alındığına dair dipnot belirtilmemiştir. Bu durum doğal olarak eserdeki görüşlerin kime ait olduğunu tesbit etmede zorluk çıkarmıştır. Kitapta geçen ayet numaraları ve hadis kaynaklarına da yer verilmemiştir. Bilmen Hanefî mezhebi ağırlıklı kaynaklar kullanmıştır.

- *Kur'an-ı Kerim*
- *Sahîh-i Buhârî*: Ebû Abdullah Muhammed bin İsmail, (ö. 256/870).
- *Sahîh-i Müslim*: Ebû'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, (ö. 261/874).
- *El-Câmiu's-Sağîr*: İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî, (ö. 189/805).
- *Kitâbu't-Terğîb ve't-Terhîb*: Abdül'Azîm İbnu Abdi'l-Kavî el-Münzirî'nin, (ö. 656/1258)
- *Şemâil-i Tirmizî*: Ebû İsa Muhammed b. İsa, (ö. 279/892).
- *Şifâ-i Şerif*: İyaz b. Musa ebu'l Fazl el Yahsubi es Sebti el Maliki, (ö. 544/1149)
- *Mevâhib-i Ledünniye*: İmam Kastalani (Ahmed b. Muhammed), (ö. 923/1517).
- *Akâid-i Neseftîye*: Ömer en-Nesefî, (ö. 537/1142).
- *Şerhu'l-Mekâsîd*: Sadettin Taftazanî (Mesûd b. Ömer), (ö. 792/1390).
- *Şerhu'l-Mevâkıf*: Seyid Şerif Cürcânî (Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî el-Hüseynî), (ö. 816/1413).
- *Mebûsât-i Serahsî*: Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsî, (ö. 483/1090).
- *El-Bedaî*: (Bedâiu's-Sanaî), Kâsânî, (ö 587/1191).
- *El-Hidâye*: Mergînânî, (Ebû'l Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil er-Ristani), (ö. 593/1197).

- *El-Bahru'r-Râik*: İbn-i Nüceym, Zeyneddin b. İbrahim el-Mısrî, (ö. 970/1563).
- *Ed-Dürer ve'l-Ğurer*: Muhammed b. Ferâmuz b. Ali Rûmî, (ö. 885/1480).
- *El-Mültekâ*: İbrahim b. Muhammed el-Halebî, (ö. 956/1549).
- *Haleb-i Sağîr*: İbrahim b. Muhammed el-Halebî, (ö. 956/1549).
- *El-Merâkı'l-Felah*: Ebu'l-Berekât Hasan bin Ammâr bin Ali eş-Şürunbülâfî, (ö. 1069/1659).
- *Haşıye-i Tahtavî*: Ahmed bin Muhammed bin İsmail Tahtâvî, (ö. 1231/1816).
- *Ed-Dürrü'l-Muhtar*: Alâüddin Haskefî, (ö. 1676/1088).
- *Reddü'l-Muhtar*: İbn-i Âbidîn, Seyyid Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdulazîz, (ö. 1252/1836).
- *Tarih-i İbn Esîr*: Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Cezerî b. Abdolvâhid eş-Şeybânî el-Mûsulî, (ö. 630/1233).
- *Mecmûatu'r-Resâil-i İbn-i Âbidîn*: İbn-i Âbidîn, Seyyid Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdulazîz, (ö. 1252/1836).
- *El-Fetâvâ-i Hindîyye*: Burhânpûrlu Şeyh Nizâm (ö.1090/1679) başkanlığındaki komisyon tarafından 1664-1672 yılları arasında hazırlanmış bir eserdir.
- *El-Fetevâ-i Feyziyye*: Seyyid Feyzullah Efendi, (ö. 1115/1703).
- *El-Behce*: (Behcetü'l-Fetâvâ), Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, (ö. 1156/1743).
- *En-Netice*: (Netîcetü'l-Fetâvâ), Şeyhülislam Dürrîzâde Ârik Efendi, (ö. 1215/1800).
- *Ali Efendi*: Alâeddin el-Hanefî er-Rûmî, (ö. 932/1526).
- *Kitabü'l-Üm*: Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas Şafî, (ö. 204/820).
- *Tuhfetü'l-Muhtac*: İbn Hacer El-Heylemî, (ö. 974/1567).

- *Neylü'l-Meârib*: Abdullah b. Abdurrahman b. Salih Ali Bessam.
- *Keşşafü'l-Kına*: Behûtî, Mansûr b. Yûnus b. İdrîs, (ö. 1052/1642).
- *Kitabü'l-Muhallâ*: Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, (ö. 456/1036).
- *Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktasid*: Ebû'l-Velîd Mu□ammed b. A□med b. Mu□ammed ibn Rüşd, (ö. 595/1198).
- *El-Mizânü'l-Kübra*: Abdulvehhâb Şa'rânî, (ö. 973/1565).
- *İhyâü'l-Ulûm*: Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, (ö. 505/1111).
- *Tarikat-ı Muhammediyye*: Muhammed bin Ali Birgivî, (ö. 981/1573).
- *Şir'atü'l-İslam*: İmamzâde Muhammed b. Ebubekir, (ö. 573/1177).
- *Siyer-i İbn Hişam*: Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (ö. 218/833).
- *Tarih-i İbn Esîr*: Ali b. Muhammed b. Abdulkerîm el-Cezerî b. Abdolvâhid eş-Şeybânî el-Mûsulî, (ö. 630/1233).
- *Siyer-i Halebî*: Ali bin İbrâhim bin Ali bin Ömer el-Halebî el-Kâhiri, el-Mısrî, (ö.1044/1634).³¹

4. Muhteva Bakımından Karşılaştırma

a. Konuların Arzı

İznikî *Mukaddime* adlı eserini yazarken herkesin rahatlıkla anlayabileceği oldukça sade bir dil kullanmıştır. Eserine, giriş mahiyetinde ilim konusuyla başlayıp, ahlak konusuyla bitiren İznikî, Bilmen'inkinden farklı bir sistemle konuları ele almış ve incelemiştir. Namazdan sonra oruç konusuna değil de zekât konusuna değinen İznikî, kimi konuları da ayrı bir başlık altında değil de başka bir mesele içinde ele almıştır. Mesela; kurban konusuna ayrı bir başlık açmayıp zekât konusu içinde anlatmıştır.

İznikî, ibadetlere dair bir ilmihal kitabında bulunması gereken bütün konulara değinmesine rağmen, yeminler, adaklar, nikâh, haram ve helaller gibi konulara eserinde

³¹ Bilmen, a.g.e., s. 535.

yer vermemiştir. İznikî eserini tamamen sohbet havasında, kendine has hoş bir üslupla kaleme almış ve yer verdiği ayet ve hadislerin hem orijinal hem de Türkçe metinlerini vermiştir.

Ağır bir dil ve edebî yönü ağır basan bir anlatım tekniği ile konuları anlatan Bilmen, eserine itikad konusuyla başlamış ve siyer-i enbiya ile bitirmiştir. Bilmen, on kitaptan müteşekkil olan eserinde günümüz ilmihal anlayışına benzer bir sistemle konuları ele almış olup farklı olarak maddelendirme yöntemini kullanmıştır. Örneğin birinci kitabı oluşturan itikad konusunu yetmiş altı maddede anlatmıştır. Diğer ilmihallerden farklı olarak siyer-i enbiya konusuna da değinen Bilmen, eserini kendine has bir üslupla yazmıştır. Eserini sohbet havasında ele almış ve konu sonlarında kendi düşüncelerine de yer vermiş, hatta bazen sitem içerikli cümleler de kullanmıştır. Örneğin; “Bütün bu garip, bedi’î, muntazam varlıklar birer tesadüf eseri midir? Bütün bunlar bilgiden, hikmetten mahrum, belki de mevhum bir tabiatın mahsulü müdür? Hâşâ. Böyle bir şeye hiçbir âkil, hiçbir mütefekkir kâil olmaz. Yazık o kimseye ki bu ayetleri okur da bunlarda tefekküre dalmaz!”³²

Bilmen, eserinde yer verdiği ayet ve hadislerin bir kısmının sadece orijinal Arapça metnini almış, bir kısmının orijinalini alıp Türkçesini, bir kısmının da Türkçesini alıp orijinalini dipnotta vermiş, bir kısmının ise hem Türkçe hem de orijinal metnine beraber yer vermiştir.

Eserde konular eşit ağırlıkta yer bulmamış, özellikle namaz konusu üzerindeki önemine binaen olsa gerek, daha fazla durulmuştur. Ayrıca eserde iki naat iki de şiire yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere her iki müellif de konulara eşit ağırlıkta yer vermemiş ve İznikî’nin eserinin üçte birlik kısmını ahlakî-tasavvufî konular oluşturmuştur.

b. Delillendirme

İznikî’nin “*Mukaddime*” adlı eserinde yetmiş bir hadis ve kırksekiz ayete atıf yapılmıştır. Eserde yer alan ayet ve hadislerin Arapça metinlerinin yanı sıra Türkçe anlamları da verilmiştir. Buna göre eserin birinci bölümünün giriş kısmında bir ayet ve dört hadise, iman kısmında bir ayet ve beş hadise, namaz kısmında on bir ayet ve on sekiz

³² Bilmen, a.g.e., s. 11.

hadise, hac kısmında birer ayet ve hadise yer verilmişken; ikinci bölümün giriş kısmında bir ayet ve dört hadise, yaramaz sıfatlar kısmında on bir ayet ve yirmi üç hadise, iyi sıfatlar kısmında ise yirmi iki ayet ve on altı hadise yer verilmiştir. Görüldüğü üzere en çok ayet ve hadise ahlak bölümünde yer verilmişken; üçüncü ve dördüncü babları teşkil eden zekât ve oruç konularında hadis ve ayete yer verilmemiştir.

İznikî, ayetlerin hangi surenin kaçınıcı ayeti olduğunu belirtmediği gibi hadislerin kaynaklarına da yer vermemiştir. Müellifin eserinde daha çok zayıf hadislere yer verildiği görülmekle birlikte, eserde yer alan hadislerin bazılarında da hadis kitaplarında rastlanmamaktadır.

Bilmen, on kitaptan müteşekkil olan “*Büyük İslam İlmihali*” adlı eserinde seksen dört ayet ve yüz altmış dokuz hadise atıf yapmış olup, eserde yer alan ayet ve hadislerin kitaplara göre dağılımı şöyledir: İtikâd hakkındaki birinci kitapta otuz ayet ve üç hadis, taharet ve sular hakkındaki ikinci kitabın dört büyük mezhebi ele alan mukaddime kısmında bir ayet ve beş hadis ve diğer kısımlarında ise sadece dokuz hadis, namazlar hakkındaki üçüncü kitabında otuz bir ayet ve on hadis, oruç hakkındaki dördüncü kitapta bir ayet ve iki hadis, zekât hakkındaki beşinci kitapta sadece iki hadis, hac hakkındaki altıncı kitapta ve kurban hakkındaki yedinci kitapta sadece birer ayet, kerahiyet ve istihsan hakkındaki sekizinci kitapta iki ayet ve otuz bir hadis, ahlak hakkındaki dokuzuncu kitapta on üç ayet ve seksen beş hadis, ve siyer-i enbiya hakkındaki onuncu kitapta ise dört ayet ve yirmi iki hadis yer almaktadır.

Bilmen de tıpkı İznikî gibi, ayetlerin hangi surenin kaçınıcı ayeti olduğuna ve hadislerin kaynaklarına vermemiştir. Ayrıca, İznikî’den farklı olarak bazı ayet ve hadislerin Arapça, bazılarının da Türkçe metinlerini dipnot olarak vermiştir.

c. Mezhep İçi veya Mezhepler Arası Tercih

İznikî eserinde Hanefî mezhebini baz almakla beraber mezhep içerisindeki farklı görüşlere de yer vermiş ve zaman zaman Şâfiî mezhebinin hükümleriyle de mukayeseler yapmıştır. Örneğin; “ Namazun rükünleri altıdır, bu atıdan gayrı bir farz dahi **İmam Ebu Hanife** kıyında namazı tamam kıldıktan sonra namazdan gendü dilegile çıkmakdur pes kaçan kim bir kişi namaz ahirinde ‘abduhu ve resûluhûya degin okıyıcak denlü otursa dahi abdesti şınsa ya gün toğsa namazı **İmam Ebu Hanife** kıyında tamam olmaz zira gendü dilegile çıkmadı. **İmam Ebu Yusuf** ve **İmam Muhammed** kıyında tamam olur bir farz dahi **Ebû**

Yusuf'la **Şâfî** kıyında rükû'dan secdeden kalkıcak avadan dölenmekdür. **Ebû Hanife** kıyında togru turmak vâcibdür itmese namazı nâkısdir."³³

“ Namaz kılan bir hatta baksa dahi onu anlasa **İmam Muhammed** kıyında namazı fâsid olur **İmam Ebû Leys** dahi bu mezhebi ihtiyar eyledi **İmam Ebû Yusuf** kıyında fâsid olmaz.”³⁴

İznikî, bazı yerlerde de doğrudan kitaplardan alıntı yapmıştır. Örneğin; “**Hulâsa**'da³⁵ eydür örü tururken ya secde iderken bir ayağın kaldursa fâsid olur **Münyetü'l Musalli**'de³⁶ eydür eger secde itdügi yir ayağı turduğı yirden bir karış kadarı yüksek olsa namazı reva olur.”³⁷

Bilmen, eserini yazarken Hanefî mezhebinin görüşlerini baz almakla beraber, mezhep içerisindeki farklı görüşlere de yer vermiş ve bunlar arasında tercihte bulunduğu da olmuştur. Örneğin; “Özürli kimselerin abdestleri bir namaz vaktinin girmesiyle bozulmaz, çıkmasıyla bozulur. Bu İmam Azam'a göredir; sahih olan da budur. İmam Ebu Yusuf'a göre mazurun abdesti hem namaz vaktinin girmesiyle, hem de çıkmasıyla bozulur. Binaenaleyh güneş doğduktan sonra aldığı abdest, öğle namazı vaktinin girmesiyle bozulur. İmam Züfer'e göre ise mazurun abdesti namaz vaktinin yalnız girmesiyle bozulur, çıkmasıyla bozulmaz. Binaenaleyh mazurun sabah namazı için aldığı bir abdest güneşin doğmasıyla bozulmaz, belki öğle namazının vaktinin girmesiyle bozulur.”³⁸ Görüldüğü üzere Bilmen, burada İmam-ı Azam'ın görüşünü sahih olarak kabul etmiştir.

“Bir kimsenin baygınlığı bir gün ile bir geceden az devam ederse bu halde geçen namazlarını kaza eder, fakat bundan çok devam ederse namazları sakıt olur. Bu azlık-çokluk İmam-ı Azam'a göre saat itibariyle, İmam Muhammed'e göre de geçen namazların vakitleri itibariyledir. Binaenaleyh İmam Muhammed'e göre geçmiş olan namazlar, beşten fazla ise sakıt olur ve illâ olmaz. Bu kavil, evvelâ görülmektedir.”³⁹

³³ İznikî, a.g.e., vr. 11b.

³⁴ İznikî, a.g.e., vr. 13b.

³⁵ *Hulâsatü'l-Fetâva*, İftiharüddin Tahir b. Ahmed b. Abdürreşid el-Buhârî (ö. 542/1147). İznikî'nin eserinde en çok kaynak gösterdiği kitaplardan biridir. Bazı yerlerde “*Hulasetü'l-Feteva*”, bazı yerlerde ise “*Hulâsa*” diye bahseder. (bk. Atawula, a.g.t., s. 40).

³⁶ *Münyetü'l-Musallî ve Günyetü'l-Mübtedî*, Sediduddin Muhammed b.Muahammed b. Ali el-Kâşğeri (ö.705/1305). Hanefiler arasında namaza dair en müteber eserdir. İznikî, namaz bahsinde genelde bu kitabı kaynak göstermektedir. (bkz. Atawula, a.g.t., s. 40).

³⁷ İznikî, a.g.e., vr. 11b.

³⁸ Bilmen, a.g.e., s. 62.

³⁹ Bilmen, a.g.e., s. 111.

Bilmen, bazı konularda da hükmün kime ait olduğuna yer vermemiştir. “ Bazı yerlerde senenin bir mevsiminde daha şafak kaybolmadan fecir tulû’ ederek sabah namazının vakti girmektedir. Artık bu gibi yerlerde yatsı namazı sakıt bulunmuş olur. Maahaza bazı müdakkik fukahaya göre bu gibi yerlerdeki Müslümanlar da tam beş vakit namaz ile mükelleftirler. Buldukları yerde bu namazlardan herhangi birinin vakti taayyün etmezse o namazı kaza halinde kılarlar veya kendilerinin buldukları yere en yakın olup kendisinde namaz vakitleri tamamen taayyün eden bir beldenin vakitlerine göre o namaz için de bir vakit takdir ederek edasına çalışırlar.”⁴⁰

Bilmen, herhangi bir konuda bir mezhebin görüşünü aktarıırken, olduğu gibi aktarmış ve bir delile dayandırmamıştır.

d. Mezhebe Bağlılık

Günümüz ilmihal kitaplarına bakıldığında hemen her konuda belli başlı mezheplerin görüşlerine yer verildiğini görülmektedir. Hatta her mezhebin kendi görüşlerini ihtiva eden ilmihalleri bile mevcuttur. Fakat Osmanlı Devleti zamanında Hanefi mezhebi devletin resmi mezhebi olarak kabul edildiği için ilmihaller de bu mezhebin görüşleri baz alınarak yazılmıştır. Bazı konularda az da olsa detaya inmeden diğer mezhep görüşleriyle karşılaştırma yapılmıştır.

Tezimize konu teşkil eden ilmihallere bakıldığında; *Mukaddime* Osmanlı’nın ilk dönemlerinde, *Büyük İslam İlmihali* ise Cumhuriyet döneminde kaleme alınmış birer eserdir. Her iki ilmihal de Hanefi mezhebinin görüşleri doğrultusunda yazılmış olmasına rağmen, İznikî’nin belli bir mezhebe bağlı kalma konusunda Bilmen’den daha mutaassıb olduğu görülmektedir. Buna rağmen İznikî, zaman zaman yüzeysel olarak Şâfiî mezhebinin hükümleriyle de mukayeseler yapmıştır. Bilmen ise İznikî’ye göre mezhep konusunda daha esnek davranmış ve bazı konularda Hanefi mezhebi dışındaki belli başlı mezheplerin görüşleriyle de mukayeseler yapmıştır. Örneğin; “ Umre Hanefilere ve İmam Malik’e göre müekked sünnettir. Fakat İmam Şâfiî’ye göre bir defaya mahsus olmak üzere fevri olmayan bir farzı ayndır, Hanbelîlere göre fevren farzı ayn olur.”⁴¹

⁴⁰ Bilmen, a.g.e., ss. 105-106.

⁴¹ Bilmen, a.g.e., s. 348.

İKİNCİ BÖLÜM

KONULARIN TASNİFİ VE MUKAYESESİ

I- İMAN VE İSLAM

Kutbuddin İznikî, “*Mukaddime*” adlı eserinde imanı Hz. Peygamber'in beyan ettiği şekilde açıklayacağını ifade ettikten sonra Cibril hadisi diye meşhur olan hadisin iman ile ilgili ilk kısmını zikretmiştir. Bilindiği üzere bu hadiste imanın şartları arasında altı husus zikredilmiştir. İznikî imanın aslının bu altı hususa inanmak olduğunu söyledikten sonra dil ile ikrarın gerekli olduğunu belirtmiştir.

İznikî imanın kuvvetli yahut zayıf olabileceğini söyledikten sonra güçlü ve zayıf imana sahip kişiler arasında şöyle bir ayırım yapar: “Güçlü imana sahip olanlar, ahirete yönelik bir şey işittiklerinde buna göre amel eder. Zayıf imana sahip olan kimseler ise amel etmezler, etseler bile rağbet ve muhabbetle yapmazlar. Zayıf imana sahip olanlar yok olup gitmekten çok korkarlar. Güçlü imana sahip olanlar ise bu korkudan Allah'a sığınır.”⁴²

İznikî imanın rukünlerini usulcü, kelamcı, tefsirci ve hadisçilere göre açıklamıştır.⁴³

Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* adlı eserinde imanın lügat ve ıstılahtaki tanımlarını şöyle yapmıştır: “İman, lügatta bir şeye inanmak, bir şeyi tasdik etmek, ‘Bu şey böyledir, şöyledir’ diye hüküm vermektir. İstılahta ise Allah Teâlâ'nın dinini kalb ile kabul etmek, yani Resulullah'ın (s.a.s) bildirdiği şeyleri kat'î surette kalben tasdik eylemektir.”⁴⁴

⁴² İznikî, a.g.e., vr. 4a.

⁴³ İznikî, a.g.e., vr. 4a.

⁴⁴ Bilmen, a.g.e., s.8.

Bilmen, iman hususunda tasdikini yanı sıra ikrarın da olması gerektiğini, bununla beraber namaz, oruç gibi güzel amellerin de lazım geldiğini belirtmiş ve daha sonra İslamın lügat ve ıstilahtaki tanımlarını da şöyle yapmıştır: “ İslam tabirine gelince bu da lügat itibarile itaat, inkiyat, bir şeye teslimiyet manalarındadır. İstilahta ise, Allah Teala’ya itaat etmek, Peygamber Efendimiz’in din namına bildirmiş olduğu şeyleri kalb ile, lisan ile kabul ve tahsin eylemektir.”⁴⁵ Buna ilaveten hakiki bir din ile İslam arasında esasen bir fark olmadığını, her hakiki dinin İslam olduğunu ve her İslamın da hakiki bir din olduğunu ki buna da “Müslümanlık” dendiğini savunmuştur. Daha sonra iman ve İslam’ın şartlarını sıralayarak bunlara inamanın önemine değinmiştir

A. Allah Tealâ’ya ve Sıfatlarına İman

İznikî, imanın şartlarından ilki olan Allah’a iman konusu detaylı bir şekilde ele almış, Allah’ın varlığına, birliğine ve sahip olduğu sıfatlara orjinal örnekler vererek vurgu yapmıştır. “ Altı nesnenün evveli Tanrı Te’âlâyı birlemektür Tanrı Te’âlâyı birlemek oldur kim kişi i’tikâd dilese eyde Tanrı Te’âlâ birdür zâtında ve sıfatında ona benzer kimse yokdur ve olmak dahı mümkün degüldür varlığının evveli yok ve âhırı yokdur Hak Te’âlâ’nun zâtı ve vücûdı girü kalan yaradılmış nesnelere zâtına ve vücûduna benzemez pes sıfatları dahı girü kalan mevcûdât sıfatına benzemese gerekdür zâtının ve sıfatının dünyada hakikatın gendüden artuk kimse bilmez ammâ mü’minler her biri âhiretde bilecekdür isti’datları ve kurbetleri kadar.”⁴⁶

İznikî; Kelamcılar, Zâhirîler ve Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre Allah’ın varlığının hakikatini bilmenin dünyada ve ahirette mümkün olduğunu; buna karşın Fahreddin Râzî, Gazâlî ve İmamü'l-Harameyn (el-Cüveynî) ile Sûfîlerin çoğunluğunun Allah’ın varlığının hakikatinin dünyada bilinemeyeceği görüşlerini savunduklarını belirtmiştir.⁴⁷

Bilmen, Allah’ın varlığı ve birliğinden bahsettikten sonra sıfatlarına detaylı bir şekilde yer vermiştir. Allah’ın sıfatlarından bir kısmını sıraladıktan sonra sıfatları iki kısma ayırmış ve tek tek açıklamıştır.⁴⁸ “Allah Tealâ diye mukaddes ismini zikrettiğimiz bir

⁴⁵ Bilmen, a.g.e., s.8.

⁴⁶ İznikî, a.g.e., 3a, 16-32.

⁴⁷ İznikî, a.g.e., 3a, 33-35.

⁴⁸ *Allah Tealâ'nın Rahman, Rahim, Halık, Rezzak, Hakim, Rabb, Mübdî, Aziz, Gaffar, Cabbar, Tevvab, Hak gibi daha bir çok mukaddes isimleri ve pek muazzam sıfatları vardır. Bilhassa (Vücut) sıfatı muttasıftır, bundan başka mübarek sıfatları iki kısma ayrılır. Bir kısmı (Sıfatı selbiye)dir ki: (Kıdem, Beka, Havadişe Muhalefet, Kıyam, Bizzat Vahdaniye)den ibaret olmak üzere beştir. Diğer kısmı da (Sıfatı zâtıyye) ve (Sıfatı*

Hâlık-ı ÂzîmüŖŖan vadır, O'nun zâtı ehadiyeti bütün kemâl sıfatlarıyla muttasıftır, bütün noksan sıfatlardan münezzehtir. Bütün âlemleri yoktan var eden O'dur, O'nun büyüklüğüne, kudret ve azametine nihayet yoktur. Bizleri ve bizim gördüğümüz, görmediğimiz, göremeyeceğimiz nice binlerce âlemleri yaratıp yaşatan, besleyen ancak O'dur. O halde hiç Ŗüphe yok ki kimse kendi insanlığını gâip etmedikçe ulûhiyet fikrinden, Allah'a iman akidesinden asla mahrum bulunamaz.”⁴⁹

B. Meleklerle İman

İznikî, meleklerle iman konusunu detaya inmeden bir iki cümleyle ifade etmeye çalışmıştır. Şöyle ki: “Tanrı Ta'âlâ'nın firiŖtehleri vardur kimi göklerde ve kimisi yirlerde dâyim Hak Ta'âlâ'ya tesbîh ve 'ibâdet kılurlar ne kim buyurdıysa yerine getirürler bunlardan günah işlemek gelmez.”⁵⁰

Bilmen, her konuda olduğu gibi melekler hakkında da geniş mâlumat vermiştir. Meleklerin ruh gibi lafif, nuranî mahiyetleri Allah Tealâ'ca malûm yaratılmış bir kısım kuvvetli varlıklar olduğunu, bir kısmının daima ibadetle ve zikirle uğraştığını, bir kısmının ise yerde, göklerde bir hayli vazifeler ile meşgul bulunduğunu ifade etmiştir. Daha sonra meleklerin özelliklerini şöyle ifade etmiştir: “Melekler, yemekten içmekten, evlenmekten, doğup doğurmaktan beridirler. Muhtelif şekillere girmeğe kadirdirler. Hak Tealâ'nın emirlerine asla isyan etmezler, vazifelerini emir olundukları veçhile yaparlar, kıyamete kadar bir kutsiyet içinde yaşar, manevî bir zevk ile vakit geçirirler.”⁵¹

Bilmen; meleklerin varlığını bütün peygamberler ve ilahi kitapların haber verdiğini ve bizim bilip bilmediğimiz nice binlerce gizli, aşikâr mahlukât olduğunu ifade ettikten sonra meleklerin varlığındaki hikmetin ancak Allah Tealâ tarafından tamamen bildiğini söylemiştir. Ardından dört büyük melek ve görevlerini anlatmış; ayrıca Hafeze (Kiramen Kâtibîn) melekleri hakkında da bilgi vermiştir.

Görüldüğü üzere İznikî meleklerin özellikleri olarak, Allah'ı tesbih ve ibadet etmek, emirlerine itaat etmek, günah işlememek olarak dört özellik vermiştir. Bilmen ise

sübutiyye) dir ki (Hayat, İlim, İrade, Kudret, Semi, Basar, Kelâm, Tekvin) den ibaret olarak sekizdir. Bu kutsî sıfatların hepsine birden (Sıfatı Kemâliye) de denir (bkz. Bilmen, a.g.e., ss. 9-10).

⁴⁹ Bilmen, a.g.e., s. 16.

⁵⁰ İznikî, a.g.e., vr. 3b.

⁵¹ Bilmen, a.g.e., s. 24.

İznikî'nin saydığı özellikler dışında meleklerin yemek, içmek, evlenmek, doğup doğurmaktan beri oldukları ve kıyamete kadar bir kutsiyet içinde yaşadıklarını belirtmiştir.

C. Kitaplara İman

Kitaplara iman konusunda İznikî, suhuf ve kitapların hangi peygamberlere verildiğine değinmiştir: “Gökden inen kitâblar dükeli hakdur Hak Ta'âlâ her bir kitâbı Cebrâil ile bir peygâmbere virmişdür kim anunla hükm ide ve 'amel ide pes bilgil kim gökden inen kitâblar yüz dördür Âdem peygâmbere on suhuf indi Şit peygâmbere elli suhuf indi İdrîs peygâmbere otuz suhuf indi İbrâhîm peygâmbere on suhuf indi Dâvud peygâmbere Zebûr kitâbı indi Mûsâ peygâmbere Tevrât kitâbı indi Îsâ peygâmbere İncil kitâbı indi Muhammed Mustafa'ya 'aleyhi's-salam Kur'an indi.”⁵²

Bilmen, öncelikle semavi kitapları suhuf ve büyük kitaplar şeklinde iki kısma ayırarak tanımlamış ve daha sonra iniş sırasına göre hangi peygamberlere verildiğini bildirmiştir. Bu kitapların Allah Tealâ tarafından peygamberlerine ya Cibrili Emin namındaki melek vasıtasıyla ya da sair bir veçhile ilham ve ihsan buyrulduğunu söylemiş ve bu kitaplara (Kütübü İlâhiye) denildiği gibi hâiz oldukları yükseklikten dolayı (Kütübi Semaviye) ve Cibrili Emin vasıtasıyla indirilmiş oldukları cihetle de (Kütübi Münzele) adı verildiğini ifade etmiştir. Semavî kitapların Peygamberlere ihsan buyrulmuş olduğuna iman ettiğimizi, yalnız Kur'anı Kerîm'in zamanımıza kadar tamamen mahfuz bir Kitab-ı İlâhi olduğunu ve bütün semavî kitapların esaslarını daha mükemmel bir halde cami' bulunduğunu bilip inandığımızı savunmuştur. Bilmen, Semavî kitapların insanlar için ne denli önemli olduğuna değindikten sonra Kur'an-ı Kerim hakkında oldukça detaylı bilgi vermiştir.⁵³

Bilmen'in Kur'an-ı Kerim hakkındaki şu yorumları takdire şâyândır; “Bugün Kur'an-ı Mübîn'in yüksek ilâhî hitabeleri, bütün beşeriyetin kulaklarına çarpıp durmaktadır. Bütün beşeriyeti bir kardeşlik , bir selâmet ve saadet dairesinde toplanmaya davet etmektedir.”⁵⁴ Kur'an-ı m'ciz beyan, nice hikmetleri hakikatları camidir, beşeriyet âlemi ne kadar yükselirse yükselsin hiçbir vakit Kur'an'ın ulvî talimatından müstağni bulunamaz. Bu talimata muhalif şeyler ise haddizatında yükselme değil, bir alçalmadır.”⁵⁵

⁵² İznikî, a.g.e., vr. 3b.

⁵³ Bilmen, a.g.e., s. 20.

⁵⁴ Bilmen, a.g.e., s. 21

⁵⁵ Bilmen, a.g.e., s. 24.

D. Peygamberlere İman

İznikî, peygamberlere iman konusunda bir riveyeti bildirmiştir. Bu rivayete göre tüm peygamberlerin sayısı yüz yirmi dört bindir ve bunların üç yüz on üçü resuldür. “İ’tikâdıla itmek gerek kim kamu peygamberler hakdur ve Hak Ta’âlâ’nun kullarıdır ve hem peygamberleridir ve Hak Ta’âlâ bunları fazlı ve keremi birle ‘azîz ve hürmetli kılup firîştehlerle haber vermişdür rivâyetde şöyle gelmişdür kim mecmu’ peygamberler yüz igirmi dört bindür arasında üç yüz on üçüne Hak Ta’âlâ emr itmişdür ki varalar ümmetlerin da’vet ideler Hak Ta’âlâ’nun kulluğun örgedeler onlara mürsel dirler kalanına da’vet virilmişdür ammâ hak Ta’âlâ firîşte birle ne buyruk buyurdıysa yirine getürdüler i’bâdete meşgul oldılar anlara nebi dirler.”⁵⁶

Bilmen, peygamberlere iman konusunda da oldukça geniş malumat vermiştir. Öncelikle peygamber kelimesinin lûgat ve ıstılah anlamlarını, bu konu kapsamında *mucize*, *keramet*, *meunet* ve *istidraç* kelimelerini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Daha sonra *nebi* ve *rasûl* ayrımı yapmıştır. İlk peygamberin Hz. Adem Aleyhisselam, son ve en büyük peygamberin ise Hz. Muhammed (s.a.s) olduğunu ifade etmiş ve Kur’an’ı Mübîn’de beyan olunan yirmi beş peygamberi zikretmiştir. Bunlardan başka, Kur’an-ı Kerim’de kendilerine dair malûmat verilen *Üzeyir*, *Lokman* ve *Zülkarneyn* adında üç zâtın daha olduğunu ki bunların birer peygamber mi yoksa birer velî mi olduğunda ihtilaf olduğunu bildirmiştir. Bu muhterem peygamberlere dair kitabın onuncu bölümünde malûmat verileceğini söyleyerek peygamberlerin sıfatları konusuna değinmiştir. Peygamberlerin her türlü güzel sıfatlara hâiz olduklarını ifade ettikten sonra bu sıfatları sıralamış ve tek tek açıklamıştır.⁵⁷

Bilmen, Peygamberlere imanın insanlar için ne kadar önem arzettiğini, Peygamberlere iman etmeyen kimsenin Allah’a da iman etmemiş olacağını belirtmiş ve Peygamberlere olan ihtiyacı şöyle ifade etmiştir: “Beşeriyet, öteden beri Peygamberlere muhtaç bulunmuştur. En basit fenlerde, en kolay işlerde bile üstada, rehberine muhtaç olan biçare insanlar, nasıl olur da ilâhi bir ilimde, en mühim bir mevzuda, gayb âlemine ait hakikatlerde bir rehberine ihtiyaçtan kendilerini müstağni görebilir? Doğrusu budur ki, peygamberlere olan lüzumu, ihtiyacı hiçbir hakikî mütefekkir inkâr edemez.”⁵⁸

⁵⁶ İznikî, a.g.e., vr. 3b.

⁵⁷ Bilmen, a.g.e., ss. 16-17.

⁵⁸ Bilmen, a.g.e., ss. 18-20.

E. Ahiret Gününe İman

İznikî, Ahirete iman konusunun girişinde ahiret hayatını şöyle özetlemiştir: “Hak Ta’âlâ âdem oğlanların öldürdükten (Kıyamet) sonra dükelisin girü yaradacakdur hayr ve şer ne kim işledilirse soracakdur (Haşr), sordugından sonra kimisin uçmağa (cennet) ve kimisin tamuya (cehennem) koyacakdur.”⁵⁹

Bilmen, İznikî’den farklı olarak, kıyamet ve haşr kavramlarına ilaveten ahiret alemi ve mahşer kavramlarını da tanımlamış ve daha sonra kıyamet alametlerini sıralamıştır. “Allah Tealâ, içinde yaşadığımız bu dünyayı ve üzerindeki bütün varlıkları muvakkat bir zaman için yaratmıştır. Bir gün olacaktır ki, ne bu dünyadan ne de üzerindeki yaratılmış şeylerden bir eser kalacak, belki Hak Tealâ’nın takdir ettiği o gün gelince bütün insanlar, bütün canlı cansız mahlûklar mahvolacaktır. Bütün dağlar taşlar, yerler, gökler parçalanacak bu âlem bambaşka bir âlem kesilecektir. Bu bir (kıyamet) dir. Bundan sonra yine Allah’ımızın takdir buyurmuş olduğu gün gelince bütün insanlar yeniden hayat bulacak, hepsi de (Mahşer) denilen pek geniş, düz bir sahada toplanacak, yeni bir hayat başlayacaktır ki, bu da (Umumî Haşr) dir. İşte bu yeni hayatın başlayacağı günden itibaren bitmez, tükenmez bir halde devam edecek olan âleme de (Ahiret âlemi) denir ki, buna inanmak da müslümanlıkta bir esastır.”⁶⁰

Alamet-i Suğra: Din konusunda bilgisizliğin her tarafa yayılması, sarhoşluk veren şeylerin içilmesi, zina gibi fuhşiyatın çoğalması, uydurma hadiselerinin artması.

Alamet-i Kübra:

- 1- Bir duhan(duman)ın zuhuru ki müminleri nezleye tutulmuş bir hale getirecek, kâfirleri de sarhoş gibi yapacaktır.
- 2- Deccal adında bir şahsın türeyip Tanrılık davasında bulunması, sonra kaybolup gitmesi.
- 3- Hz. İsa’nın gökten inip bir müddet Peygamberimizin şeraitiyle amel etmesi.
- 4- “Dabbetülad” adında canlı bir mahlukun yerden çıkarak insanlara karşı sözler söylemesi
- 5- Yemen tarafından dehşetli bir ateşin zuhuriyle etrafa yayılması.

⁵⁹ İznikî, a.g.e., vr. 3b.

⁶⁰ Bimen, a.g.e., ss. 26-27.

- 6- Doğuda, batıda ve Ceziretülarapta birer yer parçasının batması.
- 7- Güneşin muvakkaten batı tarafından doğması.⁶¹

1. Berzah Alemi

İznikî , “Münker” ve “Nekir” adlı iki meleğin kabirdeki sorgusuna ve bu sorgunun neticelerine değinmiştir; “*Münker* ve *Nekir* hak iki firiştedür ki gelürler sinlede her kişünün Tanrısından ve imanından ve Peygamberinden sorarlar eydürler kim *Tanrı kimdür* ve *peygamberün kim dinün ne dindür* dirler ve eger cevab virürse bilürler kim ucmaklıkdur başâret idürler eydürler kim yat dinlen kim girü dirilecek ulu devlete veya padişahlığa ugrayırsın dirler bakar görür şunun gibi şâdlık ve lezzet içinde olur kim cennete varıp girmiş gibi olur ve eger korkup cevâb virmezse yanılırsa bilürler kim tamulıkdur ‘azâb iderler oddan çomağile seni dögerler kıyamet gününe degin .”⁶²

Bilmen, sadece Münker ve Nekir’in sorduğu sorulara değinmiş, İznikî’den farklı olarak “*Kıblen neresidir?*” sorusunu da ekleyerek bunlara “Sual-i Kabir” dendiğini ifade etmiştir.⁶³

2. Mizan

İznikî, ahirette amellerin tartılması hakkında şu bilgileri sunmuştur: “Terazu hakdur eyü ‘ameli ve yavuz ‘ameli Tanrı Ta’âlâ görünür nesne sûretine döndürecedür dahı dartacakdur ‘ibadeti ağır geleni ucmaga iletceklerdür ‘izzet ve ikrâm birle günâhı ağır geleni tamuya iletceklerdür.”⁶⁴

Bilmen, sadece mîzanın tanımını yapmış ve ne işe yaradığını ifade etmiştir; “Mîzan, mahşerde herkesin amellerini tartmaya mahsus bir adalet mikyasıdır ki, bununla amellerin iyi ve kötü miktarı anlaşılmiş olur.”⁶⁵

3. Amel Defteri

İznikî, amel defterinin, cennetliklerin sağ eline cehennemliklerin ise sol eline verileceğini belirtmiştir.⁶⁶

⁶¹ Bilmen, a.g.e., s.27.

⁶² İznikî, a.g.e., vr. 3b.

⁶³ Bilmen, a.g.e., s. 28.

⁶⁴ İznikî, a.g.e., vr. 3b.

⁶⁵ Bilmen, a.g.e., s. 29.

Bilmen ise sâde bir üslupla öncelikle amel defterinin tanımını yapmış ve daha sonra bu defterin melekler tarafından da yazıldığına değinerek ahirette sahibine okutulacağını, hiçbir şeyin gizli kalmayacağını belirtmiştir.⁶⁷

4. Sırat Köprüsü

İznikî ahirette hesaba çekildikten sonra herkesin amellerine göre sırat köprüsünden geçeceğini şöyle ifade etmiştir: “Soru hisâb olduktan sonra mecmû’ halâyıkun ucмага ve tamuya gireceğin sırat köprüsinden geçmege süreceklerdür anlar kim ucмага gireceklerdür her biri sıratdan ‘amellü ‘ameline göre geceklerdür ba’zıları göz açup yumuş kadarda gecekdür ba’zıları yıldırım gibi gecekdür ba’zıları segirdür at gibi gecekdür ve ba’zılar yayan yürür adam gibi ağır yük götürmüş gibi ba’zılar kötürüm adam gibi imekleyüp geceklerdür ve tamuya girecek kişiler dahı sırat köprüsine gelicek bir niceler korkudan ayagın sırata bastum sana cehennem agzına basup aşığa düşecekdür bir niceler biraz yir gidüp düşecekdür.”⁶⁸

Bilmen, sıratın cehennem üzerine kurulmuş, üzerinden geçilmesi pek zor bulunan bir köprü olduğunu, bunun üzerinden Allah Tealâ’nın muhterem kulları pek kolaylıkla, hatta bir kısmının şimşek gibi geçip cennete gireceklerini, kâfirler ile afva mazhar olmayan bir kısım mü’minlerin de geçemeyip cehenneme düşeceklerini ifade etmiştir.⁶⁹

5. Cehennem

İznikî cehenneme gidecek olanları bekleyen azabının dehşetini şu cümlelerle anlatmıştır: “Tamuya girecek kişiler dahı sırat köprüsine gelicek bir niceler korkudan ayagın sırata bastum sana cehennem agzına basup aşığa düşecekdür bir niceler biraz yir gidüp düşecekdür yidi yirde otdan firîştehler turacakdur ve ellerinde otdan cengeller tutacaklardur her birisi bir dürlü günah işlemiş adam gelicek eydeceklerdür kim sen fûlan günahı işleyüp durursın tamılıksun diyüp ol oydan çengelleri urup tamuya atacaklardur bir niceler gide yorurken tamudan yil çıkup fasih dille eydecekdür kim Hak Ta’âlâ beni ‘âsîlere intikâm itmegiçün yaratdı sen ‘âsîsin bunca zamandur kim sana kakımaklık

⁶⁶ İznikî, a.g.e., vr. 3b.

⁶⁷ Bilmen, a.g.e., ss. 28-29.

⁶⁸ İznikî, a.g.e., vr. 3b.

⁶⁹ Bilmen, a.g.e., s. 29.

içindeyem gendüzümü yimeklik içindeyem şimdi ve vaktüdür kim seni yiyem ve intikâm alam diyüp aşağıya çeküp bıragacaktır.”⁷⁰

Bilmen , İznikî’den farklı olarak cehennemin kâfirler ile bazı günahkâr mü’minler için yaratılmış yedi derekeye, aşağı tabakaya bölünmüş bir azap kaynağı olduğunu belirttikten sonra burada kâfirlerin ebedî surette kalarak azap çekeceklerini günahkâr mü’minlerin ise bir müddet azap gördükten sonra af olunarak cennete konulacaklarını, Cehennemin bulunduğu yeri ise ancak Allah Tealâ’nın bildiğini ifade etmiştir.⁷¹

F. Kaza ve Kadere İman

İznikî kader konusunu şu cümleyle ifade etmiştir: “Kim dünyada hayrdan ve şerden assıdan ve ziyândan ne kim oldu ve dahı olıcakdur Tanrı Ta’âlâ takdiryledür.”⁷²

Bilmen ise kader ve kazayı tanımlayarak daha iyi anlaşılması için birer örnek vermiştir; “Herhangi bir şeyin muayyen bir veçhile vücûda gelmesini Cenâb-ı Hakk’ın ezelde dilemiş olmasına kader denir. Ve Hak Tealâ’nın böylece dilemiş olduğu herhangi bir şeyi zamanı gelince meydana getirmesine kaza denir. Meselâ; herhangi bir insanın filân günde vücuda gelmesini Hak Tealâ’nın ezelde dilemiş olması bir kaderdir. O insanın bu takdir edilmiş günde vücuda getirilmesi de bir kazadır.”

Bilmen, kaza ve kaderin insanların iradelerine, kudretlerine ve çalışıp kazandıkları şeylerden mes’ul olmalarına mani olmadığını belirttikten sonra kaza ve kadere imanın faydasını şöyle dile getirmiştir; “Allah Tealâ’nın kaza ve kaderine razı olan bir insan hiçbir şeyden yılmaz, sebeplere sarılmayı da kaza ve kader muktezası olarak bilir . Allah’ın kazasına razı olur, ye’s’e düşmez, azmine fütur getirmez, sükûnetli, müteselli bir kalb ile hayat sahasındaki çalışmasına devam eder durur.”⁷³

⁷⁰ İznikî, a.g.e., vr. 3b.

⁷¹ Bilmen, a.g.e., s. 29.

⁷² İznikî, a.g.e., vr. 3b.

⁷³ Bilmen, a.g.e., ss. 30-31.

II. TAHARET VE SULAR

A. Sular

İznikî, temizlik konusuna abdest ile başlamış ve daha sonra sular konusunu ele almıştır.

Bilmen, konuya başlarken öncelikle dinimizin temizliğe verdiği öneme değinmiş ve bu konuda birkaç hadisi delil göstermiştir: “Nezafet imandandır.”⁷⁴, “Namazın anahtarı temizliktir.”⁷⁵ Daha sonra, ehliyet ve salâhiyet sahibi olan her insanın bir takım ibadetlerle, taharetlerle dinen muvazzaf olduğunu, bir takım şeyleri yapmakla bir takım şeyleri de terk etmekle mükellef olduğunu beyan ederek konuyla alakalı bir kısım tabirleri tanımlamıştır: “İbadet, taat, kurbet, niyet, teklif, akl, bülûğ, hüküm, e’ali mükellefin, farz, farzı kat’î, farzı zanni, farzı ayn, farzı kifaye, vâcib, sünnet, sünneti müekkelede, sünneti gayri müekkelede, müstehap, helâl, mubah, mekruh, kerahet, haram, sahîh, câiz, fasid, bâtil, taharet, taharet-i suğrâ, taharet-i kübrâ, hades, hades-i asgar, hades-i ekber, habes, necaset-i hafife, necaset-i galiza, necaset-i mer’iyye, necaset-i gayri mer’iyye.”⁷⁶

İznikî, abdest ve gusûlde kullanılacak suların hükümleri meselesi çerçevesinde sular konusuna değinmiştir. İznikî, Bilmen gibi hangi sularla abdest alınabileceğini ve abdest alınacak suyun üç özelliğini vurgulamış, fakat Bilmen’den farklı olarak, suda bulunması gereken renk, koku ve tat özelliklerinin biri yahut ikisi kaybolmuşsa o suyla abdest alınabileceğini belirtmiştir: “Bilgil kim deniz ve kuyu ve bınar göl ve yağmur ve kar sularıyla abdest almak ve gusl itmek dürüstdür eger suya aruca nesne karışsa balü süd sabun gibi ekser kokusundan ve tadından ve renginden ikisi dönmişse âbdest almak dürüstdür biri dönmişse ol suyla abdest dürüstdür.”⁷⁷

İznikî, abdest alınacak suya bir nesnenin karışması durumunda Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’in görüşlerini nakletmiştir: “**Ebû Yusuf** böyle demişdür eger suya sıvuk nesne karılsa eger levni yâ tadı ayruksıdıysa âbdest dürüst degüldür eger karılan nesnenün rengi tadı yogusa i’tibâr eczâsınadır eger karılan çoğusa âbdest dürüst degüldür eger su cogusa

⁷⁴ Hadis kaynaklarında yer almamaktadır.

⁷⁵ Ali el-Muttakî el Hindî, **Kenzu’l Ummâl fi Süneni’l Akvâl ve’l-Efâl**, C. X, Beyrut 1409/1989, s. 277.

⁷⁶ Bilmen, a.g.e., ss. 40-45.

⁷⁷ İznikî, a.g.e., vr. 9b.

dürüstdür **İmam Muhammed** katında i'tibâr eczâyadur rengine taduna degül eger karılan cogısa âbdest dürüst degül eger su cogısa dürüstdür.”⁷⁸

İznikî su içinde bakla, kestane, nohut, pirinç gibi nesnelere kaynaması durumunda o suyla abdest alınamayacağını ifade ettikten sonra Ebû'l Fazl Kirmâni'nin açıklamalarına yer vermiştir: “Ebû'l Fazl Kirmâni izahda eydür kaçan kim suya nesne karılsa sunun akmaklığın giderse anı gören su degüldür dise anıla âbdest dürüst degüldür sudur dise revâdur rengile tadı yakın olmasa ammâ kaçan içinde nesne kaynasa rengi tadı azsa âbdest revâ degül meger ki ol kaynatdukları nesne suyu arıdıcı itdügicün kaynadalar pes böyle olsa âbdest revadur.”⁷⁹ İznikî farklı görüşler ifade etmesine sebep olarak fukahanın konu hakkındaki sözlerinin muhtelif olmasını göstermiştir. İznikî, durgun ve akan sular hakkındaki görüşlerini de ifade etmiştir.

Bilmen, sular hakkında oldukça detaylı malumat vermiş, suları genel olarak iki kısma ayırmış ve şöyle açıklamıştır: “Biri **mutlak** sulardır ki, bunlar yaratıldıkları vasıf üzere duran yağmur, kar suları, deniz, göl, ırmak, pınar , kuyu sularıdır. Bir ârıza bulunmayınca içilir, taamda ve maddî nezafette kullanılır, kendileriyle abdest alınır, gusl edilir, yani hakiki ve hükmi kirler giderilir. Diğeri **mukayyed** sulardır ki, herhangi bir maddenin karışmasıyla yapılmış oldukları halden çıkmış ve hususî bir ad almış olan sulardır. Gül suları, çiçek suları, asma, üzüm, et suları gibi. Mukayyed sular ile abdest ve boy abdesti alınamaz, yani bunlar ile necaseti hükmiye giderilemez. Mukayyed sular biri aslî, diğeri de gayri aslî olmak üzere iki türdür. Aslî olanlar: Kavun, karpuz, asma ve gül suları ve amsalidir. Gayri aslî olanlar da esasen mutlak su iken bir ârızaya mebni mukayyet olan sulardır. İçine düşen yaprakların çürümeleriyle tabiat olan rikkat ve seyelân = incelik ve akıcılık halini kaybederek bozulan bir su gibi. İçinde nohut, mercimek gibi temiz bir şeyin pişmesiyle rikkat ve seyelânına hâlel gelmiş bir su da mukayyed su sayılır.”⁸⁰

Bilmen; renk, koku ve tadından birini veya ikisini kaybeden mutlak bir suyun da artık mukayyed olmuş olduğuna değinmiş ve bunu örnekle açıklamıştır.⁸¹

⁷⁸ İznikî, a.g.e., vr. 9b.

⁷⁹ İznikî, a.g.e., vr. 10a.

⁸⁰ Bilmen, a.g.e., ss. 45-46.

⁸¹ Şöyle ki: Bir mutlak suya süd gibi renk ve tattan ibaret iki vasfı olan veya karpuz suyu gibi tattan ibaret bir vasfı bulunan bir mayı karışıp kendisinde bu vasıflardan yalnız biri zahir olsa veyahut sirke gibi renk ile tad ve kokudan ibaret üç vasfı bulunan bir mayı karışıp da bu vasıflardan ikisi belirse artık o mutlak su, mukayyed olmuş olur (Bkz., Bilmen, a.g.e., s. 46).

Bilmen sular hakkında Şu önemli noktaya da değinmiştir: “ Bir mutlak su; yosun tutmakla veya dura dura rengi, kokusu bozulmakla veya iÇine tadının deęiŐtirmeyecek miktarda sabun, zağferan, toprak veya yaprak gibi temiz ve c mid Şeyler düŐmekle veya iÇinde mısır, nohut gibi Şeyler ıslatılmakla mutlak olmaktan çıkmaz. Velev ki, rengi, kokusu ve lezzeti bozulmuş olsun. Şu kadar var ki, böyle bir sebeple tabiatını kaybetmiŐ, yani inceliği, akıcılığı kalmamış olursa artık bir mutlak su olmaktan çıkmış olur.”⁸²

Bilmen, su artıkları ve kuyular hakkındaki hükümleri mezhep imamlarının özellikle İmam-ı Âzam ve İmameynin görüşleri doğrultusunda aŐıklamıŐ, daha sonra Şer’an temiz olan ve olmayan Şeylere ve hükümlerine değinmiş ve temizleme yollarını yine imamların görüşlerini de dikkate alarak aŐıklamıŐtır.

B. Özür Sahiplerine Dair Bazı Meseleler

İznikî ve Bilmen  z r konusunda aşağı yukarı aynı bilgiler vermiştir. Kendisinden sürekli kan ve irin gelen, sidiğini tutamayan, burnu kanayan kimselerin her vakitte abdest almaları gerektiğini belirtmiş ve bunların kan ve irinlerinden elbiseye bulaŐan pisliklerin namazın sıhhatine engel olmadığını ifade etmiştir.⁸³

Bilmen öncelikle özür kelimesini tanımlamış, daha sonra özrün muteber olması iÇin geÇen s reyi ve özrün hükmünü ifade etmiştir: “Abdesti bozup devam eden Şeye ‘ z r’ denir. Özür sahibi erkekse ma’zur, kadın ise ma’zure denir. Bir  z r, evvela abdest alınıp namaz kılınacak kadar bir müddet kesilmemek üzere tam bir namaz vakti devam etmeli ve her namaz vaktinde hiÇ olmazsa bir kere daha zuhur edip durmalıdır ki sahibi  z rl  sayılsın. Bir  z r sahibi her namaz vakti abdest alır ve o vakit iÇinde aldığı abdest ile bunu bozacak başka bir Şey hadis olmadıkÇa dilediği kadar farz, nafile namaz kılabilir. Velev ki o özür zuhur edip dursun. Özürlü kimselerin abdestleri bir namaz vaktinin girmesiyle değil, çıkmasıyla bozular.”⁸⁴ Bilmen Ebu Hanife’nin g r Őn  baz almış; bunun yanında Ebu Yusuf, İmam Züfer ve İmam Őafi’nin görüşlerini de bildirmiştir.

C. Kadınlara Mahsus Hayız, Nifas ve İstihaze Halleri

İznikî, namaz babında guslü gerektiren haller konusunu anlatırken kadınlara mahsus hallere değinmiştir

⁸² Bilmen, a.g.e., s. 46.

⁸³ İznikî, a.g.e., vr. 10a, 10b.

⁸⁴ Bilmen ,a.g.e., s. 61.

Bilmen ise öncelikle hayız, nifas ve istihazanın ne anlama geldiklerini izah etmiş, daha sonra mezhep imamlarının görüşleri doğrultusunda bunların hükümlerini bildirmiştir.

1. Hayız

İznikî'ye göre; “Hayzın azacugi üç gündür ve üç gece, çok gören on gün on gece olur üç günden az ve on günden çok görse hayız degüldür pes namazın kıla ve orucun duta ve eriyle yata amma nesne gördükçe gendüyi arı kıla namaz için abdest ala eger hayzda adet olursa adetünden artuk gördüğü on günden geçse arulık hükmindedür.”⁸⁵

Bilmen'e göre: “Bir kadının rahminden bir hastalık ya da çocuk doğurmak sebebiyle olmaksızın muayyen müddetler içinde gelen kandır ki buna ‘âdet hali’ denir. Kadınlar en az dokuz yaşlarında baliğa olup adet görmeğe başlar, elli veya elli beş yaşlarında da adetten kesilirler ki bu müddetten daha önce kesilenler de vardır. İki adet arasındaki temizlik haline ‘tuhr’ denir ve bunun müddeti on beş günden az olamaz, bundan ziyade olabilir.”⁸⁶

2. Nifas

İznikî, nifas terimini kullanmadan buna dolaylı olarak değinmiştir. “Oglan doğuran dahi kırk gün arısız olur namaza ve oruca eriyle yatmağa yaramaz.”⁸⁷

Bilmen nifas hakkında; “Kadınlardan çocuk doğurmalarını müteakip veya çocuğun kısmı ekserisi çıktığı anda zuhur eden kandır. Lohusalık halinin an az haddi yoktur, en büyük haddi ise kırk gündür. Lohusalık bitince gusül alınır.”⁸⁸ demiştir.

3. İstihâze

İznikî, ayrıyeten istihâze tabirini kullanmamış ve özür konusu içinde bunu kapsayan bilgiler vermiştir.

Bilmen istihâzeyi şöyle tanımlamıştır: “Rahimden değil de bir damardan gelip tenasül cihazı yoluyla akan kokusuz bir kandır. Bir kadından üç günden az on günden fazla gelen kan hayız değil, istihâzedir. Gebe olan kadından gelen kan da istihâzedir. Henüz

⁸⁵ İznikî, a.g.e., vr. 8a.

⁸⁶ Bilmen, a.g.e., s. 65

⁸⁷ İznikî, a.g.e., vr. 8a.

⁸⁸ Bilmen, a.g.e., s. 65.

dokuz yaşına girmemiş kızlardan gelen kan da istihâzedir. İstihâze kanıyla sadece abdest bozulur.”⁸⁹

D. Abdest

İznikî abdest bahsinde şu konulara değinmiştir:

- Abdesti gerektiren şey nedir?
- Tuvalet âdâbı ve necasetten tahâret,
- Abdestin farzları,
- Abdestin sünnetleri,
- Mestler üzerine mesh,
- Abdestin müstehapları ve ebedleri

Bilmen ise öncelikle abdesti tanımlamış ve daha sonra abdestsiz neler yapılamayacağını şöyle sıralamıştır: “Abdest, muayyen uzuvları usulü veçhile yıkamaktan, meshetmekten ibaret bir temizliktir, bir ibadet ve taattir. Abdestsiz bir kimse namaz kılamaz, tavaf edemez. Mushafı şerifi bitişik olmayan bir gilâf içinde bulunmadıkça eline alamaz. Kur’an’ın tam veya gayrı tam bir ayetine bile el süremez. Bunlar haramdır. Fakat Kur’an-ı Kerim’i ezber olarak veya karşıdan Mushafa bakarak okuyabilir. Abdest ile âkil baliğ olan ve suyu istimale kadir bulunan her Müslüman, lüzumu halinde mükellef olur.”⁹⁰

Bilmen daha sonra sırasıyla abdestin farz, sünnet ve adablarını mezhep görüşlerini de dikkate alarak izah etmiştir.

1. Abdestin Farzları

Her iki müellif da abdestin farzlarını dört madde halinde vermiş ve bunları tek tek izah etmişlerdir. İznikî abdestin farzlarını anlatırken ayakları yıkama konusunda Bilmen’in görüşleri dışında şöyle bir açıklama getirmiştir; “Pes olur kim ayak dırnağı edük içinde bükilür anı üzerine yapışur arasına su geçmez gecdi sanurlar abdest tamam olmaz gerekdür kim haftada bir gez dırnağı keseler.”⁹¹

⁸⁹ Bilmen.a.g.e., s. 68.

⁹⁰ Bilmen, a.g.e., s. 69.

⁹¹ İznikî, a.g.e., vr. 8b.

2. Abdestin Sünnetleri

İznikî abdestin sünnetlerini on maddede, Bilmen ise on sekiz maddede toplamıştır. Bilmen'in, İznikî'ye ilaveten değindiği sünnetleri şöyle sıralayabiliriz:

- “Mazmaza ve istişakta mübalağa etmek,
- Misvak kullanmak,
- Abdeste sağ taraftan başlamak,
- Abdestte el ve ayakları yıkamaya parmak uçlarından başlamak,
- Abdestte parmakları hilallemek,
- Abdest suyunu bıyık ve kaşların altına ve yüzün çevresinden sarkmış bulunan fazla kıllara eriştirmek,
- Boynu mesh etmek,
- Abdest uzuvları üzerine dökülen suyla iyice ovmak.”⁹²

Bilmen abdeste “Euzu” ve “Besmele” ile başlamanın, İznikî ise sadece “Besmele” ile başlamanın sünnet olduğunu savunmuştur.

İznikî abdestin müstehaplarını şöyle sıralamıştır: “Evvel sağ kolun ve sağ ayagın yumakdur ve boynına mesh itmekdür.”⁹³ Bilmen ise bunları abdestin sünnetleri bahsinde vermiştir.

3. Abdestin Âdabı

Her iki müellif de abdestin birçok âdabına değinmiştir. Bilmen, İznikî'den farklı olarak şu âdabları sıralamıştır:

- “ Daha vakit girmeden abdest alıp namaza hazır bulunmak,
- Abdest alırken yüksekçe bir yerde durmak,
- Abdestte başkasından yardım istememek,
- Abdest sırasında zaruret dışında dünya lakırdısı yapmamak,

⁹² Bilmen, a.g.e., ss. 70-72.

⁹³ İznikî, a.g.e., vr. 9a.

- Abdestin evvelinden nihayetine kadar niyeti unutmayıp kalbde tutmak ve her uzvu abdest niyetiyle yıkarken besmeleyi okumak ve her uzvu yıkarken dua etmek, salât-ü selam getirmek,
- Abdest alırken parmaktaki yüzükleri oynatmak,
- Abdestte ağza, burna sağ el ile su vermek, sol el ile sümkürmek,
- Abdestte yüzü yıkarken göz pınarlarını yoklamak, abdest suyunu dirsek ve topukların yukarılarına kadar yetiştirmek,
- Abdest suyu güneş ışığında ısıtılmış olmamak,
- Abdest için toprak ibrik kullanmak ve bunu sol tarafta bulundurup kullanırken ağzından değil, kulpundan tutmak, bu ibriği yalnız kendi nefesine tahsis etmemek, bunu boş bırakmayıp diğer bir abdeste hazır olmak üzere dolu bulundurmak,
- Abdestin sonunda bir, iki veya üç kere Kadir suresini okumak,
- Abdestten sonra kerahet vakti değilse iki rekât nafil namaz kılmak.”⁹⁴

Bilmen daha sonra abdest duaları, abdestin vasıfları itibariyle nevileri ve abdestin sıhhatine mani olmayan şeylere değinmiş fakat İznikî bu konular hakkında malumat vermemiştir.

4. Mestler Üzerine Mesh

İznikî, mesh konusunu detaylı bir şekilde ele almış ve şu konulara temas etmiştir:

- “Mestler üzerine mesh verilmesi,
- Meshin cevazındaki şartlar,
- Mesh müddeti,
- Sargı üzerine mesh.”⁹⁵

Bilmen’in konu hakkındaki temel görüşlerini şöyledir: “Ayağa giyilen ve ‘mest’ denilen ve mest hükmünde bulunan şeyler üzerine abdest alırken mesh edilmesi câizdir. Bu

⁹⁴ Bilmen a.g.e., ss. 72-73.

⁹⁵ İznikî, a.g.e., vr. 9a.

meshten maksat, mestlerin üzerine ayakların parmakları ucundan aşık kemiklerini aşmak üzere inciklerine doğru el parmaklarını ıslak olarak sürmektir.”⁹⁶

Bilmen, ayakları topuklarıyla beraber örten çizmeler, potinler, kendileriyle üç mil kadar yürünebilecek derecede kuvvetli, kalın çoraplar ve konçlu aba terliklerin mest hükmünde olduğunu ve bunlar üzerine de mesh yapılabileceğini savunmuştur. Bir meshin müddetinin, mukîm olan kimse için bir gün bir gece, misafir için, yani en az on sekiz saatlik bir mesafeye giden yolcu için üç gün üç gece olduğunu belirtmiştir. Kırılan veya yarası bulunan bir uzvu yıkamak zarar verdiği takdirde, üzerindeki abdest ve gusül halinde bir kere mesh edilebileceğini, bu da zarar verirse terk edilebileceğini ifade etmiştir. Abdesti bozan her şeyin meshi de bozacağını ve üzerine mesh edilmiş olan meshin ayaktan çıkması veya çıkarılmasının, mesh müddetinin sona ermesinin de meshi bozan durumlar arasında olduğunu söylemiştir.⁹⁷

5. Abdesti Bozan Şeyler

İznikî ve Bilmen’in abdesti bozan durumlar konusunda verdiği bilgilerde ortak noktalar olduğu gibi farklılıklar da vardır.

İznikî’nin Bilmen’den farklı olarak verdiği bilgiler şunlardır: “Ter terlemek abdesti şır⁹⁸, eğer göz ağrısıya çapak aksa her vaktde ona bir abdest gerek⁹⁹, abdest alurken bir ma’ni ud yirine gitse abdesti şır belki orucu dahi şınur amma gusl vâcib olmaz¹⁰⁰, sümküirse burnından mercimek kadar kancugaz gelse şınmaz¹⁰¹ eger âleti turmuşiken yakınlık idecek yire yalınca kla tokunsa abdesti şınur nesne gelmezse dahi.”¹⁰²

Bilmen’in İznikî’den farklı olarak verdiği bilgiler ise şunlardır:

- “Yürüyüşte gayri ihtiyarı bir sallantı vücuda getirecek derecede sarhoşluk, velev ki bu sarhoşluk bir ikraha mebni olsun,
- Çocuk doğurmak, velev ki çocuk ile beraber kan zuhur etmesin,
- Fâhiş mübâşeret,

⁹⁶ Bilmen, a.g.e., s. 76.

⁹⁷ Bilmen, a.g.e., ss. 76-78.

⁹⁸ İznikî, a.g.e., vr. 10a.

⁹⁹ İznikî, a.g.e., vr. 10a.

¹⁰⁰ İznikî, a.g.e., vr. 10a.

¹⁰¹ İznikî, a.g.e., vr. 10a.

¹⁰² İznikî, a.g.e., vr. 10a.

- -Erkeğin tenasül uzvü içine tamamen tıkatılmış pamuğun bilâhare dışarıya çıkması veya çıkarılması,
- Kadının tenasül cihazı içerisine veya dışarisına tıkatılan bez veya pamuğun yaş olarak dışarıya çıkması veya çıkarılması,
- Çıplak hayvan üzerinde yokuşa çıkarken uyumak. Fakat düz yerde veya yıkuştan aşağıya doğru giderken uyumak abdesti bozmaz. Nitekim palanlı veya eğerli hayvan üzerinde uyumak da bu hallerin hiç birinde abdeste zarar vermez,
- Teyemmüm etmiş kimsenin abdeste müsâit suyu görmesi.”¹⁰³

E-Gusül

1. Guslün Farzları

İznikî guslün farzlarını şöyle sıralamıştır: “Guslda farz burnına su virmeğe dir ta genizine varınca ve ağzına su virmeğe dir ve boğazına gargara virmeğe dir ve cemi’ gövdesine suyu tamam akıtmakdır.”¹⁰⁴

Bilmen, guslün farzları konusunda İznikî’ye ilâveten şu hususlara değinmiştir: “Ayaklarda çatlak olup da üzerlerine merhem konulmuş olduğu takdirde bakılır. Eğer zarar vermeyecek ise altlarını yıkamak lazımdır; zarar verecek ise su ile üzerleri yıkanır, bu da muzır ise mesh ile iktifa olunur, mesh de muzır ise terk olunur. Ağzını veya burnunu yıkamadığını veya bir uzvunun kuru kalmış olduğunu sonradan anlayan kimsenin yeniden gusl etmesi lazım gelmez. Belki yalnız bu uzuvları yıkaması kifayet eder. Gözlerinin içini soğuk ve sıcak su ile yıkamak zararlı ve meşakkatli olduğu için bunu ne abdestte, ne de gusl de yıkamak icab etmez. Vele ki sahibi ama bulunsun.”¹⁰⁵

2. Guslün Sünnetleri

Bilmen guslün sünnetleri konusunda İznikî’ye ilaveten şu hususlara değinmiştir:

- “Gusle niyet, besmele ve misvak ile başlamak,
- Gusl suyunda israftan ve taktirden kaçınmak,

¹⁰³ Bilmen,a.g.e., ss. 79-80.

¹⁰⁴ İznikî, a.g.e., vr. 8a.

¹⁰⁵ Bilmen, a.g.e., s. 85.

- Kimsenin görmeyeceği bir mahalde yıkanmak,
- Tenha bir yerde yıkanıldığı halde de avret mahallini açık bırakmamak, şayet açık bırakılırsa kible mahalline yönelmemek,
- Gusl ederken söz söylememek,
- Guslden sonra elbiseyi giyerken çabukça tesettür edivermek ve bedeni bir havlu veya mendille silmek,
- Bir kimse, ağzına ve burnuna su almak suretiyle akar bir suya veya büyük bir havuza dalsa veya yağmur altında durup bütün vücudu ıslansa gusl farızasını yerine getirmiş olur.”¹⁰⁶

Her iki müellif de gusletmeleri farz olan kişilere haram olan şeylere değinmiş olmakla beraber Bilmen, mekruh olan şeylere de değinmiştir. Şöyle ki: “Dini kitaplardan herhangi birini el ile tutup okumak, elini ağzını yıkamadan yiyip içmek, elde tutulmayıp yer üzerinde bulunan bir sahifeye, bir levhaya Kur’anı Kerim’i yazmak.”¹⁰⁷

F. Teyemmüm

İznikî, hangi durumlarda teyemmümün geçerli olduğunu şöyle ifade etmiştir: “ Teyemmüm namaz kılmağa ve cenabetden arınmaya ve hayzdan ve lohusalıktan arınmağa yiter amma namaz kılmağ için bile olıcak arınmağa niyet gerek eger niyet itmezse kim evvel teyemmüm ala namazı dürüst olmaz amma aruca olur dahi bilgil kim kaçan bir kişi bir şehirde garib olsa su bulmasa ya dilese virmeseler yahud bulsa amma kış olsa sovuksa korksa ya hamâma virecek pulı olmasa yıkanmağa teyemmüm almak dürüsttür eger sefere gitse ya sefer müddeti kadar yire gitse bir maslahatına su bin adım yir irak olsa susuz teyemmüm almak dürüstdür bazıları eydür ol gendü maslahatına varduğı ol şehirde bir mil irak gerek bazıları eydür ol aradan çağırıcak şehirde işidilmese gerek ve eger bundan eksük olursa teyemmüm almak dürüst degüldür dirler amma eger kanında su soracak adam olsa sormasa suyu irak sanup teyemmüm alsa namaz kılsa sonra haber virseler su yakındur namazı dürüst olmaz girü abdest alup namaz kılmak gerek eger yoldaşında su olsa dilemese ya satar olsa alacak akcası olsa almasa teyemmüm almak dürüst degüldür eger su bulsa varmaga korksa düşmenden ya canavardan ki su kanında

¹⁰⁶ Bilmen, a.g.e., s. 86.

¹⁰⁷ Bilmen, a.g.e., s. 88.

olsa ya çıkarmaya aleti olmasa ya suyu olsa amma abdest alıcak gendü veya tavarı susaya diyü korka ihtiyat ide teyemmüm almak dürüsttür bizim mezhebde amma eger su bulam diyü umsa yigregi oldur kim vakt ahırına degin küye eger su yakında var diyü işitse ya gâlib-i zannı olsa kim isteyicek su bulunur diyü bir ok atımı suyu istemek vâcibdür amma İmâm Şâfiî kıyında gerekse su sızsin gerekse sızmasun istemek vâcibdür istemedün teyemmüm dürüst olmaz’’¹⁰⁸

Bilmen, öncelikle teyemmümü tanımlamış ve yapılışını tarif ederek farzlarını şöyle sıralamıştır: “Teyemmüm su bulunmadığı veya bulunduğu halde kullanılmasına kudret bulunmadığı takdirde temiz olan toprak cinsinden bir şey ile hadesi gidermek maksadıyla yapılan bir ameliyedir. Farzları da bir niyet ile iki meshden ibarettir.”¹⁰⁹

Bilmen bu görüşlere ilaveten şu noktaya temas etmiştir ki; “Bulunan suyla abdest alındığı veya gusledildiği takdirde bayram veya cenaze namazlarının tamamen geçmesinden korkulması halinde su hükmen bulunmamış sayılır.”¹¹⁰

Bilmen daha sonra teyemmüm alırken dikkat edilmesi gereken hususları açıklamıştır. Bunların başında niyetin ne kadar önem arzettiği gelir ki İznikî de bu nokta üzerinde durmuştur.

- “Teyemmüm edecek kimse teyemmüm almaya başlarken bu hareketini hadesten taharet veya namaz kılmak veya taharetsiz yapılaması câiz olmayan başka bir ibadeti maksudede bulunmak kastile yapmalıdır. Böyle bir kasde mukarin olmayan bir teyemmüm ile namaz kılınmaz .
- Teyemmüm her veçhile temiz olan yer cinsinden bir şey ile yapılmalıdır.
- Taharete münafî olan hal bitmiş olmalıdır.
- Meshe mani olan şeyler ciltten giderilmiş olmalıdır.
- Bir kimse niyet edince başkası vasıtasıyla da teyemmüm ettirilebilir.
- Yüz ile kollar tamamen meshedilmelidir.”¹¹¹

Bilmen, daha sonra teyemmümü mübah kılıp kılmayan haller konusunda malumat vermiş ve İznikî de bunlardan bazılarına değinmiştir. İznikî teyemmümü bozan haller

¹⁰⁸ İznikî, a.g.e., vr. 9b.

¹⁰⁹ Bilmen, a.g.e., s. 88.

¹¹⁰ Bilmen , a.g.e., s. 90.

¹¹¹ Bilmen, a.g.e., ss. 90-100.

konusunda bilgi vermemişken Bilmen şunları söylemiştir: “Abdesti bozan haller teyemmümü de bozar, hükümsüz bırakır. Teyemmümü mübah kılan özürün zevali de özürden dolayı yapılmış olan teyemmümü bozar. Teyemmüm etmiş kimse, namaz içinde iken su bulunsa namazı bozulmuş olur, abdest alıp yeniden namaz kılması lâzım gelir.”¹¹²

III. NAMAZ

A. NAMAZ

İznikî, namazda dış temizliğin yanında iç temizliğin de gerekliliğini ifade etmiştir. “Kim kişinin tonu ve namaz kıldığı yer aruca olmak gerektür kim taşı hak ta’ala kulluğuna layık ola ve namazı dürüst ola amma gönül dahı yaramaz sıfatlardan arınmış gerek ta kim gönli dahı yaramaz sıfatlardan arınup hak ta’ala kulluğuna layık ola ve namazı kabul ola”¹¹³

Bilmen, öncelikle namazın önem ve faziletine değinmiş, namaza dair bazı tabirleri açıklamış; (salat, tekbir, kıyam, kıraat, ruku, kaveme, secde, celse, ka’de, rekat, şef’) daha sonra da namaz çeşitleri ve rekat sayıları hakkında bilgi vermiştir.

1. Namazın Şartları

İznikî, “hadesten tahâret” bahsine namaz konusunun başında değindiği için namazın şartlarında bu konuya tekrar değinme gereği duymamış ve böylece namazın şartlarını beş madde olarak vermiştir: “Namazun şartları bişdür şart budur kim namaza başlamadın anı yirine getürmek vâcib ola eger yirine gelmezse namazı dürüst olmaz ol şartun biri budur kim gevdesinde ya namaz yirinde murdar nesne olmaya biri dahi oldur kim namazda ud yiri örtülü ola biri dahi oldur kim namazda kıbleye karşı tura biri dahi oldur kim her namazı vakti içinde kıla beşinci kılacağı namaza başlayıcak niyyet ide.”¹¹⁴

Bilmen ise namazın şartlarını namazın farzları altında ele almış ve altı maddede toplamıştır: “1- Hadesten taharet, 2- Necasetten taharet, 3- Setri avret, 4- Kıbleye istikbâl, 5- Vakit, 6- Niyet.”¹¹⁵

¹¹² Bilmen, a.g.e., s. 93.

¹¹³ İznikî, a.g.e., vr. 10b.

¹¹⁴ İznikî, a.g.e., vr. 10b.

¹¹⁵ Bilmen, a.g.e., s. 98.

a. Hadesten ve Necasetten Taharet

İznikî, necaset konusunu oldukça detaylı ele almış ve öncelikle necasetleri *hafif* ve *galiz* olmak üzere ikiye ayırmıştır. Galiz necasetleri katı ve sıvı olmak üzere ikiye ayırmış ve neler olduğunu sıralamıştır: “Galiz didükleri murdarun koyusından bir dirhem ya suvıgından adam ayası kadar tona ya gevdeye degse namaz yirine ya ayagina degse namazı dürüst olmaz.”¹¹⁶ İznikî hafif olan necasetleri de katı ve sıvı olmak üzere ikiye ayırıp şöyle tanımlamıştır: “Hafif didükleri murdarun dahı gevdeye ya tona degse eni uzunı bir karış olsa namazı reva degül.”¹¹⁷ İznikî daha sonra da necasetlerin temizlenmesi ile ilgili bazı yöntemlerden bahsetmiştir.

Bilmen, tahâret konusunda şöyle demiştir: “Hadesten yani ‘necaset-i hükmiye’ denilip guslü ve abdesti icap eden şeylerden temiz bulunmak lazım olduğu gibi ‘necâseti hakikiye’ denilip maddeten pis bulunan şeylerden de temiz bulunmak da lâzımdır. Şöyle ki namaz kılacak kimsenin bedeni ile rubası ve namaz kılacağı yer, temiz olacaktır.”¹¹⁸

b. Setr-i Avret

İznikî’nin setr-i avret konusundaki açıklaması şöyledir: “Erün avreti göbegi altından dizine degindür karavaşun avreti dizleri altundan emcekleri altına degindür er ile avratun yüzünden ve avucı içinden artuğı avretdür.”¹¹⁹

Bilmen de İznikî gibi avret mahallinin erkeklerde göbek altından diz altına kadar olduğunu, kadınlarda ise yüz ve el hariç bütün bedenlerinin avret mahalli olduğunu ifade etmiş ve miktarını şöyle açıklamıştır: “Avret sayılan uzuvlardan birinin tamamı veya nihayet dörtte biri açık bulunsa namazı bozar, fakat dörtte birinden noksan miktarı açık bulunsa namazı bozmaz.”¹²⁰

c. İstikbal-i Kible

İznikî, her bölgede kiblenin tayini işinin kolay olmadığını belirttiikten sonra kendi yaşadığı İznik şehri için kiblenin nasıl tayin edilebileceğini ifade etmiş ve Bilmen’ e

¹¹⁶ İznikî, a.g.e., vr. 10b.

¹¹⁷ İznikî, a.g.e., vr. 10b.

¹¹⁸ Bilmen, a.g.e., s. 98.

¹¹⁹ İznikî, a.g.e., vr. 10b.

¹²⁰ Bilmen, a.g.e., s. 99.

ilaveten Şu bilgiyi vermiştir: “Kim kibledeŶ yana y nel p kılmaga d Őmanden korksa d Őmanden yana d ne kıla.”¹²¹

Bilmen, kibleye yönelme konusunda oldukça detaylı bilgi vermiştir: “Kâbe-i Muazzama’nın yanında veya içinde bulunanlar bunun herhangi bir tarafına yönelerek namazlarını kılabirirler. Fakat Kâbe-i Muazzama’dan gâip bulunan kimselerin tam Kâbe’ye müteveccihen namaz kılmaları farz değildir, belki Kâbe cihetine yönelmeleri farzdır, bu kif yet eder.”¹²²

d. Vakit

İznikî, beş vakit namazın güneŐe göre vakitlerinin nasıl belirleneceğini uzun uzadıya anlatmış ve Şu bilgiyi vermiştir: “Bir kişi namaz vakti çıkdı mı çıkmadı mı bilmeŶe vakt-ı namaz diyü niyet idüp kılsa eger çıkmamıŐ olursa vakt-ı namazu olur eger  ıkmıŐısa ol vaktun kazası yirine turur.”¹²³

Bilmen, “Farz namazlar ile bunların sünnetleri ve vitir namazıyla teravih ve bayram namazları için vakit Őarttır.”¹²⁴ demiŐ ve namazların vakitlerini açıklamıştır.

e. Niyet

İznikî niyet konusunda ek olarak Şu bilgiyi vermiştir: “Kişi niyetle el bağladuğı arasında dünya iÇin dünya kelamın itŶe ol niyet bozulur ikileyin niyet gerekdür.”¹²⁵

Bilmen’e göre; “Niyet, Allah Teâlâ için hul s ile namaz kılmayı dilemek ve hangi namazın kılınacağını bilmektir. Niyetin kalb ile yapılıp dil ile söylenmesi evl dır. Farz namazlarda ve bayram ile vitir namazlarında bunları tayin etmek lazımdır. Fakat hangi namaz olduğu tayin edilmeksizin vakit içinde ‘bu vaktin farzını kılmaya’ diye niyet edilmesi kif yet eder. Cuma namazı bundan müstesnadır. Niyetin tekbir zamanına mukarin olması eftaldir. İmam olan zatın imamete niyet etmesi lazımdır değildir. Ancak kendisine kadınların da iktidaları sağ h olmak için imamete niyet eylemesi lazımdır.”¹²⁶

¹²¹ İznikî, a.g.e., vr. 11a.

¹²² Bilmen, a.g.e., s. 100.

¹²³ İznikî, a.g.e., vr. 11a.

¹²⁴ Bilmen. a.g.e., s. 102.

¹²⁵ İznikî, a.g.e., vr. 11a.

¹²⁶ Bilmen, a.g.e., ss. 107-109.

2. Namazın Rükünleri

İznikî namazın rükünlerinin altı tane olduğunu bildirmiştir; “Namazun rükünleri altıdır evvelki kim namazun evvelünde elin bağlamadın “Allahu Ekber” dimekdür biri Kur’an okurken öri turmakdur biri Kur’an okumakdur biri rükûa varmakdur biri secdedür ve namaz ahırında oturmakdur et-tahıyyat okıyacak kadar.”¹²⁷ Bunların dışında İznikî, Ebû Hanife'ye göre namaz kılan kişinin namazdan kendi fiili ile çıkmasının da farz olduğunu belirtmiştir.¹²⁸

Bilmen de namazın rükünlerini İznikî gibi altı maddede ele almış ve bunları tek tek açıklamıştı: “ 1-İftitah Tekbiri, 2- Kıyam, 3- Kıraat, 4- Rukû, 5- Sücut, 6- Kade-i Ahire.”¹²⁹

a. İftitah Tekbiri

İznikî iftitah tekberi hakkında şu bilgileri vermiştir: “Kim namaz evvelinde elin kaldırdığı vakit “*Allahu Ekber*” demek yigrekdür amma Allah er-Rahman ya Allah el-Azim ya Subhanallah ya Elhamdulillah diye ya La ilahe illallah ya Allah dise namazı reva olur Allahu Ekber diyecek evvelindeki hemzeyi çekse ‘ulemanun çoğı kıyında namazı bâtil olur eger ekberun bisin çekse fâsid olmaz.”¹³⁰

Bilmen ise konuya şöyle bir giriş yapmıştır: “Namaza ‘Allahu Ekber’ diye başlanır ki buna ‘Tahrime’ denir. Allah Teâlâ’ya mahza ta’zim için zikredilecek bir tabir ile yapılır, bununla namaza girilmiş, dışarıdan ilgi kesilmiş olur.”¹³¹

Bilmen de İznikî ile aynı bilgileri vermiş ve “Allahu Ekbâr” denilmekle namaza başlanamayacağını, çünkü anlam değişeceği için namazı bozduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında Bilmen, “Allah ismi celilinin elifine med ilavesiyle Âllâh denilmesi de şekki ifade edeceği için namazı bozar.”¹³² demiştir.

b. Kıyam

¹²⁷ İznikî, a.g.e., vr. 10b.

¹²⁸ İznikî, a.g.e., vr. 10b.

¹²⁹ Bilmen, a.g.e., s. 98.

¹³⁰ İznikî, a.g.e., vr. 11b.

¹³¹ Bilmen, a.g.e., s. 109.

¹³² Bilmen, a.g.e., s. 109.

İznikî, kıyamın namazın rükünlerinden biri olduğunu bildirmiş ve hasta namazını anlatırken kıyam hakkında da bilgi vermiştir. Buna göre hasta olan kişinin ayakta durmaya gücü yetmiyorsa oturarak, buna da gücü yetmiyorsa yatarak ima ile kılabileceğini ifade etmiştir.

Bilmen, kıyamın farz ve vacip namazlara nazaran bir rükün olduğunu ifade etmiş ve konu hakkında İznikî'yle paralel oldukça detaylı bilgi vermiştir.¹³³

c. Kıraat

İznikî, kıraatin miktarı konusunda Bilmen'le aynı bilgiyi vermiştir: “Kur'an okumakta dahı farz olan bir uzun âyet ya üç kısa âyet okumakdur.”¹³⁴

Bilmen kıraat hakkında şunları söylemiştir: “Namazda kıraat, namaz kılanın kendi nefsi işitecek derecede lisan ile harflerini tashih ederek Kur'a-ı Kerim ayetlerinden bir miktar okunmasıdır. Nafile namazlar ile vitrin ve iki rekatlı farz namazların her rekatinde kıraat farzdır. Fakat dört veya üç rekatlı farz namazların yalnız iki rekatlarında kıraat farzdır.”¹³⁵ Bilmen kıraatin miktarı konusunda İmam-ı Âzam ve imameynin görüşünü aktarmıştır. Kıraatte farz olan miktar İmam-ı Âzam'a göre kısa bile olsa bir âyet, İmameyne ve İmam-ı Âzam'dan diğer bir rivayete göre ise kısa üç ayet veya böyle üç ayet miktarı uzun bir ayettir.

d. Rükû

İznikî rükû hakkında sadece şu bilgiyi vermekle yetinmiştir: “Rükûda dahı farz olan şöyle durmak gerek kim beli ile başı beraber ola.”¹³⁶

Bilmen namazda rükû konusunda verdiği bilgi şöyledir: “Ayakta namaz kılan kimsenin ruku için yalnız başını değil, arkasını da eğerek başı ile arkası müstakim bir had gibi mutedil bir vaziyet almış bulunur. Oturduğu halde namaz kılan kimse, rükû ederken alını dizlerine muvazi olacak derecede arkasını eğmelidir. Ruku şeklinde kambur olan kimsenin rükû için başını biraz eğmesi lazımdır.”¹³⁷

e. Secde

¹³³ Bilmen, a.g.e., ss. 110-111.

¹³⁴ İznikî, a.g.e., vr. 11b.

¹³⁵ Bilmen, a.g.e., s. 113.

¹³⁶ İznikî, a.g.e., vr. 11b.

¹³⁷ Bilmen, a.g.e., ss. 113-114.

İznikî, secde konusunda şu noktaya temas etmiştir: “Eger secde itdüğü yir ayığı turduğı yirden bir karış kadarı yüksek olsa namazı reva olur eger artuk yüce olsa reva degül.”¹³⁸ İznikî, aynı zamanda secde ederken alın, burun ve dizlerin yere değmesi gerektiğini de ifade etmiştir.¹³⁹

Bilmen, secde hakkında şu bilgilere vermiştir; “Namazda secde için yere cephe konulduğu halde burun konulmasa secde yine caiz olur ki böyle bir secde bir özür bulunmayınca mekruhtur. Bilâkis burun konulduğu halde cephe konulmasa bakılır, eğer bir özre mebni ise secde bilittifak câiz olur. Secdede elleri, dizleri yere koymak her halde farz değildir, belki sünnettir. İki ayağın veya bir ayağın parmakları yere konulmadıkça secde câiz olmaz. Kalabalığa veya bir başka özre mebni dizler üzerine secde câizdir. Secde edilecek mevzi, ayakların konulduğu yerden yüksek olunca bakılır, eğer yükseklik yarım arşın yani on iki parmak miktarı ise secde câiz olur, bundan ziyade ise câiz olmaz.”¹⁴⁰

f. Kâde-i Âhire

İznikî, kâde-i âhire konusunda sadece şu cümleyi söylemekle yetinmiştir: “Tahiyata oturmakta dahı farz olan ‘abduhü ve resuluhuya degin denlü okıyıcak kadar oturmakdur.”¹⁴¹

Bilmen, kâde-i âhirenin namazların sonunda teşehhüt miktarı yani tahiyatı okuyacak kadar oturmak olduğunu ifade etmiş ve bu konu hakkında birkaç önemli noktaya temas etmiştir:

- “Bir kimse iki rekat sabah namazını kılıp da sonra oturmaksızın üçüncü bir rekata kalkarak bunun sonunda secde edecek olsa bu namaz nafiye dönmüş olur. Binaenaleyh bir rekat daha ilave edilerek sonra oturmak lazım gelir.
- Bir kimse namazın sonunda teşehhüt miktarı oturup da ba’dehü namazdaki tilavet secdesini hatırlayarak secdeye varsa namazı fasit olur.
- Son ka’denin tamamını uyku içinde geçiren bir kimse, uyandıktan sonra tekrar bir teşehhüt miktarı oturmazsa namazı fasit olur.”¹⁴²

¹³⁸ İznikî, a.g.e., vr. 11b.

¹³⁹ İznikî, a.g.e., vr. 11b.

¹⁴⁰ Bilmen, a.g.e., ss. 114-115.

¹⁴¹ İznikî, a.g.e., vr. 12a.

Bilmen, ta'dili erkân ve namazdan kendi sun'u ile çıkmak konularına da temas etmiş; fakat İznikî bu konular hakkında malumat vermemiştir.

3. Namazın Vacipleri

İznikî namazın vaciplerini on iki maddede, Bilmen ise on dokuz maddede incelemiştir. İznikî Bilmen'den farklı olarak namazın vâcipleri arasına şu iki maddeyi de dâhil etmiştir:

- (1) Dört rekat farzların son iki rekatlarında fatihadan sonra bir şey okumamak,
- (2) Rükû ve secdeden kalkarken doğrulmak.¹⁴³

Bilmen, namazın vâciplerine riâyet ile namazın farzlarının tekmiil, noksanlarının da telâfi edilmiş olacağını ifade etmiş ve namazın vaciplerini şöyle sıralamıştır:

- "Namaza başlarken yalnız 'Allah' ismi Celili gibi sırf ta'zimi ifade eden bir lâfız ile iktifa edilmeyip tekbiri ifade eden bir tabirin bulunması, mesela 'Allahu ekber' demek,
- Namazlarda Fatiha Sûre-i Celilesini okumak,
- Namazlarda farz olan kıratın ilk iki rek'ata tahsis etmek,
- İlk iki rek'attan her birinde bir def'a Fatiha-i şerife okuyup tekrar etmek,
- Fatiha-i şerifeyi, okunacak sair sûrelerden veya âyetlerden evvel okumak,
- Fatiha-i şerifeye, başka bir sûre veya bir sûre yerine kaim olacak miktar âyeti kerîme ilâve etmek,
- Öğle, ikindi ve gündüzün kılınan nafil namazlarda kıraati hafiyen okumak,
- Cemaatle kılınan namazlardan sabah, cuma, bayram, teravih, vitir namazlarının her rek'atında, akşam, yatsı namazlarının ilk iki rek'atlarında cehren, öğle ve ikindi namazlarının bütün rak'atlarıyla akşam namazının üçüncü ve yatsı namazının da son iki rek'atlarında hafiyen kıraatta bulunmak,
- Vitir namazında kunut okumak ve kunut tekbiri almak,

¹⁴² Bilmen, a.g.e., s. 117.

¹⁴³ İznikî, a.g.e., vr. 12a.

- Kazaya kalan bir namaz, gündüzün cemaatle kılınsa bakılır: Eğer sabah namazı gibi cehren kıraat olunması lâzım gelen bir namaz ise yine cehren kıraat olunur ve illâ sırren kıraat icap eder. Münferit ise muhayyerdir. Cehren kıraat olunacak bir namazda cehren kıraatte bulunabilir. Bir rivayete göre ise, muhayyer olmayıp gündüz kaza edeceği herhangi bir namaz da hafiyen okunması vâciptir.
- Secdede yalnız cephe ile iktifa edilmeyip alın ile beraber burnu da yere koymak,
- Üç veya dört rek'atlı namazlardaki birinci ka'de vaciptir.
- Namazların her ka'desinde teşehhütte bulunmak, tahiyyatı okumak,
- Namaz içinde okunan secde âyetinden dolayı tilâvet seidesinde bulunmak,
- Namazlarda sehven terk edilen vâciplerden dolayı sehv secdelerinde bulunmak,
- İki bayram namazının üçer ziyade tekbirleri vaciptir.
- Namazların farzlarında tertibe riayet etmek ve iki farz arasında farz olamayan bir şeyin girmesine meydan vermemek,
- Vâciplerden her birini de yerinde ityan edip te'hire bırakmamak,
- Namazların nihayetinde selam vermek.¹⁴⁴

4. Namazın Sünnetleri

İznikî namazın sünnetlerini yirmi maddede, Bilmen ise on dokuz maddede toplamıştır. İznikî, Bilmen'den farklı olarak namazın sünnetlerine şu üç maddeyi dahil etmiştir:

- “Namaza başlama tekbiri sırasında erkeklerin ellerini kulakları hizasına kadar, kadınların da omuzları hizasına kadar kaldırması,
- İlk secdeden kalkınca bir kere *Sübhâne rabbiye'l-a'lâ* diyecek kadar bekledikten sonra ikinci secdeyi yapmak,

¹⁴⁴ Bilmen, a.g.e., ss. 118-119.

- Öğle ve Sabah namazlarında okunacak süreler Tekeddüm ile Buruc arasındaki süreler olmalı. Akşam namazında Lem Yekün'den aşağıdaki süreler olmalı, ikindi ve yatsı namazında okunacak süreler Buruc ile Lem Yekün arasından olmalıdır,¹⁴⁵

Bilmen sünnetlerin, namazların vâciplerini tamamlayıp onlardaki kusurları telâfiye ve fazla sevaba vesile olacağını, sünnetlere riâyet ve devamın Resulullah'a muhabbet nişânesi olduğunu ifâde etmiş ve ayrıca namazın sünnetleri konusunda İznikî'den farklı olarak şu hususlara temas etmiştir:

- “Beş vakit namaz ile Cuma namazı için ezan ve ikamet sünnettir
- İmam olan zatın tekbirleri ve rukudan kıyama kalkarken, “Semiallahü limenhamideh” cümlesini ve namazın sonunda iki tarafa vereceği selamı, hacet miktarı cehren yapması sünnet olduğu gibi cemaatin rükudan kalkarken gizlice “Allahümme Rabbena velekelhamd” demesi tekbirler ile selamı gizlice yapması da sünnettir.
- Namazda erkeklerin sağ ellerini göbeklerinin altında olarak sol elleri üzerine koymaları, ve baş parmaklarıyla serçe parmaklarını halka şeklinde bulundurarak bununla sol bileklerini tutup diğer üç parmaklarını kolları üzerine uzatmaları, kadınlarda halka etmeksizin sağ elleri göğüsleri üzerinde tam sol elleri üzerine koymaları sünnettir. İznikî ise sadece sağ elin sol el üzerine konulmasının sünnet olduğunu söylemiş, uygulamada erkek ve kadınlardaki bu farklılığa değinmemiştir.
- Rükû halinde Kadınlar parmaklarını açıkça bırakmazlar ve dizlerini tutmazlar, eleri dizleri üzerine koymakla iktifa ederler. İznikî ise sadece erkeklerdeki uygulamayı tarif etmiş, bayanların uygulamasındaki farklılığı belirtmemiştir.
- Kıyamda bir özür bulunmadığı takdirde iki ayağın arasını dört parmak kadar açık bulundurmamak sünnettir.
- Rükûda erkelerin inciklerini dik tutmaları, kadınların da dizlerini bükük bulundurmaları sünnettir.

¹⁴⁵ İznikî, a.g.e., vr. 12a.

- Ka'delerde ve secdeler arasındaki celselerde ellerin kibleye karşı bir halde oyuklar üzerine konulup dizlerin tutulması sünnettir.
- Ka'delerdeki teşehhütlerde 'lâilâhe' denirken sağ elin şahadet parmağı kaldırılıp 'illâllah' denirken indirilmesi sünnettir.
- Farzların, vitir namazının ve müekked sünnetlerin son ka'delerinde, gayri müekked sünnetler ile sair nafîle namazların da her ka'desinde tahiyattan sonra Nebiyyi Ekrem Efendimize selâtü selâm okumak sünnettir.
- Namazların sonunda selam verirken yüzün evvelâ sağ, sonra sol tarafa dönülmesi sünnettir.
- Sütire ittihazı sünnettir.¹⁴⁶

5. Namazın Âdabı

İznikî, namazın müstehapları başlığı altında bu konuya temas etmiş olup altı madde sunmuştur. İki müellifin ifade etmiş oldukları maddelere bakacak olursak; İznikî, secde ederken dizlere; Bilmen ise burnun iki kenarına bakılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁷ Bunun dışında İznikî, namazda tahiyat okurken kelime-i şehâdet sırasında sağ elin şahadet parmağını kaldırmanın müstehap olduğunu; Bilmen ise bunun sünnet olduğunu ifade etmiştir.

Bilmen, namazların âdabına riayet edilmesinin efdal olup ziyade sevap kazanmayı sağladığını belirtmiş ve namazların âdablarını yedi maddede toplamış ve ayrıca İznikî'den farklı olarak şu hususları da vermiştir:

- "Namazlarda zahiren ve batınan bir sükûnet, bir huzur, bir haşyet içinde bulunmak,
- Üst elbiseyi açık bulundurmuyup düğümlemek ve erkekler için iftitah tekbiri alırken ellerini mevcut ise yenlerinden dışarıya çıkarmak,
- Namaz kılarken secdede burnun iki kanadına, ka'dede kucağa, salamda da sağ ve sol omuz başlarına bakmak,
- Rükû ve sücut tesbihlerini tek başına namaz kılan için üçten ziyade yapmak,

¹⁴⁶ Bilmen, a.g.e., ss. 120-123.

¹⁴⁷ İznikî, a.g.e., vr. 12b.

- İkamet alınırken ‘haydin felâha’ denildikte imam ile cemaat için ayağa kalkmak,
- İmam için ‘namaz başladı’ denildiği anda namaza başlamak.”¹⁴⁸

6. Namazın Mekruhları

İznikî, namazın mekruhlarını otuz dokuz maddede, Bilmen ise kırk dokuz maddede toplamıştır. İznikî, namazın mekruhlarını anlatırken Bilmen’den farklı noktalara da değinmiştir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

- “Namaz kılarken cemaat imamı görmese, imam yüksekte cemaat alçakta yahut da cemaat alçakta imam yüksekte olsa mekruhtur.
- Bir safta yer varken arka safta durmak ve Ramazan dışında vitri cemaatle kılmak.”¹⁴⁹
- “Sonraki rekatta, önceki rekatta okunan surenin üstündeki sureyi okumak, okunan önceki sureyle ikinci sure arasında iki sure olması ve iki rekatta bir sureyi okumak,
- “Cuma günü hutbe okunurken, bayram ve akşam namazından önce nafile kılmak mekruhtur.”¹⁵⁰

Bilmen, namazın mekruhlarını tahrimi ve tenzihî olmak üzere iki kısma ayırmış ve şöyle tanımlamıştır: “Bir vâcibin terkini mutazammın olan bir şey, tahrimen mekruhtur. Bir sünnetin terkini mutazammın olan olan bir şey de tenzihen mekruhtur.”¹⁵¹

Bilmen’in İznikî’den farklı olarak değindiği hususlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

- “Namaz kılarken bir özür bulunmaksızın yere, direğe, duvara veya asaya dayanmak, rüku halinde başı yukarı tutmak veya aşağı indirmek, namazda bir hacet bulunmaksızın bir çocuğu veya kendisini meşgul edecek herhangi bir şeyi yüklenmek,

¹⁴⁸ Bilmen, a.g.e., s. 124.

¹⁴⁹ İznikî, a.g.e., vr. 13b,

¹⁵⁰ İznikî, a.g.e., vr. 14a.

¹⁵¹ Bilmen, a.g.e., s. 206.

- Namazda bir kere sağı bir kere sola doğru meyletmek, özürsüz yere birbirini peşine olmamak üzere birkaç adım yürümek, bit veya pire tutmak, öldürmek ve kovalamak,
- Namazda güzel bir şeyi koklamak veya tükürüğü atmak veya libas ile bir veya iki kere yelpazelenmek veya namazdan evvel veya namaz içinde bir erkek için kolları dirseklere doğru toplamak,
- Namazda kıyam, rükû ve sücut hallerinde elleri bir özür bulunmaksızın mesnûn olan uzuvlar üzerine koymamak,
- Namazda daha dizleri yere koymadan elleri yere koymak ve secdeden kalkarken dizleri ellerden evvel kaldırmak, yanları yere koyup butları, incikleri yukarıya dikmek,
- Rükû ve secde ederken iftitah tekbirinde olduğu gibi elleri yukarıya kaldırmak ve pek acele rükû ve sücût eder olmak,
- Namazda bir zaruret bulunmaksızın bil' ihtiyar öksürmek, sesi işitilmeyecek derecede üfürmek ve daha selam vermeden terleri veya yüze dokunmuş olan toprakları silmek, kırdan namaz kılariken çakıl taşlarını el ile düzeltmek,
- Namaz içinde verilen selâmı el veya baş işaretiyle almak,
- Namazda dişlerin arasında nohut tanesinden küçük bulunan bir yemek parçasını yutmak,
- Mübah bir taam hazır olduğu halde namaza başlamak,
- Rükûda veya secdede tesbihleri terk etmek veya üçten az okumak; meşru olan tekbirleri ve zikirleri intikal hallerinden sonra okumak,
- Namazın sıhhatine mani olmayacak miktar az bulunan bir necâsetin libasta, bedende veya namaz yerinde bulunması,
- Erkeklerin namazı bir zaruret bulunmaksızın ipek libaslar ile kılmaları ve secde ederken yere değmesin diye bütün saçlarını arka taraflarına bir kordela veya saire ile toplamış bulunmaları,
- Namaz içinde az bir amel ile üzerinden bir libası çıkarmak veya başındaki sarığı açmak veya böyle bir şeyi giyinmek veya başına sarmak; namazda

başın etrafına mendil gibi bir şey bağlayıp tepesini açık bırakmak, namazda tekâsülden ve tehâvünden dolayı başı açık bulundurmak.”¹⁵²

7. Namazı Bozan Şeyler

İznikî, namazın bozulmasını; “Namaz fâsid olmak oldur kim namaz bozıla ikileyin kılmak lâzım ola.”¹⁵³ şeklinde tanımlamıştır.

Her iki müellif de başlanılmış bir namazı ifsat edecek şeyleri sıralamış ve İznikî, Bilmen’den farklı olarak şu bilgileri vermiştir:

- “İmam yanılrsa ayruk âyete geçse uyanlardan biri eydi virse eydenün namazı fâsid olur amma imam dahı eydenün ağzından alup okusa imamun dahı fâsid olur .”¹⁵⁴
- “Ebu Hanife’den şöyle rivayet vardır dimiş kim bir kişi ağzına bir pâre şeker koysa dahı namaza dursa dahı ol şeker erise boğazından aşağı geçse dahı tadın tuysa namazı fâsid olmaz amma ağzın açsa yağmur girse anı yudsa namazı fâsid olur.”¹⁵⁵
- “Eger cemâ’at ile imam aralığında divâr olsa şol kadar yüksek olsa kim cemâ’at bakup imamı görmese cemâ’at namazı fâsid olur.”¹⁵⁶
- Bilmen, namazı bozan şeyleri “müfsidât-ı salât”¹⁵⁷ olarak ifade etmiş ve İznikî’nin verdiği bilgilere ilaveten şu noktalara da değinmiştir:
- “Namazda ‘Allah’ ismi celili işitilmekle ‘Celle celâlüh’ denilse veya efendimizin ismi şerifi işitilmekle ‘Sallallahü aleyhi ve sellem’ denilse bakılır; eğer bununla bir cevap kastedilmiş ise namaz fasit olur.
- Namazda bir kimseye lisanen selâm vermek veya başkasının selâmını almak veya musafeha suretiyle selamlaşmak namazı bozar.
- Bir kimse namazda kendi imamından başka bir zatın okuduğu Kur’an’daki yanlışlığı düzeltse, kaldığı yeri açsa namazı bozulur.

¹⁵² Bilmen, a.g.e., ss. 206-212.

¹⁵³ İznikî, a.g.e., vr. 13a.

¹⁵⁴ İznikî, a.g.e., vr. 13b..

¹⁵⁵ İznikî,a.g.e., vr. 13b

¹⁵⁶ İznikî, a.g.e., vr. 13b

¹⁵⁷ Bilmen, a.g.e., s. 213.

- Namazda iken hayvana binmek, namazı bozar.
- Namaz içinde bir ayakkabıyı iki el ile giymek, namazı bozar.
- Namaz içinde bulunan bir erkeğin namazı kendisini zevcesinin öpmesi veya okşamasıyla namaz bozulmaz; fakat tersi bir durumda kadının namazı bozulur.
- Ağızda bulunan bir şeker parçasının, namazda çiğnenmediği halde tadı boğaza gitse namazı bozar.
- Namaz içinde vuku bulacak bayılmak veya çıldırmak ile namaz fasit olur.”¹⁵⁸

B. İMAMET VE CEMAAT

İznikî, imamet ve cemaat hakkında ana hatlarıyla şu hususlara değinmiş ve aşağı yukarı Bilmen’le aynı bilgileri vermiştir.

İznikî, imamlık ile ilgili bölümde şu konulara temas etmiştir: “1. İmamlığa kimlerin lâyıık olduğunun belirlenmesi, 2. İmamlık yapması mekruh olan kimseler, 3. İmamlığı geçersiz olan kişiler, 4. Mukîm’in yolcuya, yolcunun mukîme uyması ile ilgili meseleler, 5. Birbirine uyması sahih olan ve olmayan kimseler.”

İznikî, cemaatle ilgili meseler arasında şunları zikretmiştir: “ 1. Kişinin cemaate gelmemesini mazur kılan özürler, 2. Kadınların cemaate katılması ve imamın onlar için niyet etmesi, 3. Teravîh namazının cemaatle kılınmasına ilişkin esaslar, 4. Kadınların kendi aralarında cemaat yapmaları ve saf düzeni, 5. Kadının erkekle aynı hizada saf tutmasına ilişkin hükümler, 6. Kendi başına farz namaza başlamış olan kişinin kameti işitince namazını bırakıp yahut tamamlayıp cemaate katılmasına ilişkin hükümler, 7. İmamın yapması ile cemaatin de yapması gereken ve imam yaptığı halde cemaatin imama uymasının gerekli olmadığı meseleler.”¹⁵⁹

İznikî, imâmete lâyıık olan kişinin özelliklerini şöyle sıralamıştır: “İmamlık iden Kur’anı dürüst okumak gerek ve cemi’i ahkamların bilmek gerek ve zâhid ve ulu kici günahların sakınmak gerek eger iki kişi hazır olsa kankısının zühdi ve müslümanlığı artuğısa ol kıla onda dahı beraber ise kankısının yüzi hulki gökcek ise ol kıla onda dahı beraber ise kankısın kim cemaat dilerse ol kıla.”¹⁶⁰

¹⁵⁸ Bilmen, a.g.e., ss. 213-218.

¹⁵⁹ İznikî, a.g.e., vr. 16b.

¹⁶⁰ İznikî, a.g.e., vr. 16b.

İznikî, imamlığı mekruh olan kişilerin özelliklerini ise; “Kulun ve gözsüzün ve zinadan toğmuşun ve fâsikun ve ehl-i bid’atun ve kemha giyenün ve kulagina küpe geçürenün ve sakalın yolanun imamlığı mekruhdur.”¹⁶¹ şeklinde sıralamıştır.

Bilmen ise imametın başlıca şartlarını sıralamış ve ardından imâmete lâıık olan kişinin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir: “İslam, bülüğ, akıl, zükûret, kıraat, özürlerden selamettir. Cemaat arasında imamete en lâıık olan âlim, yani fakih olandır. Bunda müsavi olsalar kıraati daha güzel olandır. Bunda da müsavi olsalar ziyade mütteki olan, yani haramdan kaçınandır. Bu üç vasıfta müsavi olsalar yaşta büyük olandır. Bunda da müsavi olsalar hilm, rıfk, hayâ gibi ahlâk i’tibarile daha mükemmel olandır. Bu hususta da müsavi olsalar yüzce, sonra nesebce, sonra sesce, daha sonra libas bakımından nezâfetçe güzel olandır. Bunların hepsinde de bilfarz müsavi olsalar, aralarında kur’a çekilir.”¹⁶²

Bilmen, akil baliğ, hür ve meşakkatsiz bir halde birlikte namaz kılmaya kadir olan erkek müslümanların toplanıp cemaatle Cuma namazını kılmalarının farz, sair farz namazlarını kılmalarının ise bir sünnet-i müekkede olduğunu ifade etmiş ve dört mezhep imamının bu konu hakkındaki görüşlerini bildirmiştir.¹⁶³ İznikî de cemaatle namaz kılmanın sünnet olduğunu belirtmiştir. Daha sonra her iki müellif de cemaatle namazın önemine binaen şu hadisi nakletmişlerdir: “Cemaatle namaz kılmanın sevabı, münferiden namaz kılmanın sevabından yirmiyedi kat fazladır.”¹⁶⁴ Her iki müellif cemaat ve imamete dair birtakım önemli hususlara da temas etmişlerdir.

Bilmen cemaatle namaz kılmaya dair birtakım tanımlar yapmış, imamet ve cemaat hakkında da birtakım görüşler sunmuştur.

1. Namazların Tatbiki

İznikî, namazı bilerek terk eden kişinin durumunu Şafilere ve Hanefilere göre açıklamıştır. Şâfîlere göre dört vakit namazı bilerek terk eden kimsenin cezasının ölüm olduğunu, bir görüşe göre bu kişi mürted olarak ölmüş olacağını, diğer bir görüşe göre inkâr etmediği sürece Müslüman olarak ölmüş olacağını bildirmiştir. Hanefilere göre ise

¹⁶¹ İznikî, a.g.e., vr. 16b.

¹⁶² Bilmen, a.g.e., s. 130.

¹⁶³ Bilmen, a.g.e., s. 129.

¹⁶⁴ Bilmen, a.g.e., s. 129, İznikî, a.g.e., vr. 16b.

dört vakit namazı kılmayan kişinin tövbe edip namaz kılmaya başlayıncaya kadar hapsedileceğini nakletmiştir.¹⁶⁵

İznikî, beş vakit namaz, kaza namazı, hasta, yolcu, bayram, cuma ve cenaze namazları hakkında bilgi vermiştir. Tatavvu ve teravih namazlarının isimleri eserde geçmesine rağmen İznikî bu namazlar hakkında açıklama yapmamıştır.

Bilmen ise öncelikle beş vakit namazın nasıl kılındığına değinmiş ve daha sonra diğer namazların sureti tatbikiyesini ayrıntılı şekilde ele almıştır.

2. Cuma Namazı

İznikî, cumanın vücubunun şartlarını şöyle sıralamıştır: “Kim cum’a kılmak vâcibdür her ere kim mukîm ola sağ ve gözi görür ola ve yürür ola avrat ve kul ve müsafır ve şayru ve gözsüz ve kötürüm olmaya eger bu şartlarun birisi eksük olsa cum’a namazı vâcib olmaz amma gelüp cum’a namazın kılurlarsa öyle namazı yerine turur.”¹⁶⁶

Bilmen ise Cumanın vücub şartlarını şöyle sıralamıştır:

1. “Erkek olmak. Cuma namazı erkeklere farz olup kadınlara farz değildir.
2. Hürriyet.
3. İkamet.
4. Sıhhat. Hastabakıcılığı da bu cümledendir. Şöyle ki; hasta bakıcısı camiye gittiği takdirde hastanın zayi olacağından korkulursa kendisine Cuma namazı farz değildir.
5. Ayakların selameti. Binaenaleyh kötürüm veya ayakları kesilmiş olan kimselere Cuma namazı farz değildir, velev ki kendilerini yüklenecek kimseleri bulunsun.
6. Düşman korkusu, şiddetli yağmur, ziyade çamur ve emsali de Cuma namazına gidilmemesini mübah kılacak mazeretlerdendir.”¹⁶⁷

¹⁶⁵ İznikî, a.g.e., vr. 18a.

¹⁶⁶ İznikî, a.g.e., vr. 18b.

¹⁶⁷ Bilmen, a.g.e., s. 146.

İznikî, Cuma namazının eda şartları konusunda hutbe, şehir ve sultana (kadı, müftü,bey) vurgu yapmış ve *Hülâsâ, Kâfi Şerhi, el-Mebsût, en-Nihâye* gibi eserlerden nakillerde bulunarak Cuma hutbesine dair şartları zikretmiştir.

Bilmen, Cuma namazının eda şartlarını şöyle sıralamıştır:

1. “Cuma namazını, veliyülemrin veya naibinin kıldırması.
2. İnziâm. Ya’ni muayyen bir yerde, bir mabette Müslümanların toplanıp Cuma namazını kılmaları için veliyülemr tarafından müsaade edilmiş olmalarıdır.
3. Vaktin devamı. Şöyle ki Cuma namazını kılabilmek için öğle vakti henüz devam etmekte olmalıdır.
4. Cemaat. Şöyle ki Cuma namazı için cemaatin en az miktarı imamdan başka üç kişidir. Ebû Yusufa göre imamdan başka iki kişidir. İmam Malik’ten bir rivayete göre otuz, İmam Şafiî ile İmam Ahmed’in zahiri mezhebine göre de kırk kişidir.
5. Cumanın farz olan namazından evvel hutbe okunması. Hutbenin vacipleri; hatibin taharet üzere olaması, mesturülavre bulunması ve hutbeyi ayakta okumasıdır. Hutbenin sünnetleri de hutbeyi iki kısma ayırmak, bunların arasında bir tesbih veya üç ayet okunacak kadar oturmaktır. Ayrıca her iki hutbeyi de uzatmamak sünnettir.
6. Cuma namazının bir beldede veya belde hükmünde bulunan bir yerde eda edilmesi.”¹⁶⁸

3. Bayram Namazı

İznikî bayram namazlarının nasıl kılınacağını açıkça anlatmış, teşrik tekbirlerine de vurgu yaparak ramazan ve kurban bayramı hutbelerinde ele alınması gereken konulara birer cümleyle temas etmiştir. Şöyle ki: “Hatib, oruc bayramı hutbesinde fitre nedür ve kime vâcibdür bildüre kurban bayramı hutbesinde kurban nedür ve kime vâcibdür bidüre.”

169

¹⁶⁸ Bilmen, a.g.e., ss. 147-149.

¹⁶⁹ İznikî, a.g.e., vr. 19a.

Bilmen, öncelikle bayramın ne anlam ifade ettiğine değinmiş ve daha sonra bayram namazları hakkında şu bilgilere yer vermiştir: ”Kendilerine Cuma namazı farz olan kimselere - Cuma namazının vücup ve eda şartları dairesinde- Ramazan ve Kurban Bayramı namazları vâciptir. Yalnız bayram namazlarında hutbeler, vâcip olmak üzere şart değildir. Belki bu namazlardan sonra hutbe okunması bir sünneti seniyyedir. Bayram namazları ikişer rek’attır ve cemaatle cehren kılınır. Ayrıca Bayram namazlarının her rek’atında üç zait tekbir bulunmuş olur ki bunlar da vâciptir. Hatip, Bayram namazını müteakip minbere çıkar, oturmaksızın hutbeye başlar ve Cuma’da olduğu gibi iki hutbe irat eder. Şu kadar var ki bu bayram hutbelerine tekbir ile başlanır, camaat de bu tekbirlere hafifçe iştirak eder.”¹⁷⁰

Bilmen, bayram namazına hiç yetişemeyen kimsenin kendi başına bayram namazını kılamayıp dilerse dört rek’at nafile namaz kılabilceğine, Kurban bayramı namazını ta’cil, Ramazan bayramı namazını da biraz te’hir etmenin müstehap olduğuna, Ramazan bayramında arefe olmadığına ve teşrik tekbirlerine değinmiş, bunun dışında daha birçok önemli noktaya da temas etmiştir.¹⁷¹

4. Teravih Namazı

İznikî, teravih konusuna imamet ve cemaat konusunu anlatırken değinmiş olup sadece teravih namazının cemaatle kılınmasına ilişkin esasları belirtmiştir.¹⁷²

Bilmen, teravih namazının yirmi rekâttan ibaret bir sünnet-i müekkedede namaz olup camaatle kılınmasının da sünnet-i kifaye olduğunu belirttikten sonra, bir özrü olmaksızın cemaati terk edip bu namazı evde kılan kimsenin günahkar olmazsa da fazileti terk etmiş olacağını ifade etmiş ve iki rekatta bir selam vermek suretiyle on selam ile bitirmenin efdal olduğunu bildirmiştir.¹⁷³

5. Hasta Namazı

İznikî, hasta olanların güçlerinin yettiği ölçüde namaz kılabilceklerini ifade etmiş ve bunu açıklamıştır.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Bilmen, a.g.e., ss. 151-152.

¹⁷¹ Bilmen, a.g.e., ss. 153-154.

¹⁷² İznikî, a.g.e., vr. 17a.

¹⁷³ Bilmen, a.g.e., s. 155.

¹⁷⁴ İznikî, a.g.e., vr. 18a.

Bilmen de aynı görüşleri şöyle ifade etmiştir: “Ayakta durmaya asla kadir olmayan veya ayakta durması hastalığın uzamasına veya artmasına sebep olacağı anlaşılan bir hasta, oturarak namazını kılar. Oturmaya da gücü yetmezse kudretine göre yanı üzerine veya arkası üstüne yatarak ima ile namazını kılmaya mezun olur. İma ile namaz kılmaya kadir olmayan bir hastadan bir gün ve bir gecelik ve daha ziyade olan namazları tehhür eder, sonra iyi olunca bunları kaza etmesi lazım gelir. Diğer bir rivayete göre bir gün ve bir geceden ziyade olan namazları büsbütün sakıt olur. Velew ki akli başında bulunmuş olsun.”¹⁷⁵

İznikî, Bilmen’den farklı olarak namazda fidye konusuna da değinmiştir: “Eger başın egüp degürmeye gücü yetmezse vasiyet ide ne kadar namazı kaldıysa bu kadar namazum kalıp durur eger ölürsem onuncun fidye virün.” İznikî fidyenin miktarını bir vakit namaz için beş yüz yirmi dirhem buğday veya bunun pahası olarak ifade etmiştir.¹⁷⁶

6. Seferin Mahiyeti, Müddeti ve Yolcu Namazı

İznikî de sefer konusunda Bilmen’le aynı bilgileri paylaşmış olup özetle müsafir hakkında şunları söylemiştir: “Kim bir kişi üç günlük yola niyyet itse turduğı yirün ‘imaretlerinden ayrılrsa müsafir olur. Dört rek’at farz iki kıla eger dört kılsa mekruhdur sünetleri kılmazsa dahı dürüstdür amma üçer rek’atı tamam kıla.”¹⁷⁷

Bilmen’e göre sefer; muayyen bir mesafeye gitmektir ki, bu mutedil bir yürüyüş ile üç günlük, yani on sekiz saatlik bir mesafeden ibarettir.¹⁷⁸ Seferiliğın müddetinin on beş gün olduğunu, bu zaman zarfı aşıldığında ise müsafirliğın sona ereceğini ifade etmiştir.

Bilmen; Ramazan ayında seferde bulunan kişilerin oruçlarını tehire bırakmaları, müsafirlerin mesh müddetinin üç gün üç gece olması ve dört rek’atlı farz namazlarını ikişer rek’at olarak kılmalarının İslam dinin yolculara tanıdığı birtakım kolaylıklar olduğunu ileri sürmüştür. Bilmen seferilik konusunda birçok noktaya daha temas etmiştir

¹⁷⁵ İznikî, a.g.e., vr. 18a.

¹⁷⁶ İznikî, a.g.e., vr. 18a.

¹⁷⁷ İznikî, a.g.e., vr. 18b.

¹⁷⁸ Bilmen, a.g.e., s. 157.

¹⁷⁹ Bilmen, a.g.e., ss. 158-160.

7. Eda ile Kazanın Mahiyeti ve Kaza Namazı

Bir namazı vaktinde kılmaya “eda”, vaktinden sonra kılmaya da “kaza” denir.

İznikî, kaza namazı kılariken tertibe riayet edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Buna göre vakit namazından önce kazaya kalan namaz kılınmalıdır. Çünkü kazaya kalan namaz varken vakit namazı kılmak caiz değildir. Fakat kaza kılındığı takdirde vakit namazı kazaya kalacaksa önce vakit namazını kılmak caizdir. Eğer kazaya kalan vakit altı vakte erişirse tertip bozulur ve önce vakit namazını kılmak caiz olur.¹⁸⁰

İznikî, kaza namazına nasıl niyet edilmesi gerektiği konusunda şu hususa dikkat çekmiştir: “Kaza kılur-iken evvelin ahirin bildürmek gerek her vaktun”¹⁸¹

Bilmen’e göre; vaktinde kılınmamış olan beş vakit farz namazların kazası farz olup vitir namazının kazası vâciptir. Sünnetlere gelince, bir sabah namazının farzıyla beraber sünneti fevtedilmiş olunca o günün tulûundan sonra istiva vaktine kadar bu sünnet, farz ile beraber kaza edilir.

Bilmen, bir namazı özürsüz yere kazaya bırakmanın bir kebare olduğunu ve bu namazın kaza edilmekle yerine getirilmiş olacağını ifade etmiştir. Fakat bunun tehirinden dolayı husule gelen günahın affı için tevbe ve istiğfar etmek gerektiğini¹⁸² söylemiş ve kaza namazını kılariken tertibin önemini de dile getirmiştir. .

8. Müdrik, Lahik ve Mesbuk Hakkındaki Meseleler

İznikî, müdrik kosuyla ilgili bazı meselelere cemaatle namaz konusu içinde değinmiş; lâhik ve mesbuktan da sehiv secdesini anlatırken bahsetmiştir: “Lâhik oldur kim imama evvelden bile uya ya abdesti şınup girü almaga gide ol gelüp imama uyunca bir rek’at ya dahı artuk kıldugından sonra uya pes mesbuk imama uya secde-i sehvinde imamıla selam virürse namazı fâsid olur girü kıla eger bilmeyüp selam virürse fâsid olmaz.”¹⁸³

Bilmen müdrik, lâhik ve mesbuk hakkındaki meseleleri ayrı başlıklar altında detaylı bir şekilde ele almıştır.

¹⁸⁰ İznikî, a.g.e., vr. 18a.

¹⁸¹ İznikî, a.g.e., vr. 18a.

¹⁸² Bilmen, a.g.e., s.163.

¹⁸³ İznikî, a.g.e., vr. 15b.

“Müdrük, imama tamamen uyan, yani namazın evvelinden sonuna kadar fasılasız olarak imama iktida eden, bütün rek’atleri imam ile beraber kılan kimsedir. İmama ilk rek’atin rükû’nda yetişen, o rek’ata yetişmiş ve müdrük adını almış olur.”¹⁸⁴

“Lâhik, namaza imam ile beraber başladığı halde kendisine uyku, gaflet veya camaatin çokluğundan dolayı bir zahmet veya bir hades ârız olup da namazın tamamını veya bir kısmını imam ile kılmayan kimsedir.”¹⁸⁵

“Mesbuk, imama namazın başında değil, arasında veya sonunda uyan kimsedir.”¹⁸⁶

Bilmen, namaza imamla başlamanın faziletinin büyük olduğu hususunda birkaç meseleye değinmiştir. İznikî de bu konuda Bilmen’le aynı yönde bilgiler vermiştir.

9. Sehv Secdesi

İznikî, öncelikle sehv secdesinin tanımını yapmış ve daha sonra yapılış şeklini tarif etmiştir: “Secde-i sehvî bildürelim bilgil kim kişi namazınun vâcibin unıdup terk itse yirinden irse secde-i sehv lazım olur.”¹⁸⁷

Bilmen, sehv secdesini şöyle tanımlamıştır: “Sehv secdeleri bir namazın vâciplerinden birini sehven terk veya te’hirden dolayı o namazın sonunda yapılması gereken iki secde ile teşehhütten ve ve salâvat-ı şerife ile duadan ibarettir. Sehv secdeleri vâciptir.”¹⁸⁸

Bilmen, daha sonra sehv secdesinin nasıl yapıldığını tarif etmiş; sehv secdelerinin Şafîî, Malikî ve Hanbelîlere göre hükümlerini bildirmiş ve daha sonra konuyla ilgili önemli bazı noktalara değinmiştir.

Her iki yazar da sehv secdesinin gerekip gerekmediği konuları bildirirken ortak noktalara değinmekle beraber; İznikî *Hulâsatü’l Fetva*, *Münyetü’l Musalli*, *Kitabü’s- Salât ve Mecma*’ adlı kitaplardan alıntı yapmıştır.

¹⁸⁴ Bilmen, a.g.e., s. 167.

¹⁸⁵ Bilmen, a.g.e., s. 168.

¹⁸⁶ Bilmen, a.g.e., s. 169.

¹⁸⁷ İznikî, a.g.e., vr. 15a.

¹⁸⁸ Bilmen, a.g.e., s. 172.

10. Mekruh Vakitler

İznikî mekruh vakitler konusunda güneşin doğması, tam tepede olması ve batması dışında şu bilgiyi de vermiştir: “Bilgil kim ırte vektı girdükden ve iküندی namazın kıldıktan sonra kazadan ve secde-i tilavetden ve cenaze namazından artuk namaz kılmak mekruhdur ve dahı cum’a gün hutbe okunurken ve bayram namazından ya akşam namazından öndin nâfile kılmak mekruhdur.”

Bilmen, mekruh vakitleri beş kısma ayırmıştır:

- 1- “Güneşin doğmasından bir mızrak boyu yükselmesine kadar olan vakit.
- 2- Güneşin semti re’s’e gelip tam zeval anında bulunduğu vakittir.
- 3- Güneşin sararmasından, gözleri kamaştırmaz bir hale geldiğinden battığı zamana kadar olan vakit.
- 4- Fecri sadıkın doğmasından güneşin doğacağı zamana kadar olan vakit.
- 5- İkinci namazı kılındığından sonra güneşin batmasına kadar olan vakit.”¹⁸⁹

11. Namazda Kıraat

İznikî, okuma sırasında sureler arası tertibe riayet, gizli ve açıktan okumaya ilişkin esaslar, okunacak şeylerin terki halinde gerekli olan hükümler, bismelenin hükmü, fâtihanın hükmü, uzun ve kısa okumaya ait hususlar, her bir namazda okunması sünnet ve müstehap olan sûreler gibi konuları ele almıştır.

Bilmen’e göre; “Namazlarda yedi mütevatir kırattan herhangi biri iltizam edilebilir ancak acaib, garib görülecek kıraatler iltizam edilmemelidir. Hanefi imamları, Ebu Amr ile Hafsın Asım’dan olan kıraatlarını ihtiyar etmişlerdir.”¹⁹⁰

Bilmen kıraat konusunu detaylı bir şekilde ele almışken, İznikî konuyla alakalı bazı noktalara temas etmiştir. Her iki yazar da özellikle namazda okunacak surelerin tertibi noktasına dikkat çekmişlerdir. Bilmen, tertib noktasında şu bilgiyi vermiştir: “Kıraat miktarında müsafir için sünnet olan, fatihadan sonra dilediği sûreyi okumaktır. İmam olsun olmasın, mukim için sünnet olan ise sabah ve öğle namazlarında fatihadan sonra (Tıval-ı

¹⁸⁹ Bilmen, a.g.e., s. 195.

¹⁹⁰ Bilmen, a.g.e., ss. 196-197.

mufassal)¹⁹¹ denilen sûrelerden, ikinci ile yatsı namazlarında (Evsat-ı mufassal)¹⁹² denilen sûrelerden, akşam namazlarında da (Kısar-ı mufassal) denilen sûrelerden bir süre okumaktır.”¹⁹³

12. Zelletü'l-Kâri

İznikî, Kur'an'ı lahn üzere okuma (yanlış okuma) konusunu ele almış ve Kur'an'ı lahn üzere okumanın beş türlü olduğunu belirtmiştir: “Birisi oldur kim bir harfî ya kelimeyi ya âyeti bir ayruk harf ya kelime ya âyet ya dahı artuk okuya biri dahı oldur kim öndin okıyıcak harfî ya kelimeyi ya âyeti sonra okuya biri dahı oldur kim çekmeyecek yirde çeke ya teşdidlüyi teşdidsiz okuya ya teşdidsüzi teşdidlü okuya biri dahı oldur kim üleşdirecegi kese kesecegi üleşdire beşincisi i'rabın ya harflerün mahrecin yanlış okuya.”

194

İznikî'ye göre okuma sırasında yapılan yanlış Kur'an'ın anlamını değiştiriyorsa, yanlış okunan kelimenin benzeri Kur'an'da bulunmuyorsa kişinin namazı bozulur, aksi taktirde bozulmaz. İznikî, daha sonra her birine ait hükümleri Hanefî mezhebini baz alarak anlatmıştır.¹⁹⁵

Bilmen, öncelikle zelletü'l-kâriyi tanımlamış ve daha sonra bu husustaki başlıca esasları Hanefî mezhebi görüşleri doğrultusunda detaylı bir şekilde anlatmıştır: “Kuran-ı Kerim'i tilâvetteki bir hataya, okuyanın sürçmesine zelletül'kari denir. Kur'anı mübinin bir kelimesi kasten değiştirilir, mâna da değişirse namaz bilittifak fasit olur.”¹⁹⁶

13. Kuran-ı Kerim'e Karşı Vazifeler

İznikî, Kur'an-ı Kerim'e karşı vazifeler hakkında birkaç noktaya temas etmiş ve Bilmen'den farklı olarak şu bilgileri vermiştir; “Bir kişi döşeginde okımak dilese yatarken ayakların devşirüp okuya Kur'an okımak ve öğrenmek yigdür nâfile namaz kılmaktan amma namazda okuyacak kadar öğrendüğinden sonra kalanın öğrenmekden fikh öğrenmek

¹⁹¹ “Hücurât” suresinden “Bürûc” suresinin sonuna kadar olan sureler.

¹⁹² “Târık” suresinden “Lemyekün” suresinin sonuna kadar olan sureler.

¹⁹³ Bilmen, a.g.e., s. 197.

¹⁹⁴ İznikî, a.g.e., vr. 14b.

¹⁹⁵ İznikî, a.g.e., vr. 14b.

¹⁹⁶ Bilmen, a.g.e., s. 200.

yigrekdür, hammâmda katı katı Kur'ân okumak mekruhdur mushafı yastanmak mekruhdur meger kim seferde ola saklamag-ı cun yastana.”¹⁹⁷

Bilmen, her Müslüman için namazı câiz olacak miktar Kur'an-ı Kerim'den ezber etmenin bir farzı ayn olduğunu ve Fatiha sûresiyle diğer bir sûreyi ezberlemenin de vâcip olduğunu belirtmiş ve buna ilaveten Kur'an-ı mübinin sair kısımlarını hıfz etmenin de ehl-i İslam için bir farz-ı kifâye olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra Kur'an'ı öğrenip okumak, ve dinlemek vazifelerini sıralamıştır.¹⁹⁸

Bilmen'in İznikî'den farklı olarak değindiği husular şunlardır: “Kur'an'ı mübini ayda bir kere hatim etmek evladır ve dinlemek bir farz-ı kifayedir. Kur'an-ı hâkimi tilâvet, nafile ibadetten ve cehren okumak, hafiyen okumaktan ve dinlemek kıraat etmekten feodaldır. Namaz kılınması mekruh olan vakitlerde dua ile, tesbih ile Peygamber Efendimize salât-ü selâm ile iştilal, Kur'an-ı Kerim'i tilâvetten efdaldır. Kur'an'ı okuyup öğrenmiş olan kimse, bilâhara Mushaf-ı şeriften okuyamayacak derecede unutacak olsa günahkâr olur. Kur'an-ı Kerim'i okumak gibi başkasına okutmak da pek büyük bir ibadettir.”¹⁹⁹

14. İskât-ı Salât

İznikî, “ıskât-ı salât” hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Başın egüp degürmege güci yitmezse vasiyet ide ne kadar namazı kaldıysa bu kadar namazum kalup durur eger ölürsem anuncun fidye virün.”²⁰⁰ İznikî daha sonra bu fidyenin ne demek olduğunu ve miktarını bildirmiştir.

Bilmen, “İskat-ı salât”ı, kazaya kalmış beş vakit farz namazlarıyla vitir namazlarının affedilmesi ricasıyla yapılan bir tasadduk muamelesi²⁰¹ olarak ifade etmiş ve daha sonra bu husustaki önemli noktalara değinmiştir.

¹⁹⁷ İznikî, a.g.e., vr. 14b.

¹⁹⁸ Bilmen, a.g.e., s. 205.

¹⁹⁹ Bilmen, a.g.e., ss. 205-206.

²⁰⁰ İznikî, a.g.e., vr. 18b.

²⁰¹ Bilmen, a.g.s., s. 218.

15. Mescitlere Ait Hükümler

İznikî, mescid hükmünde olan yerlere ve mescitte yapılması mekruh olan fiillere değinmiştir.²⁰² Bilmen ise öncelikle mescidin anlamına ve önemine değinmiş ve daha sonra mescitlere ait hükümlere yer vermiştir.

Bilmen; mescitlerin efdalinin evvela Kâbe ve çevresi, sonra Medine'deki Mescid-i Nebi, sonra Beytülmakdis mescidi ve sonra da Kuba mescidi olduğunu bildirmiş ve buna ilaveten bir kimsenin kendi mahallesi mescidinde namaz kılmasının sair mescitlerde namaz kılmasından efdal olduğunu ifade etmiştir. Bunların dışında İznikî'nin verdiği bilgilere ilaveten: bir mescidin insanlara dar gelmesi durumunda sahibi razı olmasa bile sahibinden kıymetiyle satın alınıp mescide katılacağından, mescidin idaresiyle bütün ihtiyaçlarını karşılamaya, hatta ehl ise müezzin ve imametine de, yaptıran kişinin daha layık olduğundan, mescidin sade olmasının daha evla olduğundan, mescit içinde abdest alınamayacağından, mescitte dünyevi söz ve davranışlardan uzak durulması gerektiğinden ve mescit kapılarını namaz vakitlerinden sonra kapamanın mekruh olduğundan bahsetmiştir. Bilmen, mescit yaptırmanın ve mescitlerde ibadet etmenin ne kadar faziletli olduğunu âyet ve hadisler ışığında anlatmıştır.²⁰³

C. CENAZE HAKKINDAKİ VECİBELER VE VAZİFELER

İznikî, öncelikle cenaze namazının farz-ı kifaye olduğunu belirtmiş ve daha sonra sırayla cenaze namazını kıldırmada kimin öncelikli olduğu, şehitler, cenaze namazı kılınan ve kılınmayanlar, cenaze namazının kılınışı, ölümü yaklaşan kimseye dair hükümler, cenazenin yıkanması, kefenlenmesi ve kabre konulması konularına değinmiştir.

Bilmen ise öncelikli olarak cenazeye ilgili birtakım tabirlere yer vermiş ve ölen bir müslümanı yıkamak, kefenlemek, namazını kılıp kabre defnetmenin farzı kifaye olduğuna değinmiştir. Daha sonra sırayla cenazelerin gasledilmeleri, kefenlenmeleri, cenaze namazları, cenazeleri kabirlerine teşyi etmek ve kabirlerine koymak, kabir, makber ve şehitler konularına temas etmiştir.

²⁰² İznikî, a.g.e., vr. 17b.

²⁰³ Bilmen, a.g.e., ss. 222-227.

Her iki müellif de ölüm anını yaşayan kimseye kelime-i tevhit veya kelime-i şehadet okunması gerektiğinden bahsetmiş ve İznikî, ölecek olan kişinin cahil olması durumunda bunları Arapça değil Türkçe söylemenin uygun olacağını belirtmiştir.²⁰⁴

Bilmen, İznikî'nin verdiği bilgilere ilâveten şu konulara da temas etmiştir. “Ölünün saç ve tırnakları kesilmez, sünnet olmamaışsa sünnet edilmez ve yıkanılmasında pamuk kullanılmaz. Ölüyü yıkamak için başka yıkayıcılar da mevcutsa ücret almak câizdir. Suda boğulmuş bir Müslüman gısl niyetiyle üç def’a suda hareket ettirilerek yıkanır. Erkek veya kadın olduğu anlaşılmayan kimse ölünce yıkanmaz, belki teyemmüm ettirilir, kefen hususunda ise kadın sayılır. Ölmüş olan bir müslimin başıyla beraber vücudunun ekserisi bulunacak olsa yıkanır, kefenlenir ve namazı kılınır. Bir ölünün namazını yalnız kadınlar kılacak olsalar câiz olup bununla bu fariza eda edilmiş olur. Müteaddit cenaze toplansa her birine ayrı ayrı namaz kılmak evladır. Bir kadın erkeğin yanında durarak cenaze namazını kılsalar namazları fasit olmaz. Gayb bir ölü üzerine namaz kılmak câiz değildir. Anasını veya babasını haksız yere âmden öldüren kimsenin namazı kılınmaz. Müslümanlar ile gayri müslimlerin cenazeleri birbirlerine karışık bir halde bulunduğu ve Müslümanlara mahsus bir alâmet bulunmadığı takdirde hepsi yıkanır ve Müslümanlara niyet edilerek hepsinin üzerine namaz kılınır. Fakat gayri müslimler çok bulunursa yalnız yıkanır, hiç birinin üzerine namaz kılınmaz. İslam yurdunda öldürülmüş meçhul bir kimsenin Müslüman olduğuna dair bir alâmet yok ise sahih olan bir kavle nazaran İslam yurduna tebaiyetle yıkanıp üzerine namaz kılınır. Kadınların cenazeleri teşyi etmeleri tahrimen mekruhtur. Bir kimsenin kendisi için kabir kazdırıp hazırlaması bir kavle göre mekruhtur. Bir kimse kabrine konulduktan sonra orada bir deve boğazlayıp paylaşılabilceği kadar oturulup Kur’an okunması da müstahsendir. Kabirden çıkan topraktan fazlasını kabrin üzerine atmak mekruhtur. Yakınında kara bulunmayan bir gemide ölen ve durdukça bozulmasından korkulan bir Müslüman yıkanır, kefenlenir ve üzerine namaz kılınıp sağ tarafı üzerine kibleye karşı olarak denize bırakılır. Ölünün velisinin definden sonra yedinci güne kadar kolayına gelen şeyi fakirlere tasadduk ederek sevabını ölüye bağışlaması sünnet olmakla beraber buna gücü yetmezse iki rek’at namaz kılarak sevabını bağışlamalıdır. Bir ölünün cesedi tamamen toprak kesilip kemikleri de kalmamış

²⁰⁴ İznikî, a.g.e., vr. 20a.

olmadıkça kabri açılarak yerine başkası defnedilemez, başka bir yer bulunmasa bile. Bir zaruret bulunmadıkça iki üç cenazeyi bir kabire koymak câiz değildir.”²⁰⁵

D. ŞEHİTLER

İznikî; şehitleri, demir bir aletle veya demir dışında kesici delici bir aletle haksız yere öldürülen kimse olarak tarif etmiş²⁰⁶ ve daha sonra şehit hükmünde olan kimselere dair açıklamalarda bulunarak, bunların yıkanma ve kefenlenme usulleri hakkında bilgi vermiştir. Bilmen de Allah yolunda canını feda eden müslümanı şehit²⁰⁷ olarak tanımlamış ve şehitleri üç kısma ayırarak incelemiştir.

IV . ORUÇ

A. ORUÇ

İznikî, orucu şöyle tanımlamıştır: “Oruc oldur kim her kişi baliğ olmuş oruc ayının kamusunda delü olmuş olmaya oruc dutmağa niyyet edüp yimekten icmekden yakınlık itmekden irt e yiri arkurısına ağarduğundan gün batınca yılgına niyyet itmek.”²⁰⁸

Bilmen ise oruç kelimesini şöyle açıklamıştır: “İkinci fecirden itibaren güneşin gurubuna kadar yemekten, içmekten ve cinsî mukarenetten nefsi men etmek demektir.”²⁰⁹ Daha sonra Ramazan orucunun hicretten bir buçuk yıl sonra Şaban ayının onunda farz kılındığını ve farzietinin kitap, sünnet ve icma ile sabit olduğunu ifade etmiştir.²¹⁰

1. Oruç Çeşitleri

İznikî, oruca niyet konusunda oruç çeşitlerine ismen değinmiştir.

Bilmen, oruçları; farz, vâcip, nâfile ve mekruh oruçlar²¹¹ olmak üzere genel olarak sınıflandırmış ve daha sonra da detaylı bir şekilde ele almıştır.

²⁰⁵ Bilmen, a.g.e., ss. 230-250.

²⁰⁶ İznikî, a.g.e., vr. 19b.

²⁰⁷ Bilmen,a.g.e., s. 248.

²⁰⁸ İznikî, a.g.e., vr. 24b.

²⁰⁹ Bilmen, a.g.e., s. 251.

²¹⁰ Bilmen, a.g.e., s. 252.

²¹¹ Bilmen, a.g.e., s. 252.

Bilmen, İznikî'den farklı olarak; “Nevruz” denen ilkbahar ve “Mehrican” denen sonbahar gününde kasten tutulan oruçların, yalnız cumartesi ve bilhassa aşure günü tutulan oruçların, visal orucunun, şek gününde tutulan orucun, sükût orucunun, şevval ayında tutulan oruçların hükümlerine değinmiştir.²¹²

2. Ramazan Hilalinin Sübutu

İznikî, orucun vaktini, orucun tanımını yaparken belirtmiş olup ayrıyeten bu konuya değinmemiş ve Ramazan hilalinin sübutu hakkında oldukça detaylı bilgiler sunmuştur.²¹³

Bilmen, orucun farz ve vücubundaki sebeplere, meşruiyetindeki hikmete, oruçlu için müstehap olan şeylere ve orucun vaktine²¹⁴ değindikten sonra Ramazan ve diğer hilallerin sübutu hakkında tafsilatlı bilgi vermiştir.²¹⁵

Her iki müellif de Ramazan hilalinin tesbiti hakkında aşağı yukarı aynı bilgiler vermiş olup Bilmen diğer kameri ayların tesbiti konusuna da değinmiştir.

3. Oruçlara Ait Niyetler

İznikî, oruca niyetin nasıl ve ne zaman yapılması gerektiği konusunda oruç çeşitlerini de göz önünde bulundurarak bilgi vermiştir: “ Oruç dutacağına gönlile kasd ide dil ile dahil irte oruç dutacağına dirse dahil yigdür Ramazan orucu dimezse dahil dürüstdür Ramazan orucu olur eger niyyet itdüm ramazan orucun dutmağa dirse dahil yigdür.”²¹⁶

Bilmen, herhangi bir oruca kalben niyet etmenin yeterli olduğunu ve oruç için sahura kalkmanın da bir niyet sayıldığını fakat niyetin dil ile yapılmasının da mendup olduğunu belirtmiştir.²¹⁷

İznikî, Ramazan orucu, nafil oruç ve muayyen nezir orucuna niyetin gece veya gündüz yapılabildiği gibi gece yapılmasının efdal olduğunu bildirmiş ve daha sonra beş oruçta geceden niyet edilmesi gerektiğini ifade etmiştir: Kazaya kalmış oruç, keffaret orucu (ramazanda yediği için, yemin bozduğu için, karısının annesini evlenilecek biri olarak gördüğü için ve hatayla adam öldürdüğü için tutulan keffaret oruçları), günü

²¹² Bilmen, a.g.e., ss. 253-255.

²¹³ İznikî, a.g.e., vr. 24a, 24b.

²¹⁴ Bilmen, a.g.e., s. 255-258.

²¹⁵ Bilmen, a.g.e., ss. 259-266.

²¹⁶ İznikî, a.g.e., vr. 24b.

²¹⁷ Bilmen, a.g.e., s. 266.

belirlenmemiş nezir orucu, ihram yasaklarından biri ihlal edildiğinde tutulan oruç, umre ve hacda tutulan oruç.²¹⁸

Bilmen, Ramazan'ın her günü için ayrıca bir niyet gerektiğini, niyetin muallak olmayacağını, Ramazan'da başka bir vacip oruca niyet edilmesi durumunda ramazan orucuna niyet edilmiş olacağını, birden çok kaza orucu varsa üzerine kazası ilk icap eden oruca niyet edilmesi gerektiğini vb. konuları ifade etmiştir.²¹⁹

4. Oruçlu Kimseler İçin Mekruh Olan Şeyler

İznikî, orucun mekruhları konusunu ele almış ve Bilmen'in değinmediği bazı noktalara da temas etmiştir. İznikî'ye göre nafîle oruç hariç tek gün oruç tutmak, hacda arefe ve arefeden önceki gün oruç tutmak, seferde olup da zahmet çektiği halde oruç tutmak, hristiyanların oruçlarına benzediği için şevval ayında altı gün peş peşe oruç tutmak (bazılarına göre mekruh değil), aşure orucunun tek tutulması, bayram günleri, ki kurban bayramının sonraki üç günü dahil, oruç tutmak, yalnız Cuma günü ve her ayın on üç, on dört ve on beşinci günleri oruç tutmak mekruhtur.²²⁰

Bilmen konuyu mezhep imamlarının da görüşlerini baz alarak maddeler halinde sıralamıştır. Bilmen İznikî'den farklı bazı noktalara da temas etmiştir. Bilmen'e göre oruçlu kimsenin istincada veya abdest alırken ağızına ve burnuna su almakta mübalağa göstermesi, satın alacağı bir şeyin iyi olup olmadığını anlamak için yalnız ağızla tadılması, oruçlunun orucunu muhafaza edemeyecek halde zayıf düşmesinden korkulduğu takdirde kan aldırması ve Ebu Hanife'ye göre Ramazanda harareti azaltmak için ağza, burna su almak ve²²¹ soğuk su ile yıkanmak mekruhtur.²²²

Bilmen oruçlu için mekruh olmayan noktalara da değinmiştir.

5. Orucu Bozan ve Bozmayan Şeyler

Bilmen, orucu bozup bozmayan şeyleri maddeler halinde sıralamış olup İznikî'nin değinmediği bazı hususları da belirtmiştir. Bilmen, uyku halinde bir şey yeyip içmenin, göz yaşı veya terin tuzluluğu bütün ağız içinde hissedilecek derecede fazla miktarda

²¹⁸ İznikî, a.g.e., vr. 24b.

²¹⁹ Bilmen, a.g.e., ss. 267-268.

²²⁰ İznikî, a.g.e., vr. 25b.

²²¹ Bilmen, a.g.e., ss. 270-274.

²²² Bilmen, a.g.e., s. 269.

yutmanın, ağza alınan renkli ipin boyadığı tükürüğü yutmanın, istinca halinde abartılıp suyun hukne mevziine kadar erişmesinin, ihtikan ve burna akıtılan ilacın, kulağa damlatılan yağın, odun parçası süngü gibi bir şeyin vücudun herhangi bir uzvuna saplanıp içerisinde tamamen kaybolmasının orucu bozacağını; konuşmak veya sair bir şeyden dolayı tükürük ile ıslanmış olan dudakları sahibinin emmesinin ise orucu bozmayacağını ifade etmiştir.²²³

6. Keffâret Gerektirmeyen Oruçlar

Oruç keffâreti, ramazanda bir özür yokken bilinen şartlar dahilinde orucunu bozan bir mükellefin Müslim veya gayrimüslim bir köle veya cariye azat etmesinden, buna gücü yetmiyorsa iki ay peşpeşe oruç tutmasından, buna da gücü yetmiyorsa altmış fakire yemek yedirmesinden ibarettir.

İznikî, keffâret gerektiren ve gerektirmeyen durumlar konusunda Bilmen'le aşağı yukarı aynı görüşleri paylaşmıştır. Bilmen'e göre; Ramazan orucunun bozulmasından dolayı keffâret gerekmesi için hem suretten, hem de manen iftar vuku bulmalıdır. Ramazan orucundan başka hiçbir orucun bozulmasından dolayı keffâret gerekmez ve keffâret yiyilip içilmesi mutata olan kendisine tab'an meyledilen şeylerden dolayı tatbik edilir.²²⁴ Bilmen bu önemli noktalar ışığında keffâret gerektirmeyen durumları maddeler halinde sıralamıştır.

Bilmen daha sonra oruç tutmamayı mübah kılan özürler²²⁵ konusuna değinmiş olup İznikî de oruç bahsini anlatırken bu konuya yer yer değinmiştir.

B. KEFFÂRET ÇEŞİTLERİ

İznikî, sadece oruç, zıhar ve katil keffâretinden²²⁶ bahsetmişken; Bilmen, oruç, zıhar, halk, katil ve yemin keffâreti ile nezir konusunu detaylı bir şekilde²²⁷ anlatmıştır.

C. İTİKÂF

İznikî, itikâfin hükmü, tarifi, şartları, itikâfi bozan durumlar ve itikâfin edepi hakkında Hanefi mezhebi imamlarının görüşleri doğrultusunda bilgi vermiştir.

²²³ Bilmen, a.g.e., ss. 270-271,274.

²²⁴ Bilmen, a.g.e., s. 277, 279.

²²⁵ Bilmen, a.g.e., ss. 282-285.

²²⁶ İznikî, a.g.e., vr. 25a.

²²⁷ Bilmen, a.g.e., ss. 285-299.

Bilmen itikâfin mahiyeti, neveleri, hikmeti, şartları ve âdabı hakkından bilgi verdikten sonra itikâfi bozup bozmayan hususları mezhep imamlarının görüşlerine de değinerek anlatmıştır.

Bilmen, İznikî'den farklı olarak itikâf çeşitlerine değinmiş ve itikâfi vâcip, sünneti müekkede ve müstehap nevelerine ayırmıştır.²²⁸ İznikî ise sadece sünnet olan itikâfa değinmiştir.²²⁹ Bilmen itikâfin en az müddetinin İmam ebu Yusuf'a göre bir gün, İmam Muhammed'e göre ise bir saat olduğunu belirtmiş olmakla beraber Mâliki ve Şaffî'lerin de bu konudaki görüşlerine yer vermiştir.²³⁰ İznikî ise itikâfin en az bir gün bir gece olabileceğini ifade etmiştir.²³¹

Bilmen, ayrıca şu hususlara da temas etmiştir: “Bir muayyen mescitte itikâfa niyet eden kimse maşka bir mecliste mu'tekif olabilir. Bir kimse nezir ettiği bir itikâfi yapmadan ölürse her günü için bir fidye verilmesini vasiyet etmiş olması gerekir. Vâcip olan bir itikâf bozulunca kazası gerekir.”²³²

V. ZEKÂT

Bilmen zekâtı şöyle tanımlamıştır: “Zekât lûgatta taharet, bereket, nema gibi anlamlara gelirken; ıstılâhta, bir malın muayyen bir miktarını muayyen bir zaman sonra müstahik olan bir kısım Müslümanlara Allah Tealâ'nın rızası için tamamen temlik etmektir.”²³³

Her iki müellif de zekâta niyetin önemli olduğuna dikkat çekmiştir.

A. Zekâtın Farz Olma Şartları

İznikî, zekâtın farziyetinin şartlarını dört madde, Bilmen ise beş madde olarak vermiştir.

İznikî, zekâtın farz olma şartlarını şöyle sıralamıştır: “ 1) Müslüman, bâliğ, hür, akıllı olmak, 2) Altın ve gümüş dışında bir malı satma niyeti ile elinde bulundurmak, 3)

²²⁸ Bilmen, a.g.e., s. 305.

²²⁹ İznikî, a.g.e., vr. 26a.

²³⁰ Bilmen, a.g.e., s. 305

²³¹ İznikî, a.g.e., vr. 26a.

²³² Bilmen, a.g.e., s. 307,309.

²³³ Bilmen, a.g.e., s. 311.

Mala başkasının hakkının taalluk etmemesi, 4) Malda tasarrufta bulunmaktan âciz olmama.”²³⁴

Bilmen’e göre, zekâtın farz olması için şu şartlar gereklidir: 1) Zekat verecek kimse Müslüman, hür, âkil ve baliğ olmalı, 2) Havaici asliyesinden ve borcundan başka nisap miktarı veya daha ziyade bir mala mâlik bulunmalı, 3) Mal hakikaten veya hükmen artıcı bulunmalı, 4) Mal tam bir mülk olarak bulunmalı, 5) Malın üzerinden tam bir kameri yıl geçmelidir.²³⁵

B. Zekâta Tabi Olan ve Olmayan Mallar

İznikî, altın ve gümüş dışında satmak amacıyla elde bulundurulmuş malların değeri altın veya gümüşün nisabına ulaşıyorsa zekâtının verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²³⁶

Bilmen, zekâta tâbi olan malları “emvâl-i bâtine” ve “emvâl-i zâhire” olarak iki kısma ayırmıştır. “Nakit paralar ile evlerde, mağazalarda bulunan ticaret malları emvâli bâtinedir. Sâime denilen hayvanlar ile bir kısım arazi mahsulâtı ve madenler, yer altındaki hazineler ve gümrüklere uğrayan ticaret malları ie nukut da emvâli zâhiredendir.”²³⁷

Her iki müellif de kişinin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu ailesinin yeme, içme, giyinme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan şeylerin ve altınla gümüş dışındaki kıymetli taşların zekâta tâbi olmadığını ifade etmişlerdir. Yine her iki müellif, meralarda, kırlarda altı ay kadar otlayan hayvanların saime²³⁸ sayılmadığı cihetle zekâta tâbi olmadığını belirtmiştir. Bilmen, ayrıca ticaret için olmayan atların İmameyne göre sâime olsun olmasın zekâta tâbi olmadığını fakat İmam-ı Azam’a göre bu özellikteki sade erkek atların zekâta tâbi olmadığını bildirmiş ve haram mal için zekât verilemeyeceğini de ifade etmiştir.²³⁹ İznikî de denize düşen, gasp edilen, borç olarak verilen ve borçlunun inkâr ettiği malda zekâtın farz olmadığını belirtmiştir.²⁴⁰

²³⁴ İznikî, a.g.e., vr. 21b.

²³⁵ Bilmen, a.g.e., ss. 313-315.

²³⁶ İznikî, a.g.e., vr. 21b.

²³⁷ Bilmen, a.g.e., s. 317.

²³⁸ Koyun, keçi, sığır, manda ve attan ibaret olan ehil hayvanlardan senenin yarısından ziyâde bir müddetle mübah meralarda, kırlarda mücerret sütleri alınmak, üremeleri veya semizlenmeleri temin edilmek amacıyla otlayanlarına “saime” denir (Bkz. Bilmen, a.g.e., s. 322).

²³⁹ Bilmen, a.g.e., s. 321.

²⁴⁰ İznikî, a.g.e., vr. 21b.

Her iki müellif, deve de beş, sığırd a otuz, koyun ve keçide kırka ulaşılmadıkça zekâtın olmayacağını ifade ettikten sonra bu hayvanların nisap miktarlarını ve verilecek zekât miktarlarını detaylı bir şekilde ele almışlardır.

Bilmen, atın zekâtı konusunda detay bilgi vermemesine rağmen İznikî bu konuda de geniş malumat vermiştir. İznikî, at binmek için olursa zekâtının verilmesinin gerekmediğini, üreme için olur da yılın çoğunu dışarıda otlayarak geçirirse zekâtının gerekli olduğunu ifade ettikten sonra atlardaki zekat miktarlarına değinmiştir. Buna göre; Atların değerleri birbirine eşitse her bir at için bir dinar (on altın veya on dirhem gümüş) verilir. Yahut da ata değer biçilerek her iki yüz dirhemde bir dirhem, bundan sonra her kırk dirhemde bir dirhem gümüş verilir.²⁴¹

Her iki müellif de altının nisabının yirmi miskal, gümüşün nisabının ise iki yüz dirhem olduğunu ifade etmişlerdir.²⁴² Bilmen bu konu hakkında oldukça geniş bilgi vermiştir.

İznikî daha sonra arazi mahsulâtının, maden ve definlerin zekâtı konularına değinmiştir. Bilmen ise ticaret mallarının, evrakı nakdiye ve banknotların, matlup borç paraların, arazi mahsulâtının, maden ve definelerin zekâtlarını detaylı bir şekilde ele almıştır.²⁴³

C. Kendilerine Zekât Verilmesi Caiz Olan ve Olmayanlar

İznikî ise kişinin kendi oğluna, kızına, anasına, babasına, dedesine, karısına, kölesine zekât veremeyeceğini; bunun dışında Peygamber soyundan olanlara ve kâfirlere de zekât verilmeyeceğini belirtmiş ve imam Züfer'in zekâtın kâfirlerin yoksullarına verilebileceğine dair görüşünü de bildirmiştir.²⁴⁴

Bilmen, bir kimsenin kendi zekâtını fakir bulunan zevcesine, babasına, anasına, ninesine, oğullarına, kızlarına, bunların çocuklarına ve torunlarına veremeyeceğini ifade etmiş ve bunun dışında dinen zengin sayılan kişiye, Beni Haşim ile onların azatlılarına,

²⁴¹ İznikî, a.g.e., vr. 22a, 22b

²⁴² Bilmen, a.g.e., s. 327, İznikî, a.g.e., vr. 21b.

²⁴³ Bilmen, a.g.e., ss. 325-327,331-336.

²⁴⁴ İznikî, a.g.e., vr. 23b.

zengin bir erkeğin küçük çocuğuna ve gayri müslimlere zekât verilemeyeceğini belirtmiştir.²⁴⁵

İznikî zekâtın, Müslümanlar içinde zâhid, âlim, kanaatkâr ve riya sahibi olmayana verilmesinin efdal olduğuna bildirmiş ve zekât verilebilecek kişileri şöyle sıralamıştır: “1) Malı mülkü olmayan, 2) Borçlu olup ödeyecek durumu olmayan, 3) Sürekli gazalara katılan ve maddi durumu da kötü olan, 4) Malı olduğu halde elinde bulunmayan, 5) Kabe’ye gidecek durumu olup sonradan yoksul duruma düşen 6) Yoksul olan, 7) Zekât işiyle uğraşan.”²⁴⁶

Bilmen, zekâtı akrabaya vermenin efdal olduğuna ve malın bulunduğu yerdeki fakirlere verilmesi gerektiğine değinmiştir. Bunun dışında zekâtın, bayram ve benzeri günlerde muhtaç olan hizmetçilere veya çocuklara veya bir sevindirici haber getiren fakir kimselere verilebileceğini ifade etmiştir.²⁴⁷

D. Sadaka-i Fıtır

İznikî, fıtır sadakası hakkında şu bilgileri vermiştir: “Kim Müslüman, âkil bâliğ ola ve gendü hâcetinden artuk iki yüz dirhem gümüşlük nesneye güci yite vâcib olur onun üzerine bayram gün olduktan sonra ki her bir baş için gendü başından be bâliğ olmamış yoksul oğlu ve kızının başından ve kulından ve karavaşından ve müdebberinden ve ümm-i veledinden biş yüz yigirmi dirhem buğday ya bin kırk dirhem arpa ya bunların bahasın vire egerci bu halâyık kâfir ise dahi bu fitreyi namaz kılmazdan önde vermek dürüstdür ne vakt gerekse virsün.”²⁴⁸

Bilmen, fitreyi şöyle tanımlamıştır: “Sadakayı fıtır, Ramazanı şerifin sonuna yetişen ve ve havaici asliyesinden başka en az nisap miktarı bir mala malik bulunan her hür Müslüman için verilmesi vâcib olan bir sadakadır.” Bilmen ayrıca fitrenin ramazan bayramının birinci günü vâcib olursa da bundan birkaç gün, hatta birkaç ay veya sene evvel de, sonra da verilebileceğini ifade etmiştir.²⁴⁹

²⁴⁵ Bilmen, a.g.e., ss. 341-342.

²⁴⁶ İznikî, a.g.e., vr. 23b.

²⁴⁷ Bilmen, a.g.e., s. 342.

²⁴⁸ İznikî, a.g.e., vr. 23a.

²⁴⁹ Bilmen, a.g.e., s. 343.

VI. HAC

İznikî önce hacca sonra da umreye ait hükümleri ele almıştır. Bilmen ise öncelikle hac ve umrenin tanımlarını yapmış, haccın farz, umrenin ise müekked sünnet olduğunu ifade etmiştir²⁵⁰

A. Hac Çeşitleri

İznikî, haccın ifrâd, kırân ve temettu olmak üzere üç türlü olduğunu belirterek bunların nasıl yapıldığını detaylı bir şekilde anlatmış ve Hanefilere göre kırân haccının ifrad ve temettu haccından daha efdal olduğunu, Ebû Hanife'ye göre ise ifrad haccının temettu'dan daha efdal olduğunu belirtmiştir.²⁵¹

Bilmen ise haccın farz, vâcip ve nafilâye kısımlarına ayrıldığı gibi haccı ifrad, haccı temettu ve haccı kırân nevilerine de ayrıldığını bildirmiş ve daha sonra bunları tek tek açıklamıştır.

Bilmen, farz olan haccın, şartlarını taşıyan bir müslümanın ömründe bir defa yapması gereken hac olduğunu; vâcip olan haccın nezredilen veya başlanılmışken bozulan nafilâye bir hacca bedel kaza edilecek hac olduğunu, nafilâye olan haccın ise henüz mükellef olmayan bir kimsenin veya farz olan haccı yerine getirmiş olan kişinin yaptığı hac olduğunu ifade etmiş ve daha sonra hac çeşitlerini anlatmıştır.²⁵²

B. Haccın Rükünleri

İznikî, haccın farzlarının; ihram, Arafat'da vakfe yapmak, ve ziyaret tavafı olmak üzere üç tane olduğunu bildirmiştir.²⁵³

Bilmen ise haccın Arafat vakfesi ve ziyaret tavafı olmak üzere iki rükünü olduğunu belirtmiş ve bunların yapılışını detaylı bir şekilde anlatmıştır.²⁵⁴

C. Haccın Vacipleri

İznikî, haccın vaciplerini beş madde, Bilmen ise on dört madde olarak vermiştir.

²⁵⁰ Bilmen, a.g.e., ss. 347-348.

²⁵¹ İznikî, a.g.e., vr. 28a.

²⁵² Bilmen, a.g.e., s. 348.

²⁵³ İznikî, a.g.e., vr. 26b.

²⁵⁴ Bilmen, a.g.e., s. 348.

1. “Müzdelife vakfesi,
2. Safa ve Merve arasında sa'y yapmak,
3. Şeytan taşlamak,
4. Saçını kesmek,
5. Veda tavafı.”²⁵⁵

Bilmen, haccın vâcipleri konusunda İznikî'den farklı olarak şu noktalara da temas etmiştir: “İhrama mikat denilen yerden başlamak ve ihramın mahsurlarını terk etmek, Arafatta zevalden sonra gurup vuku buluncaya kadar, Müzdelife de ise Kurban Bayramının birinci gününün fecrinden sonra ve güneşin doğmasından evvel asgari bir saat durmak, ziyaret tavafını Kurban Bayramının ilk üç günü içinde ve yedi devre ile yapmak, tavaf esnasında avret mahalleri tamamen kapalı olmak ve Hacer-i Esved cihetinden başlayıp Kâbe'yi sola alarak ve yürüyerek yapmak, her tavaftan sonra iki rekat namaz kılmak ve tavafı hatimin gerisinde yapmak, Mina'da taşları attıktan sonra kurban kesmek.”

Bilmen, haccın vaciplerinden birini terk etmenin haccın sıhhatine mani olmayacağını ve bundan dolayı ceza olarak yalnız kurban kesmek gerektiğini ifade etmiştir.²⁵⁶

D. Haccın Sünnetleri

İznikî, haccın sünnetlerini üç maddede, Bilmen ise yirmi sekiz maddede incelemiştir.

- 1) “İlk gidişte yapılan tavaf,
- 2) Makam-ı İbrahim'de namaz kılmak,
- 3) İlk üç tavafta remel yapmak, sonraki dördünde yapmamak.”²⁵⁷

Bilmen, farklı olarak şu noktalara da temas etmiştir: “İhrama girerken tamamen yıkanmak veya abdest almak, ihram için beyaz ve yeni peştamal ile omuz havlusu tutmak, ihramdan önce güzel koku sürünmek ve ihramdan sonra her seher vaktinde, her namaz kılışta, her yokuşa çıkıp inişte, her yolcu kafilesine rast gelince orta bir sesle telbiyede

²⁵⁵ İznikî, a.g.e., vr. 26b; Bilmen, a.g.e., ss. 358-359.

²⁵⁶ Bilmen, a.g.e., ss. 358-360.

²⁵⁷ İznikî, a.g.e., vr. 26b; Bilmen, a.g.e., ss. 361-362.

bulunmak ve sonrasında peygamberimize çokça salât-ü selâmda bulunmak ve daha sonra Allah Tealâ'ya yalvarmak, Mekke'ye girmek için yıkanmak ve gündüzün girmek, Kâbe'yi görünce dua etmek ve önünde tekbir ve tahlilde bulunmak, Kâbe'yi vakit buldukça nafîle olarak tavaf etmek ve tavaf ziyaretinde erkeklerin 'iztîba' etmeleri, say yaparken iki yeşil direk arasını erkeklerin süratle geçip (hervele) sonra yine yavaş yavaş yürümeleri, zilhiccenin yedinci günü öğle namazından sonra Mekke'de tek bir hutbe okunup insanlara hacda yapılması gerekenler konusunda bilgilendirmek, zilhiccenin sekizinci günü güneşin doğmasından sonra Mina'ya çıkıp o gece orda kalmak ve ertesi gün güneşin doğmasından sonra Mina'dan Arafat'a çıkmak, Kurban bayramının ilk gününde bir hutbe okunarak hac sonrasında yapılması gereken görevlerin anlatılması, Arafat ve Müzdelife'deki namazlarda tazarru ve niyaz ile göz yaşı dökmek ve hayır dualarda bulunmak, güneşin gurubundan sonra Arafattan ağır ağır inmek ve Müzdelife'ye varıldığı vakit meş'ari haram yakınına konmak, bayram gecesi Müzdelife'de kalıp bayram sabahı Mina'ya inmek ve eyyam-ı nahrde bütün yol eşyasıyla birlikte burada kalmak, Mina'da taşları atarken, Mina'yı sağa, Mekke'yi sola almak ve son cemrede taşları aşağıdan yukarıya doğru atmak, taşlamaya ilk gün güneşin doğmasıyla zevali arasında, diğer günlerde ise zevalle gurup arasında başlamak, veda tavafından ve iki rekat namazdan sonra zemzem suyundan Beytullah'a bakarak ayakta kana kana içmek ve bu sudan başa ve bedene dökmek, Medine-i Münevvere'ye gidip Resul-i Erkem (s.a.s)'i ziyaret etmek.”

Bilmen haccın sünnetlerini terk edenin faziletten mahrum kalacağını ifade etmiştir.²⁵⁸

E. Haccın Farz Olma Şartları

İznikî, haccın farziyet şartlarını beş maddede toplamışken; Bilmen, haccın farziyetinin sekiz şartı olduğunu ileri sürmüştür.

İznikî, haccın farz olması hakkında şu bilgileri vermiştir: “Malı ola, Müslüman ola uslu ve bâliğ olmuş ola, gözsüz ve kötürüm olmaya, varup gelinceye değün gedinün ve avratınun ve oğlanınun ve nafakaları gendü üzerine vâcib olanların geyeceklerine ve yiyeceklerine yitecek kadar nesnesi ola.”²⁵⁹

²⁵⁸ Bilmen, a.g.e., ss. 361-363.

²⁵⁹ İznikî, a.g.e., vr. 26a.

Bilmen haccın farziyetinin şartlarını; “Müslüman, baliğ, âkil ve hür olmak, haccın farziyetine vakıf olmak, hac vazifesini meşakkatsız bir şekilde gidip yapabilecek yeterli bir vakit bulunmak, Hicaz’a gidip gelinceye kadar kendisinin ve ailesini geçindirecek nafakaları bulunmak ve kendi haline münasip nakil vasıtası ile yolda yapacağı masraflara mukabil parası bulunmak.”²⁶⁰ şeklinde sıralayarak bunlar hakkında gerekli açıklamayı yapmıştır.

F. Haccın Vücub Şartları

İznikî, bu konuda sıhhat, emniyet ve kadının mahremi noktasına değinmiştir.²⁶¹

Bilmen, haccın edasının farz olması için şu beş şartın olması gerektiğini ifade etmiştir; “Vücudun sıhhatli olması, yolda emniyetin bulunması, haccın edasının hissî manalardan hâli bulunması, kadının yanında kocası veya mahremi olan bir erkeğin bulunması, hacca gidecek kadın eğer kocasından boşanmış veya kocası ölmüş ise iddetinin bitmiş olması.”²⁶²

G. Haccın Sıhhat Şartları

İznikî haccın sıhhat şartlarına yer yer değinmişken; Bilmen hac vazifesinin sahih bir surette yerine getirilmiş olması için İslam, mekan-ı mahsus, vakt-i mahsus ve hac niyetiyle ihram olmak üzere dört şartın gerekliliğini ileri sürmüş olup²⁶³, her iki müellif de ihram konusunu detaylı şekilde ele almışlardır. Bu kapsamda ihramın ne olduğu ve ihrama girme yerleri(mikat)²⁶⁴, erkek ve bayanların ihram elbiseleri ve ihram yasakları²⁶⁵ ele alınmıştır.

Her iki müellif de haccın âdabı ve yapılışı hakkında gerekli malumatı vermişler ve başkası adına hac yapma konusuna da değinmişlerdir.

H. Tavaf ve Çeşitleri

Tavaf, sözlükte; ziyaret etmek, bir şeyin etrafında dolaşmak anlamlarına gelirken ıstılahta, Kâbe’nin çevresinde yedi defa dolaşmak anlamına gelmektedir.

²⁶⁰ Bilmen, a.g.e., ss. 351-352.

²⁶¹ İznikî, a.g.e., vr. 26a, 26b.

²⁶² Bilmen, a.g.e., s. 353.

²⁶³ Bilmen, a.g.e., s. 354.

²⁶⁴ Bilmen, a.g.e., ss. 354-355; İznikî, a.g.e., vr. 26b.

²⁶⁵ Bilmen, a.g.e., s. 355; İznikî, a.g.e., 26b,20-26, 32-35.

İznikî, sadece ziyaret²⁶⁶ ve veda tavafına²⁶⁷ değinmişken, Bilmen; kudüm, ziyaret, sader(veda), tatavvu ve umre tavafı olmak üzere beş çeşit tavaf olduğunu²⁶⁸ bildirmiştir.

VII. KURBAN

Kurban, Allah Teâlâ'ya yakınlık için kurban niyetiyle kesilen hususi hayvana verilen addır.

İznikî, kurban kesecek kişide bulunması gereken özellikler hususunda şunları söylemiştir: “Âkil bâliğ ola müsafir olmaya hacetinden artuk iki yüz dirhem gümüşlük nesneye güci yite kurban itmek vâcibdür.”²⁶⁹

Bilmen ise kurban kesmenin vücut şartlarını; hür, mukim, Müslim ve zengin olarak sıralamıştır.²⁷⁰

Kurbanın Cinsi, Vakti ve Eti

Her iki müellif de yalnız koyun, keçi, sığır ve devenin kurban olarak kesilebileceğini ifade etmişlerdir.²⁷¹

Bilmen, kurbanın, kurban bayramının ilk üç gününde kesilebileceğini ancak birinci günü kesilmesinin efdal olduğunu ifade etmiştir. Her iki müellif de kurbanın şehirlerde ve bayram namazı kılınan sair yerlerde namazdan sonra, bayram namazı kılınmayan yerlerde ise bayram gününün fecrinden sonra kesileceğini belirtmişlerdir.²⁷²

Her iki müellif de kesilen kurbanın etinden sahibinin yiyebileceği gibi fakir olmayan kimselere de yedirip dağıtabileceğini, hiç olmazsa üçte birini fakirlere tasadduk edilmesi gerektiğini, ayrıca kişinin kurban etinin tamamını kendisi yiyebileceği gibi tamamını da dağıtabileceğini ifade etmişlerdir.²⁷³

²⁶⁶ İznikî, a.g.e., vr. 27b.

²⁶⁷ İznikî, a.g.e., vr. 27b.

²⁶⁸ Bilmen, a.g.e., s. 351.

²⁶⁹ İznikî, a.g.e., vr. 23a.

²⁷⁰ Bilmen, a.g.e., s. 389.

²⁷¹ Bilmen, a.g.e., s. 390; İznikî, a.g.e., vr. 23a.

²⁷² Bilmen, a.g.e., s. 392; İznikî, a.g.e., vr. 23a.

²⁷³ Bilmen, a.g.e., s.393; İznikî, a.g.e., vr. 23a.

Bilmen, ayrıca av konusuna da değinmiştir.²⁷⁴

VIII. AHLAK

İznikî, kitabının dörtte birini oluşturan son kısmını ahlaki konulara ayırmış ve bu konuda ayet ve hadisler ışığında detaylı bilgiler vermiştir.

İznikî ahlak konusunu anlatırken öncelikle insanda var olan akıl, şehvet ve gadap kuvvetlerini ele almış ve bunların insan üzerindeki etkilerini örneklerle açıklamıştır. İznikî, Allah'ın kendi nurundan bir nuru Müslümanların yüreğine koyduğunu ki buna da “gönül”²⁷⁵ dediğini ifade etmiş ve bu konu üzerinde hassas bir şekilde durmuştur. Bu kapsamda İznikî, gönlün kapılarının; göz, kulak, dil ve ağız gibi organlar iken gönlün düşmanının ise nefis ve şeytan olduğunu ifade etmiş ve daha sonra bu azılı iki düşmanın insanı nasıl yoldan çıkardığını anlatmıştır.²⁷⁶

Bilmen, ahlak konusunu dokuzuncu kitabında geniş bir şekilde ele almış olup, bu kapsamda şu konulara değinmiştir: Ahlakın mahiyeti, neveleri, ahlak ilminin kısımları, ahlakın ehemmiyeti, vazifelerin mahiyetleri ve neveleri, ilâhi, şahsî, ailevî ve içtimaî vazifeler, Müslümanlıkta muaşeret âdâbı, güzel ve çirkin huylar.

Bilmen, İslamiyetin bir ahlak, bir fazilet ve bir hikmet dini olduğunu vurgulayarak ahlakın değişebilir özellik taşıdığını savunmuş ve bu konuda birkaç hadise de yer vermiştir:²⁷⁷ “Ben ancak mekârımı ahlakı tamamlamak için gönderildim.”²⁷⁸, “Ya rabbi! Ben Sen'den sıhhat, afiyet ve güzel ahlak dilerim.”²⁷⁹, “Ahlakınızı güzelleştiriniz.”²⁸⁰

İznikî, ahlakı iyi ve kötü olarak tasnif etmiştir. Bilmen ise ahlaki melekeleri güzel ve çirkin olarak ikiye ayırmış ve ahlak ilmini de nazarî ve amelî ahlak olarak gurplandırmıştır.²⁸¹ Her iki müellif de ahlakı aynı zamanda “huy” olarak da tabir etmişlerdir.

²⁷⁴ Bilmen, a.g.e., ss. 401-404.

²⁷⁵ İznikî, a.g.e., vr. 29a.

²⁷⁶ İznikî, a.g.e., vr. 30a.

²⁷⁷ Bilmen, a.g.e., s. 441.

²⁷⁸ Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, Beyrut, 1351, C. I, s. 287.

²⁷⁹ Beyhakî Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, **Şuabu'l- İman**, C.I, Beyrut, 1410, s. 216.

²⁸⁰ Hadis kaynaklarında yok. Bkz. İmam Gazali, **İhyâ-u Ulûmuddîn**, C. III, Beyrut, ty, s. 56.

²⁸¹ Bilmen, a.g.e., ss. 440-441.

İznikî, güzel (iyi) ve çirkin (kötü) huyları iki ayrı başlık altında onar madde halinde incelemişken; Bilmen güzel ve çirkin huyları tek başlık altında karışık bir şekilde sıralayıp açıklamıştır. Bu çalışmada güzel ve çirkin huylar iki gurup halinde her iki müellifin bilgileri ışığında verilmiştir.

A. Güzel/ İyi Ahlak (Huy)

İznikî, güzel huylar başlığı altında şu konulara yer vermiştir: “Allah sevgisi, Allah’ın takdirine razı olmak, tevbe, Allah’tan korkmak, zühd, sabır, şükür, ihlas, tevekkül ve ölümü hatırd tutmak.”²⁸²

Bilmen ise güzel huyları şöyle sıralamıştır: “İttika, edep, ihsan, ihlâs, istikamet, itaat, itimad, iktisad, ülfet, emniyet, insaf, beşâset, te’dip, teenni, ta’zim, tefe’ül, tefekkür, tevâzu, tevekkül, sebat, cûd, hazm, hüsni-zan, hıfzı lisan, hak, hikmet, hilm, hamiyet, haya, huşu, hayır, dostluk, diyanet, zikir, rıza, rıfk, sa’y, setr-i uyub, şecaat, şefkat, şükr, sabr, sıdk/sadakat, salâh, sıla-i rahim, salâbet, zarafet, adalet, azm, aşk, ismet, iffet, afüv, ahd, fazilet, fütüvvet, firaset, kadirhanlık, kanaat, kerem, lûtf, lâtife/mizah, metanet, müdara/mümaşat, muhabbet, merhamet, mürüvvet, müşavere, muavenet/ taavvün, namus, va’d, vefa, vekar, himmet, yüsr.”²⁸³

B. Çirkin/ Kötü Ahlak (Huy)

İznikî, belli başlı kötü huyları şöyle sıralamıştır: “Dünya sevgisi, kibir, ucb (kendini beğenmek), hased, cimrilik, başkaları tarafından yüceltmeyi sevmek, öfkelenmek, riya, güzel yiyeceklere düşkünlük, çok konuşmak.”²⁸⁴

Bilmen, güzel huyların zıdlarını ve bazılarının aşırısını kötü olarak ifade etmiştir. Buna göre çirkin huylar olarak şunları vermiştir: “Fısk/fücur, edepsizlik, riya, hıyanet, isyan, israf, nefret, zulüm, ubuset, istical, tahkir, teşeüm, gaflet, tekebbür, cimrilik, ihtiyatsızlık, suizan, mâlâyani şeylerle uğraşmak, batıl, hiddet, şer, düşmanlık, dinsizlik, nisyan, muhalefet, huşunet, meskenet, ifşayı uyub, korkaklık, rahmet ve rikkat duygusundan mahrumiyet, küfran-ı nimet, şehvet, sabırsızlık, yalan, kat’i rahim, lâübalilik,

²⁸² İznikî, a.g.e., vr. 34b, 35b, 36a, 36b, 37a, 37b, 38b, 39a, 39b.

²⁸³ Bilmen, a.g.e., ss. 452-472.

²⁸⁴ İznikî, a.g.e., vr. 31a, 32a, 32b, 33a, 33b, 34a.

kabalık, günahkarlık, fuş, intikam, sözünde durmamak, cehâlet, zillet, belâhet, kadirşinaslık, hasaset, cevr, fazla lâtife etmek, övünme, rehavet, zem, yaltaklanmak, buğz, namertlik, hodreylik, minnet, namussuzluk, nifak, nemime, hiffet, âdî şeylere rağbet gösterme, çetinlik.”²⁸⁵

²⁸⁵ Bilmen, a.g.e., ss. 452-472.

SONUÇ

İlmihaller; her müslümanın ihtiyacı olan ve hayatında kolay bir şekilde tatbik edebileceği temel dini bilgileri özlü bir şekilde anlatan, dili sade ve anlatımı basit eserlerdir.

İlmihaller, yazıldıkları dönemin din anlayışını yansıtır ve dini bilgilerin günlük hayata uygulanmasını sağlayıp din kültürünün toplumun çeşitli kesimlerine yayılmasını sağlar.

İlmihal kültürünün genel olarak, Türkler arasında çok yaygın olduğu bilinmektedir ve ilk ilmihaller de Osmanlılar döneminde ortaya çıkmıştır. Bu kültür önce Arapça yazılmış bazı eserlerin Türkçeye çevrilip eksik görülen kısımların tamamlanmasıyla başlamıştır. Kutbuddin İznikî'nin Ebu'l-Leys es- Semerkandî tarafından kaleme alınan "Mukaddime" adlı namaz risâlesini Türkçe'ye çevirip inanç, ibadet ve ahlaka dair konuları eklediği "Kitâbu'l- Mukaddime"si bu alanın ilk örneklerinden birini oluşturur. Teze konu edinilen İznikî'nin *Mukaddime*'sinin dil ve muhteva bakımından oldukça iyi bir örnek olduğu, Hanefi Mezhebi'nin görüşleri esas alınarak yazılmasına rağmen eserde diğer mezhep görüşlerine de az da olsa atıflar yapıldığı ve fikhî konuların yanında ahlâkî konulara da değinildiği görülmektedir.

İlmihallerin yazımı II. Meşrutiyet'le beraber hız kazanmış ve Cumhuriyet döneminde de devam edilerek daha düzenli bir telif türü teşkil edecek seviyeye ulaşmıştır. Cumhuriyet döneminde yazılan ilmihaller genel olarak temel kaynaklara dayanmakta ve güvenilir bilgiler içermektedir. Bu dönemdeki ilmihallerin bir kısmında dua, vaaz ve irşad tarzında bölümler yer almakta ve büyük çoğunluğu sadece inanç, ibadet, ahlak ve günlük yaşamla ilgili bilgiler içermektedir. Bu dönemde yazılan ve teze konu olan Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslam İlmihali* 1980'li yıllara kadar çok defa basılıp okunmuş, daha sonra yazılan ilmihallere de örnek teşkil etmiştir.

Mukaddime, her kesimden halkın anlayabileceği tarzda sade bir Türkçe ile kaleme alınmış bir eser olmasına rağmen, *Büyük İslam İlmihali* dili ağır olmakla birlikte üslubu

güzel, faydalı bir eserdir. Her iki eser de sohbet tarzında yazılmış olup aynı amaca hizmet etmiştir.

Her iki ilmihalde de bulunduğu toplumun çoğunluk mezhebi olan Hanefi mezhebine bağlı kalınmakla beraber, yer yer diğer mezhep görüşlerine de atıflar yapılmıştır ki buna *Büyük İslam İlmihali*’nde daha çok rastlamaktayız.

Her iki ilmihalde de nakli delillerin yanı sıra akli delillere de yer verilmiş ve her iki eser de halka temel dini bilgi ve pratikler kazandıracak nitelikte kaleme alınmıştır. İçerik olarak baktığımızda *Büyük İslam İlmihali*’nde yer alan bilgiler daha kapsamlı ve detaylı olmasına rağmen *Mukaddime*’de bazı konulara yer verilmediği görülmüştür. Örneğin; din, Allah’ın sıfatları, peygamberlerin sıfatları, Kur’an’da adı geçen peygamberler, kıyamet alâmetleri, su atıkları, kuyular ve temizleme yolları, abdest duaları, abdest çeşitleri ve abdestin sıhhatine mani olmayan şeyler, teyemmümün farzları ve teyemmümü bozan durumlar, tadil-i erkan, namazdan kendi isteği ile çıkma, namaz esnasında ve sonrasında Müslümanların yapması gereken vecibeler, ezan ve ikamet, şükür secdesi, salât-ı havf, tatavvu namazı, kerahiyet ve istihsan, siyer-i enbiya gibi konulara *Mukaddime*’de yer verilmemiştir. Buna karşılık İznîkî’nin yer verdiği bazı ahlak bahislerine de Bilmen temas etmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

ACLÛNÎ, **Keşfu'l-Hafâ**, C. I, Beyrut, 1351.

AKKUŞ Süleyman, “Kültürlerin Buluşma Noktasında Uluslararası İznik Sempozyumu Üzerine”, **S.Ü.İ.F.D.**, C. XII, Sakarya, 2005.

ALBAYRAK Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1996.

ATAWULA Alimujiang, Kutbeddin İznikî'nin Mukaddime Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.

BEYHAKÎ Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, **Şuabu'l-İman**, C.I, Beyrut, 1410.

BİLMEN Ahmet Selim, **Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anılar**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1975.

BİLMEN Ömer Nasuhi, **Büyük İslam İlmihali**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1986.

BOZKURT Ramazan, Cumhuriyet Dönemi İlmihal Çalışmaları ve Problemleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006.

BURSALI Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri 1299-1915**, C. I, Meral Yay., İstanbul, 1975.

CİCİ Recep, **Osmanlılarda Fıkıh Çalışmaları**, Arasta Yay., Bursa, 2001.

ERDOĞAN Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yay., İstanbul, 1998.

GAZÂLÎ, **İhyâ-u Ulûmuddîn**, C. III, Beyrut, ty.

GÜMAN Osman, XIX. y.y. Nimet-i İslam Çerçevesinde İlmihal Fıkhı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000.

HİNDÎ Ali El-Muttakî, **Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl**, C. X, Beyrut 1409/1989.

İZNIKÎ Kutbuddin, **Mukaddime**, Süleymaniye Kütüphanesi; Hamidiye, nr. "550/1" (1b-40b).

KELPETİN Hatice, "İlmihal", **DİA**, C. XXII, İstanbul, 2006, ss. 139-141.

MECDÎ Mehmed Efendi, **Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri Hadaiku's Şakâik**, Çağrı Yay., C. I, İstanbul, 1989.

ÖKSÖZ Yusuf Ziya, "Kutbuddin b. Muhammed İznikî ve Mukaddime-i Kutbuddin", **Atatürk Üniversitesi İslâmî ilimler Fakültesi M. Tayyib Okıç Armağanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978.

ÖNGÖREN Reşat, "Kutbüddin İznikî", **DİA**, C. XXVI, Ankara, 2002, ss. 485-486.

ÜSTÜNOVA Kerime, **Kutbe'd-Dîn İznikî Mukaddime**, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2003.

YARAN Rahmi, "Bilmen", **DİA**, C. VI, İstanbul, 1992, ss. 162-163.

YAZICI Nesimi, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Sebilürreşâd ve Beyânü'l- Hak'daki Makaleleri Üzerine Bir değerlendirme Denemesi", **Diyanet İlmî Dergisi**, C. XXXIII, Sy. 3, 1997.

YÜKSEL Emrullah, "Birgivi", **DİA**, C. VI, İstanbul, 1991, ss. 191-194.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Fatma Gül ALTUN		
Doğum Yeri ve Yılı	Erzurum/Oltu		22.04.1986
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		Arapça
ve Düzeyi	Orta		Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2001	2005	Bursa Anadolu İHL, Yıldırım İHL.
Lisans	2005	2009	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2009	2013	Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2010		MEB Öğretmen
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	fga_e@hotmail.com		
	Tarih		
	İmza		
	Adı Soyadı		